

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

Θέμα:

Η υπεράσπιση της αυτογνωσίας στη συστασιακή θεώρηση

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

**Η υπεράσπιση της αυτογνωσίας
στη συστασιακή θεώρηση**

«Είναι και αυτό κάτι στις μέρες μας,
που για να επισκεφθείς τον εαυτό σου
χρειάζεσαι διαβατήριο.»

Γιάννης Κοντός,
Τα ποιήματα (1970-2010),
(«Προσωπογραφία ενός φίλου»)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το αντικείμενο της παρούσας εργασίας εντάσσεται στην ευρύτερη προβληματική της αυτογνωσίας. Απώτερος στόχος της εργασίας είναι να καταδείξει, διά της εννοιολογικής προσέγγισης, τους όρους και τις συνθήκες εντός των οποίων είναι δυνατή η αυτογνωσία, κάποιου είδους. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το παραδοσιακό επιστημολογικό υπόβαθρο για τη δυνατότητα της γνώσης εν γένει, όπου οι έννοιες «αλήθεια» και «δικαιολόγηση» προϋποτίθενται ως αναγκαίοι όροι του ορισμού της. Στο δεύτερο κεφάλαιο, και εντός του παραδεδομένου επιστημικού πλαισίου, αναλύεται η δυνατότητα προσέγγισης της έννοιας «αυτογνωσία» αναφορικά με τις νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου. Εδώ, η διερεύνηση της συνθήκης της προνομιακής πρόσβασης του υποκειμένου στις νοητικές καταστάσεις του και η εξέταση της συνθήκης της αυτοκατηγορήσης καταδεικνύουν την ανάγκη υπέρβασης των παραδεδομένων επιστημολογικών παραδοχών. Ακολούθως, η συγκροτητική συνθήκη της αυτογνωσίας εξετάζεται συνδυαστικά με την πρόκληση που στοιχειοθετεί ο *εξτερναλισμός περιεχομένου*. Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο, η *συστασιακή θεώρηση* της Coliva που αναφέρεται στις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως δεσμεύσεις ελέγχεται, στο πεδίο δυνατότητας αυτογνωσίας και διατήρησης της οπτικής εκ της αυθεντίας.

Έννοιες-κλειδιά: αυτογνωσία, γνώση, νοητικές καταστάσεις, προνομιακή πρόσβαση, αυτοκατηγορήση, εξτερναλισμός περιεχομένου, συστασιακή θεώρηση, προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις.

ABSTRACT

The assignment of this paper falls within the spectrum of the problem of self-knowledge. A further target of this paper is to show through conceptual analysis the terms and conditions under which some self-knowledge is possible. In the first chapter there is considered the traditional epistemological background concerning the possibility of knowledge, where the concepts of “truth” and “justification” appear as necessary conditions for its definition. In the second chapter, within the specific epistemic context given, there will be considered the concept of “self-knowledge” concerning one’s own mental states. Here, the investigation of the conditions of one’s privileged access to one’s mental states and the examination of one’s own self-ascriptions demonstrate the need of going beyond the traditional principles of epistemology. Moreover, the conditions constituting self-knowledge are examined in combination with the challenge posed by *content externalism*. Finally, in the third chapter, there will be under consideration the key positions of the constitutive thesis by Coliva concerning the propositional attitudes as commitments, in the field of making self-knowledge possible and of ensuring first-person authority.

Keywords: self-knowledge, knowledge, mental states, privileged access, self-ascription, content externalism, constitutive thesis, propositional attitudes as commitments.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. Ο ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΣΥΓΚΡΟΤΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ	
2.1 Η έννοια «αυτογνωσία»	15
2.2 Νοητικές καταστάσεις	15
2.3 Οπτική πρώτου προσώπου και οπτική τρίτου προσώπου	22
2.4 Το καθεστώς της προνομιακής πρόσβασης	24
2.5 Η συνθήκη της αυτοκατηγορήσης	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Η ΣΥΣΤΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	
3.1 Εισαγωγικά	43
3.2 Κανονιστικό πλαίσιο	44
3.3 Η συστασιακή θεώρηση του Bilgrami	47
3.4 Η συστασιακή θεώρηση της Coliva	49
3.4.1 Η αξία της συστασιακής θεώρησης	50
3.4.2 Σκεπτικιστικά ζητήματα	53
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	63

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την πορεία προς την «αυτογνωσία» ευχαριστώ ολόθερμα την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κ. Μαρία Πουρνάρη, Καθηγήτρια Επιστημολογίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ. Ε. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Είχα την ευκαιρία να τη συναντήσω κατά τη διάρκεια των σπουδών μου, πριν από αρκετά χρόνια. Την ευχαριστώ για τις προοπτικές που μου άνοιξε για τις σπουδές μου στο ΔΔΠΜΣ ΕΦ-ΦΕ, οι οποίες και κατέστησαν δυνατή την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στον κ. Αντώνη Χατζημουσή, Καθηγητή Σύγχρονης Φιλοσοφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, καθώς και στην κ. Μαρία Βενιέρη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αναλυτικής Φιλοσοφίας, στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, που ως μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής συνεπικούρησαν αυτό το ταξίδι.

Ακόμη, ευχαριστώ τους σπουδαίους φίλους Diana και Isaak, των οποίων η «θεατρική ματιά» μού αποκάλυψε όψεις της πραγματικότητας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις συμφοιτήτριες και τους συμφοιτητές μου για τις στιγμές που μοιραστήκαμε αυτά τα χρόνια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία αποπειράται να ερευνήσει την προβληματική της αυτογνωσίας, κυρίως στο πλαίσιο της αναλυτικής φιλοσοφίας. Η συγκεκριμένη προβληματική αποτελεί ένα σύνθετο εγχείρημα, συμπεριληπτικό της γνωσιακής, βουλευτικής και θυμικής κατάστασης του υποκειμένου. Με δεδομένη την επιστημολογική παραδοχή ότι οι συνθήκες της δικαιολόγησης και της αλήθειας συγκροτούν τα κομβικά σημεία για τον μετασχηματισμό της πεποίθησης σε γνώση, το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι εάν η συνθήκη της αλήθειας και η συνθήκη της δικαιολόγησης συνιστούν επαρκή κριτήρια για τον μετασχηματισμό των πεποιθήσεων για τον εαυτό σε κάποιου είδους γνώση του εαυτού. Η εστίαση της παρούσας μελέτης αφορά στην ανάδειξη των όρων υπό τους οποίους συγκροτείται η έννοια «αυτογνωσία», αξιοποιώντας τη δέσμευση του υποκειμένου σε συγκεκριμένες νοητικές στάσεις ως συνθήκες της γνώσης του εαυτού.

Η προβληματική της αυτογνωσίας τροφοδοτεί το κύριο μιας σειράς ερωτημάτων τα οποία επιχειρούν την υπέρβαση των εσκαμμένων στον χώρο της παραδοσιακής γνωσιολογίας χωρίς να εξαντλούνται όλα τα ζητήματα που προκύπτουν εκεί. Είναι δυνατή μια προνομιακή επιστημική πρόσβαση του υποκειμένου στη γνώση εαυτού; Αν ναι, πώς δικαιολογείται το επιστημικό καθεστώς της αυτογνωσίας; Η αυτογνωσία εν τέλει συνιστά επιστημική επίτευξη; Ποια είναι η αξιακή αποτίμηση της αυτογνωσίας; Ή εναλλακτικά, γιατί η άγνοια εαυτού ή η πλάνη εαυτού φέρουν αρνητικό πρόσημο σε σχέση με την αυτογνωσία; Εάν, τελικά, γίνει αποδεκτό ότι τα συγκροτητικά συστατικά της γνώσης που αφορά την εμπειρική πραγματικότητα δεν συλλαμβάνονται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνονται στη γνώση εαυτού, σε τι συνίσταται η διαφορά τους;

Επιχειρώντας την παραπάνω διερευνητική διεργασία, η οποία στοχεύει στην απάντηση του κεντρικού ερωτήματος που αφορά τους όρους και τις συνθήκες στο πλαίσιο των οποίων είναι δυνατή η γνώση εαυτού, η εννοιολογική ανάλυση βασίζεται στην αναπλαισίωση και ανασυγκρότηση των εννοιών της παραδοσιακής επιστημολογίας, ώστε να είναι δυνατή η συγκρότηση της έννοιας «αυτογνωσία». Η ερμηνευτική θέση που επιχειρεί να υποστηρίξει η εργασία είναι ότι η δυνατότητα αυτογνωσίας τίθεται με διαφορετικούς όρους συγκριτικά με τη δυνατότητα γνώσης της εξωτερικής πραγματικότητας στην παραδοσιακή αναλυτική επιστημολογία. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, διερευνάται η θέση της *συστασιακής θεώρησης* (constitutive thesis) ως πεδίου δυνατότητας αυτογνωσίας και διατήρησης της *οπτικής εκ της αυθεντίας* (first-person authority) αναφορικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως

δεσμεύσεις (propositional attitudes as commitments).

Η δομή της εργασίας συστήνεται σε τρία κεφάλαια. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο, αναδεικνύεται το επιστημολογικό υπόβαθρο για τη γνώση και τις συνθήκες που την καθιστούν δυνατή. Σε αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο, σκιαγραφείται το πλαίσιο εντός του οποίου το υποκείμενο συγκροτεί τη γνώση της πραγματικότητας, όπου οι έννοιες «αλήθεια» και «δικαιολόγηση» είναι αναγκαίοι όροι για τον σχηματισμό πεποιθήσεων. Η δικαιολόγηση προωθεί την ύπαρξη καλών λόγων ή τεκμηρίων, ενώ η κανονιστική διάστασή της αξιώνει ένα επιστημικά υπεύθυνο και ορθολογικό υποκείμενο. Θα υποστηριχθεί ότι το κανονιστικό πλαίσιο που νοηματοδοτεί τη δυνατότητα της έννοιας «αυτογνωσία» δεν ταυτίζεται με το αντίστοιχο του παραδοσιακού επιστημικού πλαισίου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξεταστεί η έννοια «γνώση εαυτού/αυτογνωσία» σε αναφορά με τη γνώση των νοητικών καταστάσεων (mental states) του υποκειμένου. Πρόκειται για τη γνώση της αίσθησης (sensation), της αντίληψης (perception) και των προτασιακών στάσεων (propositional attitudes) του υποκειμένου για τον εαυτό, συμπεριλαμβανομένων των συγκινήσεων (emotions) ως νοητικών στάσεων. Θα υποστηριχθεί ότι στην περίπτωση της αίσθησης δεν απαιτούνται συνθήκες αληθείτητας (veridicality conditions) σχετικά με τη γνώση της πραγματικότητας, ενώ στο πεδίο της αντίληψης προαπαιτείται η αντιατομιστική (anti-individualistic) προσέγγιση του νου για να διασφαλιστεί η αντικειμενικότητα της γνώσης. Με δεδομένη την ένσταση που εγείρει το επιχείρημα της παραίσθησης (argument from illusion) και της ψευδαίσθησης (argument from hallucination), η αντιληπτική διεργασία φαίνεται να επιχειρεί την πρόσβαση στην πραγματικότητα είτε αδιαμεσολάβητα (άμεσος ρεαλισμός) είτε διά των αισθητηριακών δεδομένων (έμμεσος ρεαλισμός). Για να αποφευχθούν τα προβλήματα που προκύπτουν αφ' ενός από τη μεταφυσική θεώρηση των αισθητηριακών δεδομένων ως μη φυσικών οντοτήτων που αντιστέκονται στην επιστημονική φυσικαλιστική αντίληψη για τον κόσμο, αλλά και αφ' ετέρου από την αδυναμία διάκρισης ανάμεσα στη φαινομενολογία της αληθούς και της ψευδούς αντίληψης, θα επιχειρηθεί η εξέταση μιας άλλης εκδοχής του άμεσου ρεαλισμού, όπου η ενεργητική αντίληψη αναδεικνύει ένα υποκείμενο που διαθέτει ιδιοδεκτική αίσθηση σε αλληλεπίδραση με τον κόσμο.

Ο καμβάς των νοητικών καταστάσεων περιλαμβάνει, επίσης, τις προτασιακές στάσεις οι οποίες είναι δυνατό να εννοηθούν είτε ως διαθέσεις (dispositions) είτε ως δεσμεύσεις (commitments). Εδώ πρόκειται να αναλυθούν οι προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα του ενεργήματος του κρίνειν «ότι π» από την οπτική του υποκειμένου, ενώ προϋποτίθεται η εκτίμηση κριτηρίων. Θα υποστηριχθεί ότι η συνδρομή κριτηρίων κάνει αναφορά σε κριτήρια ως καλούς λόγους και όχι ως αιτίες, από την πλευρά του

υποκειμένου. Αναγκαία συνθήκη ώστε το υποκείμενο να έχει προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις αποτελεί η αναπαράσταση και η κατοχή εννοιών (π.χ. επιθυμία/ πεποίθησης κλπ.).

Ακόμη, θα δειχθεί ότι τα συναισθήματα, ενώ εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου, ωστόσο δεν ταυτίζονται με καμία από αυτές. Αν και δεν συνοδεύονται πάντα από σωματικά αισθήματα, τα συναισθήματα είναι δυνατόν είτε να νοηθούν ως αντιληπτικές καταστάσεις ή να ελεγχθούν ως αξιακές κρίσεις ή να θεωρηθούν ως αντιλήψεις αξιολογικών ιδιοτήτων.

Με βάση τα παραπάνω συνάγεται ότι οι νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου είναι ποικίλες. Επομένως, είναι θεμιτό να θεωρηθεί ότι οι μέθοδοι πρόσβασης σε αυτές θα είναι ανάλογες με τα χαρακτηριστικά που φέρει κάθε μία από αυτές τις νοητικές καταστάσεις. Ωστόσο, συνολικά θεωρημένη, η γνωσιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις δικές του νοητικές καταστάσεις, συγκριτικά με τη μέθοδο γνωσιακής πρόσβασης στον εξωτερικό κόσμο, φέρει κάποια ειδικά χαρακτηριστικά τα οποία είναι πρώτον, η επιστημική ασφάλεια (epistemically secure), δεύτερον, η μέθοδος του πρώτου προσώπου (first-personal method), τρίτον, η ειδική εγκυρότητα την οποία φέρουν οι παραδοχές του υποκειμένου για τις νοητικές του καταστάσεις του, όπως η οπτική εκ της αυθεντίας του πρώτου προσώπου (first-person authority), και, τέταρτον, η αυτενέργεια του υποκειμένου (agency).

Σύμφωνα με την εν λόγω συζήτηση, η πρόσβαση στην αυτογνωσία επιχειρείται είτε διά της οπτικής του πρώτου προσώπου είτε διά της οπτικής του τρίτου προσώπου. Για την οπτική του πρώτου προσώπου, αναγκαίες και a priori συνθήκες θεωρούνται οι συνθήκες του αντιθεμελιωτισμού των κριτηρίων της γνώσης εαυτού σε τεκμήρια (groundlessness), της διαφάνειάς της (transparency) και της εγκυρότητας της οπτικής εκ της αυθεντίας, οι οποίες συνυφαίνονται με την κατοχή ψυχολογικών εννοιών από ένα ορθολογικά υπεύθυνο υποκείμενο.

Σε αυτό το σημείο η πρόσβαση στην αυτογνωσία έχει να αντιμετωπίσει συγκεκριμένα σκεπτικιστικά προβλήματα. Τον κότινο εντός αυτού του πλαισίου κερδίζει ο εξτερναλισμός περιεχομένου. Πρόκειται για τη φιλοσοφική θέση η οποία υποτείνει ότι η αυτογνωσία καθορίζεται μόνο σε συνάρτηση με την εξωτερική πραγματικότητα. Η παραδοχή αυτή, ότι δηλαδή το υποκείμενο δεν εντοπίζει εντός του τη γνώση για τον εαυτό του, καθιστά αυτόματα ανεπαρκές το χαρακτηριστικό της οπτικής εκ της αυθεντίας. Είναι όμως έτσι; Μια πιο ήπια θεώρηση είναι δυνατόν να εξασφαλίσει έναν γόνιμο ρόλο στον εξτερναλισμό χωρίς να καταργήσει την πρωτοπρόσωπη οπτική. Η συνύφανση της οπτικής εκ της αυθεντίας και του εξτερναλισμού είναι εφικτή, αν γίνει δεκτό ότι το υποκείμενο περιγράφει (describes) τις διακριτές εξωτερικές ποιότητες του κόσμου (salience) με τρόπο απολύτως συμβατό με το

περιεχόμενο (content) και άλλων πεποιθήσεων που έχει ήδη κατηγορήσει στον εαυτό του. Εξου και ότι το εξωτερικό περιβάλλον δεν «αυθαιρετεί» ως προς τις άλλες πεποιθήσεις του υποκειμένου. Επομένως, η κατηγορήση προτασιακών στάσεων στον εαυτό είναι μια διεργασία που δεν παράγεται με βάση τον εξτερναλισμό αλλά με βάση ένα ευρύτερο σύνολο των πεποιθήσεων του υποκειμένου. Ότι καθιστά μια αυτοκατηγορήση αποδεκτή έναντι μιας άλλης σχετίζεται με τη δράση του υποκειμένου και την κατηγορήση και άλλων νοητικών στάσεων προς τον εαυτό. Εδώ, η εφαρμογή εννοιών όπως της πεποίθησης, των συναισθημάτων κ.ά. συγκροτεί το πλαίσιο ώστε το υποκείμενο να προχωρήσει στην αυτοκατηγορήση. Μάλιστα, η νεοεκφρασιακή θεώρηση (neo-expressivism), αποτιμώντας το επιστημικό φορτίο των αυτοκατηγορήσεων, θα τονίσει ότι οι παραδοχές του υποκειμένου εκφράζουν άμεσα τις νοητικές καταστάσεις του (mental states).

Στο τρίτο κεφάλαιο, ακολούθως, εξετάζεται η συμβολή της θέσης της συστασιακής θεώρησης (constitutive thesis). Ο γενικός πυρήνας της θέσης αυτής υποστηρίζει πως σε δεδομένες συνθήκες το υποκείμενο πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει «ότι π», αν και μόνον αν το υποκείμενο πιστεύει (ή κρίνει) «ότι πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει ‘ότι π’». Εδώ θα δειχθεί ότι η αναπλαισίωση των εννοιών της παραδοσιακής επιστημολογίας, όπως επιχειρήθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, διασφαλίζει τη δυνατότητα αυτογνωσίας αναφορικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως δεσμεύσεις εντός ενός κανονιστικού αλλά όχι αιτιακού πλαισίου, ενώ ταυτόχρονα διατηρείται η οπτική εκ της αυθεντίας.

Φανερά επηρεασμένη από τη θέση του Bilgrami, ο οποίος υπογραμμίζει τον κανονιστικό χαρακτήρα της αυτογνωσίας διά της σύνδεσης ελευθερίας και υπεύθυνης δράσης του υποκειμένου, η συστασιακή θεώρηση της Coliva αναφέρεται μόνο στις νοητικές καταστάσεις ως δεσμεύσεις. Η απουσία κάθε παραδοσιακά θεωρημένης επιστημικής προσπάθειας από την πλευρά του υποκειμένου δεν αναδεικνύει την αυτογνωσία ως γνωσιακό εγχείρημα, καθώς η κατοχή των αντίστοιχων ψυχολογικών εννοιών μετατοπίζει το πρόβλημα από την περιοχή της επιστημολογίας στο πεδίο των εννοιών και τη συνθήκη πρόσβασης σε αυτές. Για τη συστασιακή θεώρηση, η συζήτηση περί της αξίας της αυτογνωσίας συνυφαίνεται με τη θέση της «συγκρότησης» εαυτού (self-construction). Όταν το υποκείμενο καθιστά ρητή την πεποίθηση «ότι π» ως δέσμευση, δείχνει να κατανοεί τη διαφορά ανάμεσα στην πρώτη τάξης πεποίθηση «π» και στη διαβεβαίωση ότι «πιστεύει ότι π». Η δέσμευση του υποκειμένου διά του δεύτερου τρόπου έχει επιτελεστική χροιά, καθώς το υποκείμενο δρα ως εάν η πεποίθηση «π» να είναι αληθής, από τη δική του οπτική γωνία, όχι απαραίτητα τη σωστή (correct). Όταν το υποκείμενο προκαλεί μια νέα νοητική στάση στον εαυτό ώστε αυτή να συμβεί (π.χ. παραδοχή μιας νέας πεποίθησης ή ενός συναισθήματος), το υποκείμενο οφείλει

να πιστεύει σε αυτήν τη νέα νοητική στάση. Χωρίς να αποκλείεται η πλάνη εαυτού, αυτή θα εννοηθεί ότι συνίσταται στη μη σύμπτωση των προτασιακών στάσεων ως διαθέσεων του υποκειμένου με τις προτασιακές στάσεις του ως δεσμεύσεις, ενώ διαφυλάσσεται επιμελώς η οπτική εκ της αυθεντίας σχετικά με τις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις του υποκειμένου οι οποίες είναι επιτελεστικές (performative).

Εν γένει, η προβληματική της αυτογνωσίας, ως ιδιαζόντως διακριτή αλλά και κατά παράδοξο τρόπο καταγόμενη έστω και αντιστικτικά από την παραδοσιακή επιστημολογία, συνυφαίνεται δυναμικά με το αίτημα της αυτενέργειας του υποκειμένου αναφορικά με τους όρους συγκρότησης εαυτού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. Ο ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Λαμβάνοντας υπόψη τις επιστημολογικές παραδοχές που αφορούν τη γνώση,¹ η θεώρηση του τριμερούς ορισμού της (Πλάτων, *Θεαίτητος*, 202c) ως αληθούς και δικαιολογημένης πεποίθησης προϋποθέτει ότι οι πεποιθήσεις δεν είναι ισοδύναμες των γνώσεων. Στη σύγχρονη επιστημολογική συζήτηση, μάλιστα, οι γνώσεις θα εννοηθούν ως αληθείς και δικαιολογημένες κατά τρόπο κατάλληλο πεποιθήσεις, ώστε να παρακάμπτονται τα αντιπαραδείγματα τα οποία θα μπορούσαν να υπονομεύσουν την επιστημική δικαιολόγησή τους. Το ειδικό ερώτημα που ενδιαφέρει εδώ είναι εάν, με δεδομένες τις επιστημολογικές προβληματικές και παραδοχές περί της δικαιολόγησης, μπορεί αυτό που αποκαλείται «γνώση εαυτού» να θεωρηθεί επιστημολογικά εδραιωμένο, και όχι μόνο διαισθητικά αποδεκτό.

Είτε ως διαθεσιακή έννοια (dispositional view of belief) είτε ως σχέση μιας νοητικής κατάστασης και αντικειμένου (a state-object view of belief), η προτασιακή πεποίθηση συσχετίζει το υποκείμενο και το αντικείμενο (Πουρνάρη, 2013). Πρόκειται για προτάσεις τις οποίες χρησιμοποιεί το υποκείμενο για να αποδώσει τη γνώση της πραγματικότητας. Όποια και αν υποληφθεί ότι είναι η φύση της πεποίθησης, και αν προς το παρόν αφεθούν κατά μέρος τα αντιπαραδείγματα, τα κριτήρια που λειτουργούν ως αναγκαίες συνθήκες για να μην εκφυλιστεί η πεποίθηση σε γνώμη αλλά για να προαχθεί σε γνώση, είναι η αλήθεια και η δικαιολόγηση. Αυτές οι έννοιες «επιδιώκουν τη σύνδεση του υποκειμένου με την αντικειμενική πραγματικότητα» (Κουτούγκος, 2010).

Ο ρόλος της πεποίθησης συγκροτείται ως κομβικός ακόμα κι όταν η πεποίθηση τελεί σε λανθάνουσα κατάσταση. Οι λανθάνουσες πεποιθήσεις του υποκειμένου αποτελούν ένα είδος μεταπεποιθήσεων κατά τη διαδικασία της δικαιολόγησης. Με άλλα λόγια, όταν ενεργοποιείται μια συγκεκριμένη μεταπεποίθηση για κάθε μία συγκεκριμένη πεποίθηση, τότε ισχύει: «για καθετί που πιστεύουμε ότι συμβαίνει, πιστεύουμε και ότι συμβαίνει στην πραγματικότητα, όχι απλά στον ύπνο μας» (Κουτούγκος, 2012). Εάν η ενεργοποίηση αυτού του είδους μεταπεποιθήσεων αποτελεί αναγκαία συνθήκη κατά τη διαδικασία της δικαιολόγησης, τότε ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά, πρώτον, με την επιλογή ενεργοποίησης της συγκεκριμένης μεταπεποίθησης ανάμεσα σε άλλες, και, δεύτερον, με τη μεταφορά δικαιολογητικής ισχύος από την μεταπεποίθηση προς την πεποίθηση.

¹ Για μια εμπειριστατωμένη συζήτηση εν σχέσει με τις βασικές αρχές της παραδοσιακής γνωσιολογίας, βλ. Πουρνάρη (2013). Επίσης: Βενιέρη (2013, 2002, 1995), Βιρβιδάκης (2012), Κουτούγκος (2012, 2010), Χρησιτιάς (2010).

Αν η αλήθεια θεωρηθεί ως αντιστοιχία με την πραγματικότητα (correspondence theory of truth), τότε η αντιστοιχία μιας πρότασης με μια μη προτασιακή πραγματικότητα δεν μπορεί να αποφύγει την ένσταση ότι η αντιστοιχία ελέγχεται ως αυτοαναιρέσιμη. Και αυτό διότι, για να είναι δυνατή μια τέτοια αντιστοίχιση, προϋποτίθεται η γνώση της πραγματικότητας, η οποία, ωστόσο, αποτελεί το ζητούμενο. Εναλλακτικά, η αλήθεια μιας πρότασης είναι δυνατόν να παρουσιάζεται υπό το πρίσμα του ανήκειν σε ένα συνεκτικό σύνολο (coherence theory of truth). Αυτή η συνεκτικιστική θεώρηση, εν τούτοις, εγείρει ζητήματα που αναφέρονται στις συνθήκες εντός των οποίων αυτή είναι αληθής: Έστω ένα συνεκτικό σύστημα προτάσεων, το οποίο ωστόσο δεν φέρει καμία σύνδεση με την πραγματικότητα. Αυτό το σύστημα, μολονότι συνεκτικό, δεν μπορεί να προσφέρει γνώση της πραγματικότητας. Εξάλλου, η πραγματιστική θεώρηση της αλήθειας αναδεικνύει τη σημασία της «γνωσιακής χρησιμότητας» μιας πρότασης, χωρίς να είναι, ωστόσο, αυτή η έννοια «επαρκώς αποσαφηνισμένη» (Πουρνάρη, ό. π.).

Εκείνο που ενδιαφέρει απαρέγκλιτα είναι πώς σχετίζεται η πεποίθηση με την αλήθεια, ώστε να επιτευχθεί κάποιου είδους δικαιολόγηση. Η δικαιολόγηση αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για τον μετασχηματισμό της πεποίθησης σε γνώση και ερείδεται σε κατάλληλα κριτήρια. Αν η αδιαμεσολάβητη αντίληψη αποτελεί τη βάση της δικαιολόγησης, τότε αυτή είναι μη συναγωγική. Αντίθετα, είναι συναγωγική όταν μια πεποίθηση είναι αναγώγιμη σε μια άλλη, βασική, για να επιτευχθεί η δικαιολόγηση.

Οι λόγοι οι οποίοι αποτελούν τα τεκμήρια για τη δικαιολόγηση της πεποίθησης είτε είναι αδιαμφισβήτητοι (conclusive) είτε αμφισβήτητοι (inconclusive). Στην πρώτη περίπτωση, ο λογικός ή αιτιακός συλλογισμός αποτελεί τη βάση για τη δικαιολόγηση μιας πεποίθησης ενώ, στη δεύτερη, ο αμφισβήτητος λόγος προχωρά επαγωγικά να στηρίζει την ενδεχομενικότητα μιας πεποίθησης. Υποτείνεται, συνεπώς, διά της ενδεχομενικότητας ότι ένας αμφισβήτητος λόγος είναι δυνατόν, υπό το φως νέων (αντι)τεκμηρίων, να ανατραπεί.

Η έννοια της δικαιολόγησης θα εννοηθεί στο επιστημικό της πλαίσιο. Εδώ, το γνωσιακό υποκείμενο έχει τεκμήρια ως καλούς λόγους για τον σχηματισμό μιας πεποίθησης, ώστε αυτή να δειγματίζει γνώση. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι καλοί λόγοι στο πλαίσιο της επιστημικής δικαιολόγησης δεν είναι πρακτικοί λόγοι ή λόγοι επιθυμίας και ευχής.² Επιπλέον, έχει σημασία να αναδειχθεί ότι η επιστημική δικαιολόγηση στηρίζεται «στα διαθέσιμα εν

² Βλ. Wittgenstein (1984:130), όπου γίνεται διάκριση ανάμεσα σε «αιτία» και «λόγο»: για την αιτία βάση είναι μια «φυσιολογική ή ψυχολογική υπόθεση που να εξηγεί την εκλογή αυτή στις συγκεκριμένες συνθήκες» ενώ για τον λόγο: «Δεν είναι ανάγκη να υπήρχε λόγος για την εκλογή. Ο λόγος είναι μια βαθμίδα που προηγείται της βαθμίδας της εκλογής. Αλλά ποιος μας λέει ότι κάθε βαθμίδα πρέπει να προηγείται κάποια άλλη;».

συνόλω κριτήρια» (Πουρνάρη, ό. π.). Με άλλα λόγια, αν ένα τεκμήριο αποδειχθεί *ηττημένο* εν όψει ενός νέου (αντι) τεκμηρίου, τότε τα δύο τεκμήρια, εφόσον δεν έχουν τίποτα κοινό μεταξύ τους, δεν μπορούν να αποτελέσουν τη δικαιολογητική βάση για μια πεποίθηση. Έτσι, η κανονιστική διάσταση της γνώσης οφείλεται στη συνθήκη της δικαιολόγησης μιας πεποίθησης: πρόκειται για γνωσιακό ενέργημα ενός επιστημικώς υπεύθυνου, ορθολογιστικά σκεπτόμενου, υποκειμένου.

Όταν οι δικαιολογητικοί παράγοντες ανιχνευθούν εντός της εστίασης του υποκειμένου, είναι δηλαδή «προσπελάσιμοι από το γνωσιακό υποκείμενο», τότε η δικαιολόγηση ορίζεται από εσωτερική σκοπιά (internalism). Εδώ, εμπεριέχεται κάποιου είδους κανονιστικότητα, αφού η ικανοποίηση επιστημικών υποχρεώσεων του υποκειμένου εμπίπτει στο πεδίο της επιστημικής δεοντολογίας, ώστε το υποκείμενο να δικαιολογείται να πιστεύει «ότι π». Αντίθετα, η θεώρηση από εξωτερική σκοπιά (externalism) διατείνεται πως κάποιοι δικαιολογητικοί παράγοντες είναι δυνατόν να ξεφεύγουν από το πεδίο της γνωσιακής οπτικής του υποκειμένου, ωστόσο το καθεστώς της δικαιολόγησης δεν παύει να ισχύει, καθώς εδώ απουσιάζει ο στοχασμός του υποκειμένου πάνω στη δικαιολογητική συνθήκη η οποία, ωστόσο, έχει ισχύ.

Χωρίς να παραβλέπεται είτε η αξία του τεκμηρίου ως θεμέλιου για τη γνώση είτε η διασφάλιση της συνοχής των πεποιθήσεων, η δικαιολόγηση είναι δυνατόν να ερείδεται στην αξιοπιστία ως αποδεκτή γνωσιακή διεργασία. Η αξιοπιστοκρατία (reliabilism) απαιτεί ως προϋπόθεση συγκεκριμένου τύπου αντιληπτικές γνωσιακές διεργασίες και όχι δοξικές, μη επιστημικές, καταστάσεις. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο οφείλει να έχει υπόψη του όλα τα δυνατά (αντι)τεκμήρια τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη δικαιολόγηση της πεποίθησής του, ώστε να επιχειρηθεί η σύνδεση αυτής της πεποίθησης με τα γεγονότα. Αυτή η σύνδεση ως αξιόπιστη μετατρέπει την πεποίθηση σε αληθή.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω, η περαιτέρω έρευνα σχετίζεται με το κατά πόσο η παραδοσιακή επιστημολογία μπορεί να αποτελέσει την εργαλειακή φαρέτρα για την αυτογνωσία. Μήπως χρειάζεται να προηγηθεί μεθοδολογικά ο προσδιορισμός της ιδιοσυστασίας της αυτογνωσίας, ώστε να επανεκτιμηθεί ο ρόλος της επιστημικής δικαιολόγησης της αυτογνωσίας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ. ΣΥΓΚΡΟΤΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ

2.1 Η έννοια «αυτογνωσία»

Με τον όρο «γνώση εαυτού/αυτογνωσία» (self-knowledge) γίνεται αναφορά στη γνώση των νοητικών καταστάσεων (mental states) του υποκειμένου, δηλαδή στη γνώση των αντιλήψεων (perceptions), των αισθήσεων (sensations), των προτασιακών στάσεων (propositional attitudes) και των συναισθημάτων (emotions) για τον εαυτό του. Η γνώση του υποκειμένου αναφορικά με τις νοητικές καταστάσεις που αφορούν τον εαυτό του φέρει τα εξής χαρακτηριστικά: πρώτον, την επιστημική ασφάλεια (epistemically secure), δεύτερον, την πρωτοπρόσωπη μέθοδο πρόσβασης σε αυτήν (first-personal method), τρίτον, την ειδική εγκυρότητα που διασφαλίζουν οι παραδοχές του υποκειμένου για τις νοητικές του καταστάσεις ως οπτική εκ της αυθεντίας (first-person authority), και, τέταρτον, την αυτενέργεια (agency) του υποκειμενικού πράττειν (Gertler, 2021; Coliva, 2016).

2.2 Νοητικές καταστάσεις

Οι νοητικές καταστάσεις της αντίληψης διακρίνονται από εκείνες των αισθήσεων με όρους αντικειμενικότητας σχετικά με την αναπαράσταση της εξωτερικής πραγματικότητας (Coliva, 2016)³. Στην περίπτωση της αίσθησης, χωρίς να είναι δυνατό να αναζητηθούν συνθήκες αληθείτητας (veridicality conditions), αναδεικνύονται απλώς οι αντιδράσεις του υποκειμένου σε εγγύς ερεθίσματα (proximal stimuli) ως συνθήκες για την πρόσβαση στην πραγματικότητα. Στην περίπτωση της αντίληψης, προϋποτίθεται η αντιατομιστική (anti-individualistic) προσέγγιση του νου, όπου τα εγγενή ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του υποκειμένου δεν παίζουν ρόλο για την αντίληψη της πραγματικότητας, εξασφαλίζοντας έτσι το αίσθημα της αντικειμενικότητας (αναπαράσταση χωρίς κατοχή εννοιών, όπως π.χ. την έννοια της πεποίθησης, ελπίδας, επιθυμίας).

Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι δεν παραβλέπεται το ζήτημα που αφορά τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αποκτούν αντιληπτική πρόσβαση στην πραγματικότητα, αν δηλαδή η πρόσβαση αυτή είναι διαμεσολαβημένη ή όχι, αν πρόκειται για τα πεδία του άμεσου και έμμεσου ρεαλισμού.

Η συζήτηση σχετικά με την αντίληψη (Βενιέρη, 2013) είτε οριοθετηθεί στο πεδίο του άμεσου ρεαλισμού είτε στο πεδίο του έμμεσου ρεαλισμού δεν μπορεί να μην προσκρούσει

³ Εδώ ακολουθεί τον Burge (2010).

στον ύφαλο του σκεπτικισμού. Λεπτομερέστερα, η θέση του άμεσου ρεαλισμού διατείνεται ότι ο νους αντιλαμβάνεται την εξωτερική πραγματικότητα αδιαμεσολάβητα (επιχείρημα της διαφάνειας). Η διαζευκτική θεωρία της αντίληψης, ως εκδοχή του άμεσου ρεαλισμού, αρνείται το κοινό στοιχείο ανάμεσα στην αληθή αντίληψη και την ψευδαίσθηση ή τουλάχιστον αρνείται ότι είναι κοινά τα βασικά τους χαρακτηριστικά, οπότε απαλλάσσεται από τον σκεπτικισμό του επιχειρήματος της ψευδαίσθησης με ριζικό τρόπο. Τώρα, η θέση της αποβλεπτικότητας (intentionalism), ως χαρακτηριστικό των νοητικών οντοτήτων οι οποίες αναφέρονται σε κάτι υπαρκτό ή μη, αποκλείει την ύπαρξη αισθητηριακών δεδομένων. Το αποβλεπτικό περιεχόμενο νοείται με όρους πρότασης (ως αφηρημένης οντότητας) ενώ η αποβλεπτική θεωρία συνυφαίνεται με το πρόβλημα του κατά πόσον ο φαινόμενος χαρακτήρας της εμπειρίας (qualia) είναι δυνατό να εξαρτάται από το αναπαραστασιακό περιεχόμενο της εμπειρίας, τον τρόπο που παρουσιάζεται το αντικείμενο της εμπειρίας. Μάλιστα, το αναπαραστασιακό περιεχόμενο της εμπειρίας θα εννοηθεί ως ο «κοινός παράγοντας» ανάμεσα στην αληθή και την ψευδή αντίληψη. Πιο συγκεκριμένα, η δυσκολία αφορά τη μη σύμπτωση ανάμεσα σε φαινόμενο περιεχόμενο και αναπαραστασιακό (με όρους λειτουργισμού) περιεχόμενο, αν γίνει αποδεκτό ότι δεν υπάρχει διαμεσολάβηση από εγγενείς ποιότητες της εμπειρίας. Εάν τώρα ο αποβλεπτισμός δεν εννοηθεί ως χαρακτηριστικό του νοητικού, τότε δεν εξηγεί πώς εν τέλει είναι δυνατή η πλήρης φυσικοποίηση της συνείδησης του υποκειμένου σε υποπροσωπικό επίπεδο. Εάν, λοιπόν, υποθεθεί ότι το αναπαραστασιακό λειτουργεί σε υποπροσωπικό επίπεδο και πραγματώνεται στον εγκέφαλο, το ερώτημα που ενδιαφέρει είναι εάν χρειάζεται τότε να επιτευχθεί η φυσικοποίηση του φαινομένου χαρακτήρα της εμπειρίας, ώστε το νοητικό να είναι αναγώγιμο στο φυσικό⁴.

Εν γένει, ό,τι έχει αναφερθεί μέχρι τώρα αναδεικνύει περισσότερο ό,τι μπορεί να συμβεί στο υποκείμενο και όχι ό,τι μπορεί να αποτελεί ενέργημα του ίδιου του υποκειμένου. Εν τούτοις, στο πλαίσιο του άμεσου ρεαλισμού, μια διαφορετική εκδοχή της αντίληψης, η ενεργητική αντίληψη, υπογραμμίζει «τον ενεργητικό και ενσώματο χαρακτήρα» της αντιληπτικής διαδικασίας, κατά την οποία το αντιληπτικό υποκείμενο βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με το περιβάλλον (Βενιέρη, ό.π.), χωρίς να διαμεσολαβείται η πραγματικότητα από κανενός είδους νοητικές ποιότητες. Περαιτέρω, η αντίληψη ταυτίζεται με τη δράση, αφού το υποκείμενο έχει στη διάθεσή του τον εμπειρικό κόσμο αλλά εναπόκειται στο ίδιο η εστίαση στα διάφορα σημεία της πραγματικότητας. Πρόκειται, δηλαδή, για κάποιου είδους εξερεύνηση η οποία διά της εστίασης της προσοχής του υποκειμένου σε συγκεκριμένα κέντρα αποτελεί

⁴ Για μια φυσικαλιστική εκδοχή, βλ. Μαραγκός (1995).

ενέργημα του υποκειμένου. Τη δυνατότητα της όλης διαδικασίας αναδεικνύει η λεγόμενη ιδιοδεκτική αίσθηση ή αισθητηριοκινητική ενδεχομενικότητα κατά την οποία το υποκείμενο προσαρμόζει συνεχώς τις σωματικές του κινήσεις ανάλογα με τις πληροφορίες που εισέρχονται διά των αισθητηριακών του οργάνων. Το πεδίο έρευνας εκλεπτύνεται συνεχώς από τις μελέτες τόσο των φιλοσόφων όσο και των ψυχολόγων ή των νευροφυσιολόγων, ενώ εμφανώς η δράση συσχετίζεται με τη γλώσσα και τη σκέψη .

Η προβληματική της ενεργητικής αντίληψης απαλλάσσεται από «τις υποκειμενικές, ποιοτικές ιδιότητες των νοητικών καταστάσεων» του υποκειμένου (Βενιέρη, ό.π.) και κάνει λόγο για δραστηριότητα και όχι για παθητική κατάσταση: διά της σωματικότητας, η οποία ερείδεται στην «υπόρρητη γνώση αισθητηριοκινητικών κανόνων», το υποκείμενο εξασκεί την ικανότητά του να αντιδρά στα ερεθίσματα και να απολαμβάνει μια ειδική πρόσβαση στις λεπτομέρειες του εξωτερικού κόσμου . Εν γένει, αυτό που φαίνεται να σηματοδοτεί μία νέα οπτική είναι αυτή η διαθεσιμότητα του κόσμου για το υποκείμενο, ώστε μέσα από την εξερεύνηση να ανακαλύψει μέρη αυτού του κόσμου, εκδοχές αλλά όχι μία δομημένη πραγματικότητα. Συνεπώς μέσω της συνθήκης που συγκροτεί η ενεργητική αντίληψη αίρεται κάθε προοπτική παθητικότητας χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα σφάλματος (Παγωνδιώτης, 2006).

Ωστόσο, η κύρια σκεπτικιστική πρόκληση κατευθυνόμενη προς το πεδίο του άμεσου ρεαλισμού έρχεται από το επιχείρημα της ψευδαίσθησης (argument from hallucination) και πλήττει την ανθρώπινη οπτική εμπειρία. Εδώ το υποκείμενο νομίζει ότι έχει την εμπειρία ενός αντικειμένου του εξωτερικού κόσμου. Ωστόσο, το αντικείμενο αυτό δεν υπάρχει. Τι αντιλαμβάνεται το υποκείμενο τότε; Μια απάντηση θα ήταν ότι αντιλαμβάνεται κάτι μη φυσικό, αφού δεν υπάρχει κάτι τέτοιο, και μάλιστα αφού και η αληθής αντίληψη και η ψευδαίσθηση έχουν κάποιες φορές ίδια φαινομενολογία, τότε υπάρχει κάποιο κοινό στοιχείο που τις χαρακτηρίζει. Εφόσον η εμπειρία της ψευδαίσθησης διαμεσολαβείται από κάτι μη φυσικό, άρα θα πρέπει αυτό το ίδιο να εντοπίζεται και στην αληθή αντίληψη. Πρόκειται για τα αισθητηριακά δεδομένα τα οποία παίζουν τον ρόλο διαμεσολαβητή ανάμεσα στο υποκείμενο και την εξωτερική πραγματικότητα. Και μάλιστα εάν θεωρηθεί πως και κάποια άλλη διαδικασία παρόμοια με τη νευροφυσιολογική μπορεί να προκαλέσει τα ίδια αποτελέσματα στο πεδίο της αντίληψης (αιτιακή παράμετρος), χωρίς δηλαδή την παρουσία ενός φυσικού αντικειμένου, τότε η αντίληψη πλήττεται στο καίριο σημείο της.

Είτε ενισχυμένο είτε όχι με την αιτιακή παράμετρο, το επιχείρημα της ψευδαίσθησης θέτει δύο βασικά ερωτήματα: πρώτον, αν το υποκείμενο δεν αντιλαμβάνεται τον εξωτερικό κόσμο, τότε τι είναι αυτό το μη-φυσικό το οποίο αντιλαμβάνεται; Και, δεύτερον, αν αυτή η

μη-φυσική ποιότητα αποτελεί τη διεπιφάνεια μεταξύ υποκειμένου και εξωτερικής πραγματικότητας, τι αντιλαμβάνεται τελικά το υποκείμενο, τη διεπιφάνεια ή και τον εξωτερικό κόσμο; Εάν δεν φτάνει ποτέ στην εμπειρική πραγματικότητα ή αν φτάνει ατελώς (π.χ. με ψευδαισθήσεις), τότε τι συνέπειες μπορεί να έχει αυτό για το πεδίο της αυτογνωσίας;

Σύμφωνα με την παραπάνω συζήτηση, η θέση του έμμεσου ρεαλισμού υποστηρίζει ότι το υποκείμενο δεν προσλαμβάνει αδιαμεσολάβητα τον εξωτερικό κόσμο αλλά υπάρχει κάτι το οποίο μεσολαβεί ανάμεσα σε αυτό και την πραγματικότητα. Η πιο δημοφιλής οντότητα που τελεί χρέη διαμεσολαβητή είναι τα αισθητηριακά δεδομένα, τα οποία φέρουν αισθητές ιδιότητες και είναι μη φυσικά. Ακόμη και αν εδώ εννοηθούν σε ένα μη αιτιακό πλαίσιο αλλά μάλλον σε ένα πλαίσιο επιγένεσης, όπου τα αισθητηριακά δεδομένα επιγίνονται νευροφυσιολογικών καταστάσεων όπως ο ερεθισμός εγκεφαλικών σημείων, εν τούτοις παραμένει πάντα το πρόβλημα του πώς σχετίζεται μια νοητική με μια μη-νοητική οντότητα. Εξάλλου δεν έχει απαντηθεί και το ερώτημα σε ποιο σημείο κατά την αντιληπτική διαδικασία (π.χ. της όρασης) σταματά η αντίληψη του δεδομένου και ξεκινά η αντίληψη του κόσμου. Όσο και αν η θεώρηση της επιστημονικής εικόνας παραμένει ένα ισχυρό στήριγμα για τον έμμεσο ρεαλισμό, αφού υποτείνει ότι η απλή αντίληψη δεν αρκεί για την αποκάλυψη της εξωτερικής πραγματικότητας, αποτελεί εμπειρική διακρίβωση ότι διά του μονισμού που προτείνει το επιχείρημα της επιστήμης δεν κατανοούνται άλλες όψεις της εμπειρικής πραγματικότητας. Από μια γνωσιολογική οπτική τα αισθητηριακά δεδομένα οικοδομούν το «πέπλο της αντίληψης», αφού η αναπαράσταση των αντικειμένων της εξωτερικής πραγματικότητας είναι δυνατόν να μην είναι αξιόπιστη. Συνεπώς, το υποκείμενο ενδεχομενικά δεν αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως έχει.

Εκτός από την αίσθηση και την αντίληψη, οι νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου ορίζονται αναφορικά και με τις προτασιακές του στάσεις οι οποίες είναι δύο ειδών: οι προτασιακές στάσεις ως διαθέσεις (dispositions) και οι προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις (commitments). Αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη των προτασιακών στάσεων αποτελεί η κατοχή των σχετικών εννοιών για τον καθορισμό των αντίστοιχων προτασιακών περιεχομένων. Αυτό σημαίνει ότι αν δεν υπάρχουν οι έννοιες της επιθυμίας/πεποίθησης/ελπίδας, δεν μπορεί το υποκείμενο να έχει αντίστοιχα τις προτασιακές στάσεις της επιθυμίας/πεποίθησης/ελπίδας. Με βάση τα όσα προηγήθηκαν σχετικά με την αντιληπτική εμπειρία του υποκειμένου, αξίζει να τονιστεί ότι οι δεύτερης τάξης πεποιθήσεις, ελπίδες, φόβοι ή ευχές του υποκειμένου δεν είναι άσχετες από τις αντιληπτικές του εμπειρίες σχετικά με την εξωτερική πραγματικότητα ακόμη κι αν υποληφθεί ως αδιάσειστη η παραδοχή ότι η φαινομενολογία των προτασιακών στάσεων του υποκειμένου δεν συμπίπτει με τη

φαινομενολογία της αντιληπτικής εμπειρίας. Τώρα, στην περίπτωση των προτασιακών στάσεων ως διαθέσεων, οι νοητικές καταστάσεις δεν προκύπτουν ως αποτέλεσμα (result) συνειδητής προσεκτικής έρευνας (deliberation) από την πλευρά του υποκειμένου, επομένως, δεν ερείδονται σε εκτίμηση κριτηρίων (assessing evidence), ούτε σχηματίζεται κάποια κρίση (judgement) από το υποκείμενο· ως εκ τούτου, οι διαθέσεις δεν υποπίπτουν στον άμεσο έλεγχο του υποκειμένου, το οποίο δεν υπολαμβάνεται ως ορθολογιστικώς υπεύθυνο (rationally responsible) για αυτού του είδους τις νοητικές καταστάσεις. Το υποκείμενο είναι δυνατόν να φέρει μια τέτοια προτασιακή στάση ως ένα είδος επισάγματος (saddled with it). Στην περίπτωση των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων, αυτές συνιστούν το αποτέλεσμα ενός ενεργήματος (action) του υποκειμένου, του κρίνειν (judging) «ότι π» επί τη βάσει εκτίμησης κριτηρίων, και είναι κανονιστικώς περιχαρακωμένες (normatively constrained) από την οπτική γωνία του υποκειμένου, το οποίο θεωρείται ορθολογιστικώς υπεύθυνο για αυτές. Συνεπώς, η έννοια της δέσμευσης δεν κάνει αναφορά στις έννοιες των απλών ενστίκτων (mere drives), όπου δεν ασκείται ο έλεγχος από το υποκείμενο. Εδώ, η κρίση «ότι π» είναι συγκροτητική (constitutive) της πεποίθησης «ότι π» ως δέσμευσης. Με άλλα λόγια, αν ζητηθεί από το υποκείμενο να υποστεί κριτική ορθολογικού ελέγχου (rational criticism), όχι μόνο οφείλει να προβεί σε τέτοιου είδους έλεγχο αλλά και να παραθέσει τους λόγους για τους οποίους οδηγήθηκε στην πεποίθηση «ότι π». Μάλιστα, υπό το φως νέων τεκμηρίων, ένα ειλικρινές υποκείμενο οφείλει να αναθεωρήσει την πεποίθηση «ότι π», υπό την προϋπόθεση της γνωσιακής και εννοιολογικής καταλληλότητας του (Coliva, 2016).

Τέλος, η χαρτογράφηση των νοητικών καταστάσεων εμπερικλείει και τα συναισθήματα. Στο πλαίσιο της εργασίας γίνεται απόπειρα να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα συναισθήματα προκαλούν τη συμμετοχή του υποκειμένου να δράσει, να αναστοχαστεί ή να φέρει συγκεκριμένες προτασιακές στάσεις αναφορικά με την πραγματικότητα. Η παραδοχή είναι εδώ ότι τα συναισθήματα⁵ διά των συγκεκριμένων γνωσιακών ή αξιολογικών τους διαστάσεων συγκροτούν νέες δυνατότητες πρόσβασης σε γνώση είτε του εξωτερικού κόσμου είτε του εαυτού. Εξάλλου, τα συναισθήματα διαφοροποιούνται από τις ψυχικές διαθέσεις: Ο «επεισοδιακός χαρακτήρας» των συναισθημάτων αντιτίθεται στη σταθερότητα των ψυχικών διαθέσεων (Χατζημωϋσής, 2020).

Η θέση η οποία υποστηρίζει ότι το συναίσθημα είναι δυνατό να συνοδεύεται από ένα σωματικό αίσθημα προσκρούει στην ένσταση ότι τα συναισθήματα είναι δυνατό να μη συνοδεύονται πάντα από σωματικά αισθήματα ή ότι δεν είναι πάντα ξεκάθαρο ακριβώς ποιο

⁵ Για μια διεξοδική ανάλυση, βλ. <https://mathesis.cup.gr/courses/course-v1:Philosophy+PHL6.1+22D/course/>.

σωματικό αίσθημα γίνεται συναίσθημα. Αυτό το αναγωγιστικό εγχείρημα διά του ολικού σωματικού αισθήματος⁶ μπορεί να δώσει κάποιες πληροφορίες για το συναίσθημα αλλά δεν μπορεί να βεβαιώσει για την ταύτιση του αισθήματος με το συναίσθημα. Η συζήτηση των συναισθημάτων σε σχέση με τη θεωρία της αποβλεπτικότητας (intentionalism)⁷ (Hatzimoysis, 2020, 2003) δεν κάνει τα πράγματα πιο εύκολα⁸. Εάν τα συναισθήματα, που είναι νοητικές καταστάσεις, περιλαμβάνουν αισθήματα, πώς μπορεί να δικαιολογείται η αναφορά στο αποβλεπτικό τους περιεχόμενο (σε αυτήν την περίπτωση μη αναγωγίμο σε οποιαδήποτε υλική διάσταση); Μήπως, τότε, η αποβλεπτικότητα εξηγείται με όρους φυσικών ιδιοτήτων; Ο αποβλεπτισμός θα εννοηθεί εδώ ως αποφευκτέος εάν τα συναισθήματα κατευθύνονται προς τις σωματικές καταστάσεις· αν δείχνουν προς κάτι άλλο, αλλά όχι άμεσα, τότε το υποκείμενο θα πρέπει να μπορεί να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματά του χωρίς να λαμβάνει υπόψη το πώς αισθάνεται. Αυτό, όμως, είναι παράλογο.

Εάν υποθεθεί ότι τα συναισθήματα είναι δυνατόν να εκτιμηθούν ως αξιακές κρίσεις (value judgements), τότε θα ελεγχθεί αν πρόκειται για προτασιακές νοητικές στάσεις με αυθεντικές συνθήκες αλήθειας. Ωστόσο, αν η κατοχή εννοιών θεωρείται σημαντικό προσόν για τον σχηματισμό κρίσεων (όπως και ο συναγωγικός συμπερασμός ή η αντιπαραβολή καλών λόγων), τότε πώς ανιχνεύονται έστω και σε πρωτόγονη μορφή συναισθήματα στα βρέφη και στα ζώα; Ίσως, αν εννοηθεί το ζήτημα με όρους πρωτείου, το συναίσθημα μπορεί να ενέχει οντολογική προτεραιότητα έναντι της κρίσεως. Σύμφωνα με τον Solomon (2003), «τα συναισθήματα είναι κρίσεις», υπό την έννοια ότι εδώ πρόκειται για ένα σύμπλεγμα κρίσεων. Επιπλέον, δεν είναι αναγκαία συνθήκη για αυτές τις κρίσεις να είναι αρθρωμένες ή συνειδητές και ούτε πρόκειται αποκλειστικά για προτασιακές κρίσεις που αποκλείουν την πρακτική γνώση (know-how). Εδώ εμπεριέχεται η έννοια της εμπειρίας (experience) χωρίς να μεριμνά αποκλειστικά για την επεξεργασία της πληροφορίας σε μια κατάσταση όπου απουσιάζουν τα πάθη (passionless). Η θυμική εμπειρία αποτελεί μέρος της γνωσιακής διαδικασίας. Και ενώ τα συναισθήματα είναι δυναμικά και σε συνεχή εξέλιξη (in flux), οι πεποιθήσεις αποτελούν σταθερές καταστάσεις, οι οποίες είναι δυνατό να δικαιολογούν τα συναισθήματα αλλά όχι να τα αναλύουν. Για τον Solomon, το υποκείμενο μπορεί να επιλέγει τα συναισθήματά του υπό την έννοια ότι διά των συναισθημάτων το υποκείμενο βρίσκεται στην επικράτεια όπου δεν

⁶ Εκτός από τα ολικά αισθήματα (σχετικά με το πώς νιώθει το σώμα ολόκληρο), υπάρχουν τα τοπικά (αφορούν συγκεκριμένο σημείο του σώματος) και τα κιναισθητικά (το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τη στάση του κορμού του ώστε να κινηθεί ή να προσαρμόσει τις κινήσεις του).

⁷ Βλ. παραπάνω σ. 16.

⁸ Βλ. Χατζημωυσής (2020) όπου τονίζεται «ο ιδιαίτερος τύπος αποβλεπτικής σχέσης που οι διαθέσεις, εν αντιθέσει με τα συναισθήματα, φέρουν προς τον κόσμο».

υπάρχει ούτε η πλήρης παθητικότητα αλλά ούτε και η απόλυτη και κατόπιν προσεκτικής σκέψης πράξη, ωστόσο δεν αποκλείεται η διά της ίδιας βουλήσεως (voluntary) υπεύθυνη συμπεριφορά, υπό την έννοια ότι το υποκείμενο δεν χειρίζεται τα συναισθήματα αλλά οι πράξεις συγκροτούν άλλες πράξεις, οι οποίες επηρεάζουν ή επιδρούν, ώστε να τις βιώσει το υποκείμενο.

Άλλη εναλλακτική πρόταση είναι αυτή που θεωρεί τα συναισθήματα ως αντιλήψεις αξιολογικών ιδιοτήτων (perceptions of evaluative properties). Εδώ δεν απαιτείται η κατοχή εννοιών ενώ τα συναισθήματα δύνανται να δικαιολογήσουν τις αντίστοιχες πεποιθήσεις. Ωστόσο, το ζείδωρο πνεύμα του σκεπτικισμού φέρνει στο προσκήνιο το ερώτημα εάν τα υποκείμενα είναι εφοδιασμένα με τέτοιου είδους αντιληπτική ικανότητα η οποία να εντοπίζει αξιολογικές ιδιότητες. Εξάλλου, τα συναισθήματα υπάρχουν ακόμη κι όταν το αντικείμενο δεν είναι παρόν, ενώ αν εξομοιωθούν με τις αντιλήψεις, αυτό το τελευταίο περί μη ύπαρξης αντικειμένου δεν μπορεί να συμβαίνει. Επιπλέον, οι αντιλήψεις στηρίζονται σε παραδοχές για τον εξωτερικό κόσμο, κάτι που δεν επαληθεύεται στην περίπτωση των συναισθημάτων. Στην περίπτωση των αντιληπμάτων διερευνώνται οι συνθήκες αλήθειας ή απατηλότητας ενώ στην περίπτωση των συναισθημάτων αυτά εκτιμώνται (are assessed) σε μια λογική διάσταση, με παραγωγικό συλλογισμό: ορθολογικό είναι ό,τι συμβαδίζει με τη βέλτιστη εξήγηση του υποκειμένου σε δεδομένη χρονική στιγμή.

Στο σημείο αυτό θα γίνει αναφορά και στη «θέση του εκτεταμένου συναισθήματος» (extended emotion thesis). Εδώ υποστηρίζεται ότι κάποια συναισθήματα επιγίνονται των γνωσιακών καταστάσεων, οι οποίες επεκτείνονται πέρα από τον νου και το σώμα, κάνουν δηλαδή αναφορά στα εργαλεία που προσφέρει το τεχνολογικά πλούσιο περιβάλλον. Οι συγγραφείς Carter, Gordon & Palermos υιοθετούν εδώ την ασθενή γνωσιοκρατική θέση (weak cognitivism). Οι γνωσιοκρατικές (cognitivist) θεωρίες για το συναίσθημα βλέπουν τα συναισθήματα ως κατευθυνόμενα προς τον κόσμο (world-directed), ως έχοντα προθετικότητα, και ως φέροντα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωσιακής διεργασίας (cognitions), όπως κρίσεις (judgements), εκτιμήσεις (evaluations) και αξιολογήσεις (appraisals), χωρίς να παρακάμπτονται οι ενστάσεις σχετικά με την ορθολογικότητα των συναισθημάτων ή τον παραλογισμό των απείθαρχων συναισθημάτων. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι γνωσιακές διεργασίες (cognitions) (π.χ. οι κρίσεις κατανοημένες στη δυναμική τους διάσταση) αποτελούν τα αναγκαία συστατικά του συναισθήματος. Έτσι, το συναίσθημα μπορεί να περιέχει μια γνωσιακή διάσταση, και, αν ένα αναγκαίο συστατικό του συναισθήματος «επεκτείνεται» πέρα από τον νου και το σώμα, τότε συμβαίνει το ίδιο και στο συναίσθημα. (Carter, Gordon & Palermos, 2015)

Εν κατακλείδει, τα συναισθήματα περικλείουν αισθήματα (άρα είναι μη αναπαραστασιακά), μπορούν να εκτιμηθούν στη λογική τους διάσταση όπως οι κρίσεις, είναι δυνατόν να συγκροτούν προτασιακές στάσεις με αναπαραστασιακό και εννοιολογικό περιεχόμενο, μπορεί να συμβαδίζουν με διακριτές σωματικές στάσεις, μπορεί να έχουν αποβλεπτικό αντικείμενο και αναπαραστασιακό περιεχόμενο (π.χ. αντιλήμματα), και να μην προϋποθέτουν την κατοχή εννοιών. Ως «ταχυδρομικά δελτάρια από τα γονιδιά μας» (Plotkin, 1996), τα συναισθήματα συντελούν στη μεταφορά πληροφοριακότητας προς τον εαυτό αλλά αποτελούν και δείκτη εξωλεκτικής επικοινωνίας, ένα «αξιόπιστο σύστημα σημάτων» το οποίο καταδεικνύει τη σχέση του εαυτού με το εξωτερικό περιβάλλον.

Συνεπώς, το συναίσθημα λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο υποκείμενο και την εξωτερική πραγματικότητα την οποία το υποκείμενο προσλαμβάνει, βιώνει και ερμηνεύει. Η νοηματοδότηση αυτού του βιώματος μπορεί να ερείδεται στο συναίσθημα το οποίο κάνει αναφορά στον εμπειρικό κόσμο και μάλιστα η αναφορά αυτή έχει και συγκεκριμένο περιεχόμενο: ο κόσμος δεν εμφανίζεται απλώς αλλά εμφανίζεται ως κάτι. Εάν το υποκείμενο δεν παρατηρεί απλώς τον (αποξενωμένο) εαυτό αλλά τον συγκροτεί, τότε η δραστική συμβολή των συναισθημάτων μπορεί να επανεγγραφεί σε ένα αφηγηματοκρατικό πλαίσιο, όπου η αφήγηση προηγείται και ακολουθεί η συγκρότηση εαυτού.

2.3 Οπτική πρώτου προσώπου και οπτική τρίτου προσώπου

Ο πλουραλισμός των νοητικών καταστάσεων νομιμοποιεί ίσως την αποδοχή ενός μεθοδολογικού πλουραλισμού αναφορικά με την πρόσβαση του υποκειμένου στον νοητικό του βίο. Εξάλλου, θα πρέπει να συνεξεταστεί αν η γνωσιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις δικές του σκέψεις, αισθήματα και πεποιθήσεις, δηλαδή στις νοητικές του καταστάσεις συνολικά, διαφέρει από τη γνωσιακή πρόσβαση που το υποκείμενο επιχειρεί επί της εξωτερικής πραγματικότητας. Συνακόλουθα, ποιος θα μπορούσε να είναι ο βαθμός ή η ποιότητα αυτής της διαφοράς με δεδομένο ότι πρόκειται για συζήτηση που αφορά το πεδίο της γνώσης;

Η γνωσιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις νοητικές καταστάσεις εαυτού επιχειρείται είτε από την οπτική του πρώτου προσώπου είτε από την οπτική του τρίτου προσώπου. Οι παράμετροι που επιφέρουν την ασυμμετρία ανάμεσα στις δύο αυτές οπτικές, του πρώτου και του τρίτου προσώπου, είναι ο αντιθεμελιωτισμός (μη αναγκαιότητα θεμελίωσης) της γνώσης σε τεκμήρια (groundlessness), η διαφάνεια (transparency) και η εγκυρότητα από την οπτική της αυθεντίας (authority).

Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι παράμετροι, παρούσες στην οπτική του πρώτου προσώπου, απουσιάζουν από την οπτική του τρίτου προσώπου. Εδώ, αντίθετα από την οπτική του πρώτου προσώπου, αξιοποιείται η παρατήρηση και ο συναγωγικός συμπερασμός. Τούτο αποτελεί γνωσιακό εγχείρημα, όπου η γνώση ερείδεται σε συγκεκριμένα τεκμήρια, ώστε το υποκείμενο να επιχειρεί συμπεράσματα, ή προβλέψεις ή προσομοιώσεις καταστάσεων. Το επιστημικό πλαίσιο αυτής της μεθόδου πρόσβασης στον εαυτό δεν διαφέρει από το αντίστοιχο της γνώσης που αποκτούμε για τον εξωτερικό κόσμο, ωστόσο μπορεί παραδόξως να ερείδεται (ώστε να αποφεύγεται η αναδρομή) στη μη αναγκαιότητα θεμελίωσης της γνώσης εαυτού, όπως αυτή αιτείται από την οπτική του πρώτου προσώπου για τρέχοντα αισθήματα, συναισθήματα, αντιληπτικές καταστάσεις και προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις. Εδώ βρίσκει εφαρμογή η θεωρία της εσωτερικής αίσθησης (inner sense) όπου υποτείνεται ότι η γνώση εαυτού είναι δυνατόν να είναι το προϊόν ενός αξιόπιστου γνωσιακού μηχανισμού, ο οποίος λειτουργεί σε υποπροσωπικό, συμβολικό επίπεδο· εναλλακτικά, διά της θεωρίας της προσομοίωσης (simulation) είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι η γνώση των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου είναι δυνατόν να προκύπτει ως γνώση μέσα από τις νοητικές καταστάσεις των άλλων, άρα η αυτογνωσία μπορεί να προκύπτει σε αυτήν την περίπτωση ως τριτοπρόσωπη.

Αντίθετα, για την οπτική του πρώτου προσώπου, η μη αναγκαιότητα θεμελίωσης της γνώσης υποτείνει πως η τελευταία δεν αποκτάται ούτε διά της παρατήρησης ούτε διά του συναγωγικού συμπερασμού· εν τούτοις, η αυτογνωσία ερείδεται στη σωστή κατηγορήση νοητικών καταστάσεων στον εαυτό. Εάν η αναγκαιότητα θεμελίωσης προέκυπτε ως ένα απαραίτητο στοιχείο για την αυτογνωσία από την οπτική του πρώτου προσώπου, τότε το υποκείμενο θα είχε με τον εαυτό τη σχέση που έχει με τον εξωτερικό κόσμο, δηλαδή η «αποξένωση» θα εμφανιζόταν ως συγκροτητικό στοιχείο της αυτογνωσίας. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει κανένα έρεισμα επί του οποίου χτίζει η αυτογνωσία.

Επιπλέον, μιλώντας με όρους «διαφάνειας», το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να «διαπεράσει» τη νοητική κατάσταση στην οποία βρίσκεται και να κάνει αναφορά σε αυτήν άμεσα. Όταν το υποκείμενο γνωρίζει άμεσα τις νοητικές καταστάσεις, όταν αυτές είναι «αυτο-παρουσιαζόμενες», χωρίς να υπάρχει η ανάγκη για ανίχνευση των νοητικών καταστάσεων διά της σωματικής κίνησης ή των εκφράσεων του προσώπου, τότε η οπτική εκ της αυθεντίας χαρακτηρίζεται από διαφάνεια, η οποία διαφοροποιεί την αυτογνωσία από τα άλλα είδη γνώσης. Σύμφωνα με την Coliva (2016), η διαφάνεια νοείται εδώ, διαφορετικά από ό,τι

εννοείται στον Evans⁹, με όρους επίγνωσης (awareness) της νοητικής κατάστασης, δηλαδή δεν αποκτάται γνώση των προτασιακών στάσεων ενόσω η εσωτερική νοητική κατάσταση διαπερνάται με προσανατολισμό τον εξωτερικό κόσμο. Η διαφάνεια συνιστά ένα a priori συστατικό στοιχείο της αυτογνωσίας από την οπτική του πρώτου προσώπου, το οποίο συναρθρώνεται με την υπεύθυνη ορθολογικά αυτενέργεια του υποκειμένου και την οπτική εκ της αυθεντίας¹⁰.

Τέλος, η οπτική εκ της αυθεντίας βεβαιώνει ότι οι παραδοχές του υποκειμένου δεν μπορούν να αμφισβητηθούν αν, τη στιγμή που εκφράζει τη νοητική του κατάσταση, είναι ειλικρινές και ικανό ως προς τη χρήση ψυχολογικών εννοιών. Έτσι, διασφαλίζεται πως σε συγκεκριμένες συνθήκες το υποκείμενο έχει τις νοητικές στάσεις που κρίνει ότι έχει. Επίσης, συνιστά ένα a priori και αναγκαίο στοιχείο για την αυτογνωσία. Βασικός αντίπαλος της οπτικής εκ της αυθεντίας ανακηρύσσεται η πλάνη εαυτού. Αν και θα συζητηθεί παρακάτω (σ. 53 κ. ε.), προς το παρόν είναι δυνατό να ειπωθεί ότι η οπτική εκ της αυθεντίας αναφορικά με συγκεκριμένη τάξη νοητικών καταστάσεων, των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων (στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης), δεν πλήττεται ενώ η πλάνη εαυτού είναι πιθανή.

2.4 Το καθεστώς της προνομιακής πρόσβασης

Με βάση τη συζήτηση που προηγήθηκε σχετικά με τις νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου αλλά και με τις μεθόδους πρόσβασης, γίνεται κατανοητό ότι το περιεχόμενο αλλά και η φύση των προτασιακών στάσεων (π.χ. ελπίδα, πεποίθηση, φόβος) του υποκειμένου δεν μπορεί να διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τις αντιληπτικές του καταστάσεις για την εξωτερική πραγματικότητα ως συνεκτική κατάσταση πραγμάτων, χωρίς ωστόσο να ταυτίζονται. Πώς, όμως, η ισχύς της προνομιακής πρόσβασης δεν υπονομεύεται από τον εξτερναλισμό του εμπειρικού κόσμου;

Σε αυτό το σημείο η διάνοιξη του πεδίου επιχειρείται σε δύο επίπεδα: πρώτα, θα επιχειρηθεί η κατανόηση της ιδιοσυστασίας της προνομιακής πρόσβασης του υποκειμένου, ενώ, έπειτα, θα εξεταστεί η συνθήκη εντός της οποίας ο εξτερναλισμός της εμπειρικής

⁹ Για τον Evans, ως «αντικαρτεσιανή» μέθοδος, η διαφάνεια καλεί το υποκείμενο να συνεξετάσει τεκμήρια υπέρ ή κατά μιας πεποίθησης και μετά να διατυπώσει την κρίση «ότι π» ως παραδοχή (avowal) μάλλον και όχι ως περιγραφή.

¹⁰ Για τον Moran (2001) η λέξη «authority» συσχετισμένη με τις πρωτοπρόσωπες προτάσεις πεποιθήσεων και άλλων στάσεων μπορεί να σημαίνει την επιστημική εγκυρότητα (epistemic authority) αλλά και να καταδεικνύει το υποκείμενο που διαμορφώνει μια προτασιακή στάση ως υπεύθυνο (responsible) για αυτήν την νοητική κατάσταση, ως τον δημιουργό της (author). Επίσης, βλ. Brown (2023).

πραγματικότητας και η υποκειμενική προνομιακή πρόσβαση είναι δυνατόν να τελούν σε γόνιμη συνεργασία, με τις ανάλογες συνέπειες για τη δυνατότητα κάποιας αυτογνωσίας.

Για αρχή, τα χαρακτηριστικά της φύσης της προνομιακής πρόσβασης του υποκειμένου στις νοητικές του καταστάσεις, τα οποία αναδεικνύουν την ασυμμετρία ανάμεσα στον τρόπο που το υποκείμενο γνωρίζει τον εαυτό και στον τρόπο με τον οποίο γνωρίζει τον εξωτερικό κόσμο, περιλαμβάνουν: πρώτον, την μη επισφάλεια ή το μη διορθώσιμο (infallible/incorrigible) της πρόσβασης, και, δεύτερον, την οικείωση εαυτού (self-intimation) του υποκειμένου με τις νοητικές του στάσεις¹¹. Η προνομιακή πρόσβαση δεν αφορά γεγονότα ή φυσικά αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου για τα οποία το υποκείμενο σχηματίζει πεποιθήσεις αλλά αφορά τις νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου για τα αντίστοιχα γεγονότα ή φυσικά αντικείμενα. Στο πλαίσιο της προνομιακής πρόσβασης είναι το ίδιο το γεγονός «ότι π» το οποίο αποτελεί αήττητη (undefeated) δικαιολογητική βάση για το υποκείμενο, ώστε να πιστεύει/να φαντάζεται/αισθάνεται «ότι π» αλλά όχι να γνωρίζει ή να βλέπει ή να θυμάται «ότι π», αφού σε αυτήν την περίπτωση εν όψει νέων κριτηρίων οι κρίσεις αμφισβητούνται και υπόκεινται σε διόρθωση. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο έχει την «ανταποκριτική δοξαστική ικανότητα» (“responsive doxastic ability”) ως αναγκαία αλλά όχι ως επαρκή συνθήκη, ώστε να αποκτήσει προνομιακή πρόσβαση σε γεγονότα σχετικά με τις πεποιθήσεις, τη φαντασία και τα αισθήματά του αλλά όχι σχετικά με το τι γνωρίζει ή βλέπει. Δηλαδή, το υποκείμενο έχει την ικανότητα να πιστεύει «ότι πιστεύει ‘ότι π’» όταν και εφόσον πιστεύει «ότι π», αλλά δεν μπορεί να έχει την ικανότητα να πιστεύει «ότι γνωρίζει ‘ότι π’» όταν και εφόσον γνωρίζει «ότι π» (Neta, 2011).

Είναι δυνατόν η «προνομιακή πρόσβαση» του υποκειμένου στις νοητικές του στάσεις να σημαίνει a priori γνώση των προτασιακών στάσεων; Επιπλέον, είναι δυνατή η τέτοιου είδους πρόσβαση μόνο για κάποιες νοητικές καταστάσεις και όχι για όλες; Ακόμη, πώς είναι δυνατόν -αν είναι- να απαρνηθεί κανείς το εμπειρικό τεκμήριο του εξωτερικού κόσμου, άρα να διαμορφώσει μια αντιατομιστική (anti-individualist) οπτική για τα νοητικά περιεχόμενα του εαυτού; Τότε, μήπως θα πρέπει να εννοηθεί ότι είναι πιθανό να αποφευχθεί το αδιέξοδο, αν

¹¹ Βέβαια, η «ασυλία έναντι λάθους οφειλόμενου σε εσφαλμένη ταυτοποίηση» (immunity to error through misidentification relative to the first person pronoun) (Shoemaker, 1968) μάλλον περιορίζεται περισσότερο στην απόδοση αισθητηριακών κατηγορημάτων παρά μπορεί να σταθεί στον χώρο των προτασιακών στάσεων, όπου οι επιθυμίες μπορεί πολύ εύκολα να «ταυτίζονται» με τις πεποιθήσεις. Σε σχετική συζήτηση, οι Παγωνδιώτης & Πετρονάκος (2002) διά του «αντιπαραδείγματος» προς την ασυλία ταυτοποίησης που συνιστά η περίπτωση της παρεμβολής σκέψεων από τον χώρο της ψυχοπαθολογίας επισημαίνουν την ανάγκη «περιορισμού του εύρους ισχύος της ασυλίας».

θεωρηθεί πως δεν είναι με αναγκαιότητα απαραίτητη η εξτερναλιστική εμπειρική δικαιολόγηση;

Ο εξτερναλισμός περιεχομένου (content externalism) στη φιλοσοφία του νου διατείνεται ότι το περιεχόμενο των σκέψεων (thought) του υποκειμένου καθορίζεται (partly determined) και από τον εξωτερικό κόσμο, σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίχτηκε από την παράδοση που διαμόρφωσε ο Descartes, ότι δηλαδή το περιεχόμενο καθορίζεται ανεξάρτητα από την εμπειρική πραγματικότητα, και μάλιστα η γνώση αυτού του περιεχομένου όχι μόνο θεωρήθηκε εφικτή αλλά και αδιαμφισβήτητη (Parent, 2017). Είναι αλήθεια ότι η συνθήκη για τη γνώση του εξωτερικού κόσμου συγκροτεί ένα κομβικό σημείο το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει η καρτεσιανή παράδοση: πώς μπορεί το υποκείμενο να βρίσκει «εντός του» ό,τι εντοπίζεται στο εξωτερικό περιβάλλον, και μάλιστα με δεδομένη τη συζήτηση για τα μη παραδοσιακώς θεωρημένα επιστημικά χαρακτηριστικά της αυτογνωσίας; Δεν πρόκειται για ένα παράδοξο¹²; Εάν η προνομιακή πρόσβαση του υποκειμένου συνίσταται σε a priori πρόσβαση σε προτασιακά περιεχόμενα τρεχουσών σκέψεων του, τότε ποιο το εύρος ισχύος του σημασιολογικού εξτερναλισμού (McKinsey, 2002);

Ειδικότερα, η φιλοσοφική παράδοση κάνει αναφορά στον όρο «ενδοσκόπηση» (introspection), η ετυμολογία του οποίου («ένδον σκοπείν») παραπέμπει σε όρους «αντίληψης αισθήσεων», μόνο που οι αισθήσεις δεν είναι στραμμένες προς τον εξωτερικό κόσμο αλλά προς τον εσωτερικό κόσμο του υποκειμένου¹³. Η εσωτερική παρατήρηση και σύλληψη των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου διά της ενδοσκόπησης αποφέρει επίγνωση των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου, ενώ ταυτόχρονα είναι δυνατόν να εκφράζει τη διάκριση ανάμεσα σε εξωτερικό και εσωτερικό κόσμο. Μπορεί η ενδοσκόπηση να είναι

¹² Λεπτομερή συζήτηση για το παράδοξο επιχειρεί ο Kallestrup, J. (2011), όπου, τονίζοντας ότι το παράδοξο προσπαθεί να αναδείξει την ασυνέχεια ανάμεσα στην προνομιακή πρόσβαση, τον σημασιολογικό εξτερναλισμό και την a priori έλλειψη προσβασιμότητας στον εξωτερικό κόσμο, η έρευνα του Kallestrup εξετάζει την ισχύ του παράδοξου και από την πλευρά της συμβατοκρατίας και από την πλευρά της ασυμβατοκρατίας: πρόκειται απλώς για διατήρηση γνώσης ή για μεταφορά της γνώσης; Αποτελεί ο δειγματισμός ιδιότητας του εξωτερικού περιβάλλοντος αναγκαία συνθήκη για τον δειγματισμό νοητικής ιδιότητας (με δεδομένο ότι στον σημασιολογικό εξτερναλισμό η έκταση των εννοιών διαφέρει κι όχι ότι είναι απύουσα); Ποιο είναι το a priori γνώσιμο: η σκέψη της ατομικής έννοιας ενός φυσικού είδους (νερό) ή η αιτιακή αλληλεπίδραση του υποκειμένου με αυτό εάν έχει τη σκέψη της ατομικής έννοιας του φυσικού είδους; Μήπως αυτή η ατομική έννοια που κάνει αναφορά σε φυσικό είδος είναι γνώσιμη a posteriori;

¹³ Σημασία έχει να τονιστεί πως η ικανότητα των ατόμων για ενδοσκόπηση μπορεί να είναι είτε χαμηλή είτε υψηλή· αυτή η ικανότητα αυξάνεται σταδιακά κατά την εφηβεία ενώ παραμένει σταθερή κατά την ενήλικη ζωή (Μπλέικμωρ, 2022). Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αυτό που ενδιαφέρει είναι ότι αναγνωρίζεται ένα πεδίο εξέλιξης και εξάσκησης του υποκειμένου σχετικά με τη γνωσιακή προσέγγιση του στοχασμού επί του εαυτού, ώστε να επιτευχθούν βαθμοί επίγνωσης κατά την ενδοσκοπική διαδικασία οι οποίοι, όμως, δεν είναι άσχετοι από την εφηβική ή ενήλικη ζωή που διάγει ο εγκέφαλος του υποκειμένου.

συναγωγική αν θεωρηθεί ότι η αντίληψη του εξωτερικού κόσμου αποτελεί τη βάση για αυτήν; Αν η ενδοσκόπηση είναι γνώση συναγωγική, αρθρωμένη στη βάση κατοχής εννοιών ώστε το υποκείμενο να μην εκλαμβάνεται ως τυφλό (blind) απέναντι στις εμπειρίες του, θα πρέπει σε αυτήν την περίπτωση η αυτογνωσία να επιτυγχάνεται από την αντιληπτική πεποίθηση (perceptual belief) που αποκτά το υποκείμενο, καθώς αντιλαμβάνεται ένα αντικείμενο. Ωστόσο, όταν το υποκείμενο συνειδητοποιεί μια εμπειρία του, π.χ. έναν πόνο στο πόδι, δεν χρειάζεται να έχει τις αντίστοιχες έννοιες, αλλά μπορεί να προχωρήσει τη διαδικασία και χωρίς αυτές (Aydede, 2003). Το αντιληπτικό μοντέλο ενδοσκόπησης δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτυχές στην περίπτωση της αυτεπίγνωσης των πεποιθήσεων του υποκειμένου, με άλλα λόγια η αντίληψη διά των αισθήσεων δεν αποτελεί τον τρόπο διά του οποίου το υποκείμενο αποκτά επίγνωση των νοητικών του καταστάσεων (Hatzimoysis, 2010)¹⁴. Εάν το υποκείμενο σχημάτιζε πεποιθήσεις για το τι πιστεύει σε μια αμιγώς επιστημική βάση, τότε θα έφτανε στη συνθήκη του παράλογου, δηλαδή θα πιστωνόταν την ανικανότητά του να γνωρίζει ή να έχει δικαιολογημένη πεποίθηση. Εν ολίγοις, θα ήταν παράλογο για το υποκείμενο εάν δρούσε με τον εξής τρόπο, δηλαδή, εάν κατά τη στιγμή της διαμόρφωσης μιας πεποίθησης το υποκείμενο είχε επίγνωση της νοητικής του κατάστασης αλλά χωρίς αυτή να φέρει τον πρωτοπρόσωπο χαρακτήρα, τότε το υποκείμενο θα έπρεπε να συμβουλευθεί τεκμήρια για να εκφράσει την πεποίθησή του. Εξου και θα εμφανιζόταν ως «αποξενωμένο» (alienated) από τον εαυτό (Moran, 2001).

Ωστόσο, αντίθετα από το μοντέλο της ενδοσκόπησης, η αντι-ατομιστική προσέγγιση, υποτείνουσα έναν ισχυρό πατναμικό «μεθοδολογικό σολιψισμό»,¹⁵ υποστηρίζει ότι το περιεχόμενο των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από την εξωτερική και κοινωνική πραγματικότητα, καθώς είναι αυτή η εμπειρική πραγματικότητα

¹⁴ Επιπλέον, αξίζει να τονιστεί εδώ ότι, εάν η προσεκτική παρατήρηση (attentive observation) εκ μέρους του υποκειμένου αποτελεί το σταθερό σημείο της συνειδητής εμπλοκής του με τον κόσμο, αυτό δεν σημαίνει ότι η προσοχή αποτελεί μία ακόμη πηγή πληροφορίας, όπως η όραση ή η ακοή. Απλώς αποτελεί μια άλλη τροπικότητα (modality) στην περιοχή της αίσθησης, αντίληψης ή διανοητικής ικανότητας. Επομένως, δεν αποτελεί έναν τρόπο οριοθέτησης της ενδοσκόπησης ως αντιληπτικού μοντέλου, αφού είναι δυνατό να συνοδεύει κάθε ενέργεια του υποκειμένου.

¹⁵ Το ζήτημα της προβληματικής της θεώρησης από εξωτερική σκοπιά, διαμεσολαβημένο από την οπτική των νοητικών πειραμάτων, φέρνει στο προσκήνιο τα εσωτερικώς πανομοιότυπα υποκείμενα τα οποία δεξιώνονται εντελώς διαφορετικά νοητικά περιεχόμενα μόνο και μόνο εξαιτίας των διαφορών στο περιβάλλον τους. Το περίφημο πείραμα του Putnam (1973; 1975) με τη «Δίδυμη Γη» και το H₂O/XYZ δείχνει την επίρρωση της συμβολής του περιβάλλοντος, όταν πρόκειται για τη διασάφηση και τον καθορισμό της σημασίας των εννοιών: με έρεισμα τη φρεγκεανή διδαχή ότι η ένταση (intension) ενός όρου καθορίζει την αναφορά στα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου, άρα την έκταση (extension). Εάν η αναφορά γίνεται σε διαφορετικά αναφερόμενα, τότε ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται με διαφορετική σημασία, επομένως δεν είναι μόνο οι εσωτερικές καταστάσεις των υποκειμένων που καθορίζουν την έννοια του όρου αλλά η εξωτερική αναφορά τους.

η οποία μορφοποιεί το περιεχόμενο των σκέψεων του. Όλα αυτά μπορεί να σημαίνουν ότι κατά τη διαδικασία της κατηγορήσεως πεποιθήσεων στον εαυτό το υποκείμενο γνωρίζει ότι έχει τις πεποιθήσεις που έχει, επειδή η σχέση του με τον εξωτερικό κόσμο είναι αυτή που είναι. Μάλιστα, το περιεχόμενο της πεποίθησης θα εννοηθεί είτε ως «στενό» (*narrow*) είτε ως «ευρύ» (*wide*)¹⁶, κάτι που συνδέει την εμπειρική πραγματικότητα με τις διάφορες θεωρίες της αναφοράς (είτε άμεση είτε αιτιακή είτε εκδοχές αυτών αλλά με επιτονισμένη την κοινωνική εκδοχή τους) (Bilgrami, 1998).

Επιμελής εξέταση της συνθήκης εντός της οποίας αναγνωρίζεται η πιθανή ύπαρξη του παράδοξου δεν μπορεί παρά να εστιάσει στο κομβικό σημείο που συγκροτεί ο όρος *a priori*. Τι σημαίνει *a priori*; Εάν υπάρχουν *a priori* γνώσιμες προκείμενες, πώς μεταφέρεται η συνθήκη δικαιολόγησής τους σε μη *a priori* γνώσιμες προτάσεις για τον εξωτερικό κόσμο; Επίσης, μπορεί το *a priori* να είναι συμπεριληπτικό εκείνων των πεποιθήσεων του υποκειμένου οι οποίες αποτελούν πεποιθήσεις υποβάθρου (*background beliefs*) ερειδόμενες στην πρακτική της κοινότητας, ώστε οι παραδοχές και οι μαρτυρίες της να λαμβάνονται στην ονομαστική τους αξία; Αν όχι, μήπως το εδραιωμένο πεδίο του εξτερναλισμού υφίσταται καθίζηση; Ή μήπως το υποκείμενο μπορεί *a priori* να γνωρίζει μόνο τι σκέφτεται χωρίς να είναι σε θέση να διαμορφώσει κάποια προτασιακή στάση;

Ο όρος *a priori* είναι δυνατόν να χρησιμοποιείται κατά δύο τρόπους, διαφορετικούς, δηλαδή είτε η *a priori* γνώση είναι άτρωτη σε νέα αντι-τεκμήρια είτε η γνώση είναι *a priori* μόνο εάν δεν εξαρτάται από δικαιολόγηση εμπειρικής έρευνας στο περιβάλλον του υποκειμένου (Häggqvist & Wikforss, 2007) ή αν δεν εξαρτάται από την παρατήρηση (*observation*) (Gallois & Hawthorne, 1996). Αν η δεύτερη περίπτωση φαίνεται ως η πιο πιθανή, τότε τα γνωστά νοητικά πειράματα που υποστηρίζουν τον εξτερναλισμό δεν κάνουν αναφορά στην εξής εξτερναλιστική εκδοχή: όταν το υποκείμενο αποδίδει στον εαυτό μια συγκεκριμένη πεποίθηση (*a certain belief*), τότε αποδίδει στον εαυτό μια πεποίθηση με το σωστό περιεχόμενο (*right content*). Τα παραδοσιακά νοητικά πειράματα υποστηρίζουν μόνο ότι μπορεί το υποκείμενο να γνωρίζει *a priori* ότι, εάν το περιεχόμενο της σκέψης είναι εξωγενώς καθορισμένο, τότε αυτή η σκέψη κατ' ανάγκη συνδέεται με τον εξωτερικό κόσμο.

¹⁶ Brown (2022): “A *narrow* content of a particular state is a content of that state that is completely determined by the individual’s intrinsic properties. An *intrinsic* property of an individual is a property that does not depend at all on the individual’s environment AND a narrow content of a belief or other mental state is a content that could not be different unless the subject who has the state were different in some intrinsic respect: no matter how different the individual’s environment were, the belief would have the same content it actually does”.

Εάν η *a priori* γνώση του εξωτερικού κόσμου σημαίνει ότι είναι ενδεχομενική (contingent) και σημασιολογικά εγγυημένη (semantically guaranteed), τότε η αναφορά γίνεται σε *a priori* γνώση του τρόπου με τον οποίο το περιεχόμενο της σκέψης του υποκειμένου καθορίστηκε ώστε να αποτελεί εγγύηση ότι η σκέψη είναι αληθής. Έτσι, το υποκείμενο γνωρίζει πού κάνει αναφορά η έννοια που χρησιμοποιεί, και όχι πού δεν κάνει. Για αυτό το τελευταίο χρειάζεται εμπειρική έρευνα (Thorpe, 2022).

Εάν το ζήτημα της παραγωγής μη γνώσιμων *a priori* προτάσεων για τον εξωτερικό κόσμο από *a priori* γνώσιμες προκείμενες ιδωθεί με όρους μεταφοράς εγγύησης, τότε αναδεικνύεται η αποτυχία μεταφοράς εγγύησης (warrant transmission failure) από τις προκείμενες στο συμπέρασμα (Wright, 2015). Το γνωστό παράδοξο συνίσταται στη σύγκρουση ανάμεσα στους εξής ισχυρισμούς: το τι πιστεύει ή επιθυμεί το υποκείμενο είναι άμεσα διαθέσιμο σε αυτό, χωρίς εμπειρική διακρίβωση ενώ το εξωτερικό περιβάλλον αποτελεί έναν παράγοντα περιχαράκωσης και οριοθέτησης του ψυχολογικού περιεχομένου αυτής της πεποίθησης ή της επιθυμίας του υποκειμένου. Επομένως, το *a priori* του πρώτου ισχυρισμού υπονομεύεται από την αλληλεπίδραση του υποκειμένου με τα αντικείμενα, τα φυσικά είδη και τη γλωσσική κοινότητα στην οποία ανήκει. Με άλλα λόγια, ακόμη και αν οι προκείμενες του συλλογισμού είναι εγγυημένες από την οπτική εκ της αυθεντίας, δεν είναι δυνατό να διακριβωθεί η αλήθεια του συμπεράσματος και συνεπώς δεν θα ήταν δυνατό να πειστεί το υποκείμενο ότι το συμπέρασμα είναι αληθές. Εδώ η *a priori* εγγυησιμότητα στο πεδίο της γνώσης διά της οπτικής εκ της αυθεντίας δεν μπορεί να λειτουργεί διαφορετικά από τη δικαιολόγηση στο οπτικό πεδίο ή στο πεδίο της μνήμης. Το υποκείμενο μπορεί να έχει μια οπτική δικαιολόγηση για τον ισχυρισμό ότι χ , κάτι που συνεπάγεται ότι το χ δεν είναι ψ , αλλά δεν έχει δικαιολόγηση για το ψ . Και ενώ ο τρόπος απόκτησης δικαιολόγησης οφείλεται σε προϋποθέσεις (presuppositions), ωστόσο αυτές μπορεί να είναι αδύνατο να επιβεβαιωθούν· εξαιτίας αυτών των προϋποθέσεων, όμως, μπορεί να επιβεβαιωθούν παραγωγικά (deductively) άλλες προτάσεις ως επαρκείς.

Τώρα, εάν αμφισβητηθεί η παραδοχή της εξίσωσης ανάμεσα σε προνομιακή πρόσβαση και *a priori*, είναι δυνατόν να διανοιχθεί ο δρόμος ώστε η προνομιακή πρόσβαση και ο εξτερναλισμός της εμπειρικής πραγματικότητας να συνεργαστούν λυσιτελώς.

Στο πλαίσιο της συζήτησης που ανοίγει ο Burge (1998), από τη μια πλευρά τονίζεται ότι τα νοητικά πειράματα αποκηρύσσουν την ανεξαρτησία των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου προς τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου. Δηλαδή, το υποκείμενο χρειάζεται να εδραιώσει (establish) σχέσεις με το εξωτερικό περιβάλλον για να φτάσει σε νέες σκέψεις. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, αναδεικνύεται η παραδοσιακή εκδοχή της αυτογνωσίας ότι το

άτομο γνωρίζει ποιες σκέψεις σκέφτεται. Πώς θα μπορούσε να συμβαίνει αυτή η εξατομίκευση των σκέψεων αν το άτομο με εμπειρικό τρόπο δεν διακρίνει τις εμπειρικές συνθήκες που καθορίζουν αυτές τις σκέψεις από άλλες εμπειρικές συνθήκες διαφορετικές που καθορίζουν άλλες σκέψεις; Είναι τουλάχιστον αδιαμφισβήτητο ότι οι πρώτης τάξης εμπειρικές σκέψεις προϋποθέτουν συνθήκες που μπορεί να γίνουν γνωστές διά του εμπειρικού τρόπου. Προαπαιτείται η ικανοποίηση των ίδιων συνθηκών και για τις δεύτερης τάξης σκέψεις; Επιχειρείται, δηλαδή, εξομοίωση της αντιληπτικής ικανότητας του υποκειμένου με την αυτογνωσία; Αναφορικά με τη δυνατότητα αυτογνωσίας, κατά τον Burge, το υποκείμενο δεν χρειάζεται να προβεί σε περαιτέρω έρευνα συνθηκών επί τη βάση των αυτοεπαληθευόμενων κρίσεων, άρα η γνώση των σκέψεων του υποκειμένου είναι άμεση και όχι λογοθετικά διαμεσολαβημένη (discursive). Με άλλα λόγια, δεν προαπαιτούνται συνθήκες που να καθιστούν δυνατή την αυτογνωσία, «τα επιστημικά διαπιστευτήριά της δεν εναπόκεινται σε γνώση γενικών αρχών, ή στην έρευνα του κόσμου».

Κατά την ανάγνωση του Burge από τη Macdonald (1998), το ζήτημα της διαμάχης ανάμεσα στον εξτερναλισμό και την οπτική εκ της αυθεντίας εξασφαλίζει τον κότινο στην εγκυρότητα της οπτικής του πρώτου προσώπου: πρόκειται για την παράξενη επιστημική αμεσότητα της σχέσης ανάμεσα στο υποκείμενο και τα περιεχόμενα των προτασιακών του στάσεων. Χωρίς καθόλου αιτιακή χροιά, οι σκέψεις και το περιεχόμενο των σκέψεων βρίσκονται σε μια συστασιακή (constitutive) σχέση. Για τη Macdonald, ο Burge αποδίδει διακριτό ρόλο στο δικαίωμα του υποκειμένου για αυτογνωσία, καθώς οι πρωτοπρόσωπες σκέψεις παίζουν σημαντικό ρόλο για τον κριτικό συλλογισμό (critical reasoning). Υπάρχει ένα και μοναδικό υποκείμενο για τις πρώτης και δεύτερης τάξης νοητικές καταστάσεις. Με άλλα λόγια, χρειάζεται το υποκείμενο να εκτιμήσει (evaluating) τις πρώτης τάξης σκέψεις και πεποιθήσεις υπό το φως των κανόνων που κυβερνούν τον τέτοιου είδους συλλογισμό. Αυτό δεν μπορεί να γίνει αν το υποκείμενο δεν γνωρίζει όχι μόνο τις σκέψεις του αλλά και τις πεποιθήσεις του για αυτές. Ασφαλώς, το ζήτημα εγείρει ενστάσεις: πώς εδραιώνεται αυτή η ιδιότητα του ορθολογικού συλλογισμού ως πηγή δικαιώματος στην αυτογνωσία; Η επιστημική αυθεντία του υποκειμένου εξηγείται αν συνδυαστεί με το γεγονός ότι μόνο στο ίδιο το υποκείμενο εμφανίζονται οι προτασιακές του στάσεις με αμεσότητα και αδιαμεσολάβητα. Με δεδομένο ότι το περιεχόμενο της πρώτης τάξης νοητικής κατάστασης είναι το ίδιο με αυτό της δεύτερης, και με δεδομένο ότι η προοπτική του υποκειμένου ως υποκειμένου της πρώτης τάξης νοητικής κατάστασης προκύπτει ως ενοποιημένη (are unified) με την προοπτική του υποκειμένου ως υποκειμένου της δεύτερης τάξης νοητικής κατάστασης, αυτή η μοναδική (single) προοπτική των περιεχομένων στο πρόσωπο ενός υποκειμένου δίνει τη δυνατότητα να

ειπωθεί ότι «το υποκείμενο σκέφτεται τις σκέψεις που νομίζει ότι σκέφτεται». Ακόμη κι αν η πρώτη τάξης νοητική κατάσταση είναι εσφαλμένη, δεν πλήττεται η οπτική ότι το υποκείμενο έχει τις σκέψεις που έχει και οι οποίες είναι συμβατές με τον εξτερναλισμό: η σταθερότητα (stability) της εξωτερικής πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται η έννοια συγκροτεί τη συνθήκη για τον σχηματισμό της έννοιας ενώ η ονομαστική αξία της έννοιας δεν προκαλεί συνέπειες. Άρα, το υποκείμενο έχει τη συγκεκριμένη οπτική η οποία δεν αντιδικεί με τον εξτερναλισμό και, εξ αιτίας αυτού, δικαιολογεί ιδιαίτερες ατομικές περιπτώσεις.

Για τον Bilgrami (1998), το εξωτερικό περιβάλλον καθορίζει έννοιες (concepts)¹⁷ κατά τρόπο αρμονικό σε σχέση με τις άλλες πεποιθήσεις του υποκειμένου. Αυτό σημαίνει ότι το υποκείμενο δεν θα είναι σε θέση ποτέ να αρθρώσει παραδοχές με ασύμβατο μεταξύ τους περιεχόμενο. Μάλιστα, οι παραδοχές υποβάθρου¹⁸ δεν παίζουν καταλυτικό ρόλο αν δεν φέρουν συγκεκριμένη σχέση με συγκεκριμένα ενεργήματα του υποκειμένου. Εδώ εισάγεται η έννοια της «τοπικότητας του περιεχομένου» (locality of content). Πρόκειται για μια πλαίσιοκρατική θέση, σύμφωνα με την οποία τα περιεχόμενα κατηγορούνται από το υποκείμενο στον εαυτό μόνο εντός συγκεκριμένων πλαισίων. Με άλλα λόγια, οι παραδοχές υποβάθρου ενός επιστήμονα για τη χημική σύσταση του νερού δεν παίζουν καταλυτικό ρόλο για την έννοια του νερού όπως τη συλλαμβάνει αυτός και οι συμπαίκτες του μετά από έναν αθλητικό αγώνα, δηλαδή στο πλαίσιο της καταπράυνσης της δίψας. Επομένως, αυτού του είδους η πλαίσιοση (contextuality) αποτελεί το ουσιώδες «κανονιστικό στοιχείο» για το υποκείμενο σχετικά με την κατηγορία περιεχομένου στη σκέψη, με την έννοια ότι δεν μπορεί το υποκείμενο να έχει πρόθεση να εννοήσει οτιδήποτε και να περιμένει να γίνει κατανοητό. Ειδικότερα, εάν τα περιεχόμενα της σκέψης δεν συγκροτούνται από αντικείμενα εσωτερικά του υποκειμένου κατά την καρτεσιανή εκδοχή, εκ πρώτης όψεως φαίνεται φυσικό ότι δεν μπορεί το υποκείμενο να γνωρίζει τη σκέψη του, αφού αγνοεί βασικά στοιχεία για τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου (Bligrami, 1992). Βασικό ρόλο παίζουν τα λεξήματα δείξης («αυτό», «εδώ» κ.λπ.) τα οποία αποτελούν σημαντικές ενδείξεις (essential clues) για τα αντιλήμματα και τις αντιδράσεις (responses) του υποκειμένου προς αντικείμενα και γεγονότα. Πιο συγκεκριμένα, τα λεξήματα δείξης συσχετίζονται με εξέχουσες ποιότητες (salience) που

¹⁷ Εδώ ο όρος “concept” χρησιμοποιείται ως ισοδύναμος του όρου “term”.

¹⁸ Σύμφωνα με τον Ebbs (2011; 2001), οι ουσιώδεις εμπειρικές πεποιθήσεις του υποκειμένου θα εννοηθούν ως μη γνώσιμες διά του ορθολογικού συλλογισμού ή της ενδοσκοπήσης, ως πεποιθήσεις υποβάθρου (background beliefs) που στηρίζουν την πρακτική των υποκειμένων να θεωρούν τις λέξεις και τη μαρτυρία των άλλων στην ονομαστική τους αξία· έτσι, καθίσταται δυνατό για το υποκείμενο να βρίσκεται στον πραγματικό κόσμο κι όχι σε έναν πανομοιότυπο του πραγματικού, κατά τα άλλα μη διακρίσιμο από τον πραγματικό. Εάν ανασταλούν οι εμπειρικές πεποιθήσεις του υποκειμένου, το υποκείμενο δεν μπορεί να έχει ιδέα για το ποιες σκέψεις οι παραδοχές του εκφράζουν, ανάμεσα σε αυτές τις παραδοχές και όσες σχετίζονται με περιγραφές πιθανών κόσμων μη διακρίσιμων για το υποκείμενο από τον πραγματικό.

εγείρουν τον μηχανισμό προσοχής προς τον εξωτερικό κόσμο. Αυτά καθορίζουν τις έννοιες, καθώς αυτοί οι όροι συσχετίζονται με τα είδη του εξωτερικού κόσμου στον οποίο ανήκει το υποκείμενο το οποίο τα σκέφτεται και τα εκφράζει. Η συσχέτιση αυτή υποτείνει τον εντοπισμό κάποιου είδους, του οποίου οι εξέχουσες ποιότητες είναι συνήθως (regularly) παρούσες στο περιβάλλον του υποκειμένου. Ακόμα και οι έννοιες που δεν είναι δυνατόν να καθοριστούν διά της αναγωγής τους στο εξωτερικό περιβάλλον (π.χ. μονόκερος), είναι δυνατόν να ανάγονται σε άλλες έννοιες οι οποίες καθορίζονται από αυτό. Με άλλα λόγια, εδώ πρόκειται για μια ειδική εκδοχή του εξτερναλισμού κατά την οποία το υποκείμενο οφείλει να περιγράψει (describe) τη διακριτή εξωτερική ποιότητα που συσχετίζεται με την έννοια, με τέτοιο τρόπο ώστε να λειτουργεί απολύτως σε αρμογή με τα άλλα περιεχόμενα που έχουν αποδοθεί σε αυτό. Υπολαμβάνεται η παραδοχή, δηλαδή, ότι η σωστή περιγραφή επικάθεται σε άλλες πεποιθήσεις που έχουν ήδη κατηγορηθεί από το υποκείμενο στον εαυτό. Συνεπάγεται αυτού του είδους η πάντα παρούσα (κατά τον Bilgrami) διαμεσολάβηση κάποιον ιντερναλισμό; Όχι, αφού τα περιεχόμενα της σκέψης είναι εξτερναλιστικά καθορισμένα. Σύμφωνα με τα παραπάνω και εντός ενός θεωρητικού πλαισίου, δεν υπάρχει περίπτωση δύο διαφορετικά δρώντα υποκείμενα να έχουν τις ίδιες έννοιες για δύο διαφορετικά πράγματα, αφού είναι αδύνατο οι υπόλοιπες πεποιθήσεις τους (οι συσχετιζόμενες με αυτόν τον όρο του εξωτερικού κόσμου) να είναι ακριβώς ίδιες. Σε επίπεδο πράξης, ωστόσο, είναι η τοπικότητα η οποία φέρει έναν διακριτό ρόλο. Το υποκείμενο, δηλαδή, για να προχωρήσει στην εξήγηση μιας πράξης επιλέγει ό,τι είναι αναγκαίο από το σύνολο των πεποιθήσεών του (των συσχετιζόμενων με τον συγκεκριμένο όρο). Κι ενώ διαφορετικές τοπικότητες υπαγορεύουν διαφορετικές επιλογές από το πλήθος των επιλογών, σε πολλές τοπικότητες τα υποκείμενα είναι δυνατόν να μοιράζονται έννοιες και περιεχόμενα ενώ θεωρείται βασική παραδοχή ότι δεν υπάρχει κάποια καθορισμένη έννοια (fixed concept). Επιγραμματικά, αυτού του είδους ο εξτερναλισμός δεν συσχετίζει έννοιες και αντικείμενα από τη σκοπιά του θεού ή του ριζικού ερμηνευτή ή του ερευνητή στο τέλος της έρευνας.

Ο ρόλος του πλαισίου για την κατανόηση της σχέσης ανάμεσα σε εξτερναλισμό και προνομιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις νοητικές στάσεις του βρίσκει, επίσης, θέση στη θεωρία της αντιπαραβολής (contrastive self-knowledge) (Sawyer, 2015). Εδώ η πρωτοπρόσωπη οπτική θα εννοηθεί ως οπτική του υποκειμένου «ότι π μάλλον και όχι ότι κ» (το κ περιέχει κάποιες αλλά όχι όλες τις προτάσεις που τίθενται σε αντιπαραβολή με το π). Προφανής είναι η τριαδική (ternary) σχέση ανάμεσα στο δρών υποκείμενο, την προτασιακή στάση π και την αντιπαραβαλλόμενη προτασιακή στάση κ. Είναι αλήθεια ότι, ανάλογα με τη φύση του αντίθετου γνωσιακού ισχυρισμού, διαφορετικά είδη τεκμηρίων είναι απαραίτητα

κάθε φορά, ώστε ο ισχυρισμός π και όχι κ να αποτελεί γνώση. Εναλλακτικά, ένα τεκμήριο λειτουργεί ως τέτοιο για το π σε συγκεκριμένο πλαίσιο ενώ σε ένα άλλο δεν θα λειτουργούσε. Η συνέπεια αυτής της θεώρησης είναι ότι το υποκείμενο είναι σε θέση να γνωρίζει a priori ότι γνωρίζει «ότι π» σε αντιπαράβολή με το «κ» (Bernecker, 2011). Αυτή η ευαισθησία ως προς το πλαίσιο (context sensitivity) (Jackman, 2015) καθιστά κατανοητή ακόμη και την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασιακή χρήση μια λέξης από την πλευρά του υποκειμένου ενώ η σημασιολογική αξία των εκφορών του διατηρείται στην αλήθεια των δεσμεύσεων που έχει αναλάβει.

Επομένως, εάν επιχειρηθεί ένας πιο μετριοπαθής δρόμος προς τον συνδυασμό των παραπάνω θέσεων αναφορικά με τον εξτερναλισμό περιεχομένου και την προνομιακή πρόσβαση του υποκειμένου, το αποτέλεσμα αναδεικνύει μια μορφή αντιατομιστικής προσέγγισης η οποία σέβεται την περιχαράκωση που επιβάλλουν στην κατηγορία περιεχομένου των σκέψεων του υποκειμένου τα εσωτερικά (internal) χαρακτηριστικά του. Εδώ ο «υποκειμενικός εξτερναλισμός» (subjective externalism) υποτείνει ότι η σωστή κατηγορία περιεχομένου στις σκέψεις του υποκειμένου αποτελεί συνάρτηση των ικανοτήτων του υποκειμένου σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή να διακρίνει (distinguish) κάποια δείγματα μιας ιδιότητας όπως αυτή φανερώνεται (is manifest) στο υποκείμενο. Αυτή η ικανότητα διάκρισης μπορεί να είναι διορθώσιμη (rectifiable), υπό την έννοια ότι το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να διορθώσει τον τρόπο που αντιλαμβάνεται (π.χ. μπορεί να πλησιάσει περισσότερο για να διακρίνει κάτι). Συνεπώς, δεν πρόκειται για ένα υποκείμενο συστηματικά τυφλό απέναντι σε μια κατάσταση πραγμάτων (Sawyer, 2018).

Σε αυτό το σημείο η συζήτηση δεν μπορεί να παραβλέψει το όλο και πλουσιότερο τεχνολογικά περιβάλλον εντός του οποίου το υποκείμενο δρα. Οι Carter & Pritchard (2018) δείχνουν προς τον ενεργητικό εξτερναλισμό (active externalism), διακριτό από τον εξτερναλισμό που προτείνουν οι Putnam (1975) και Burge (1986), και διατείνονται ότι η αυτογνωσία είναι δυνατό να εκταθεί (extend) και να διευρυνθεί (expand), στηριζόμενοι στην αρωγή που προσφέρουν το επιχείρημα της «εκτεταμένης γνωσιακής διαδικασίας» (extended cognition) και το επιχείρημα της «πλαισιωμένης γνωσιακής διαδικασίας»¹⁹ (situationism). Η θέση της εκτεταμένης γνωσιακής διαδικασίας υποστηρίζει ότι οι γνωσιακές διαδικασίες είναι δυνατό να επιγίνονται των τμημάτων του κόσμου (supervene on parts of the world) τα οποία είναι εξωτερικά του βιολογικού δρώντος υποκειμένου. Η θεώρηση της πλαισιωμένης γνωσιακής διαδικασίας, προερχόμενη από την ψυχολογία, τονίζει πως οι γνωσιακές επιτυχίες

¹⁹ Εγκατεστημένη ή εγκαθιδρυμένη ή πλαισιωμένη.

εξαρτώνται από εξωτερικούς του υποκειμένου παράγοντες, οι οποίοι είναι σχετικοί με συγκεκριμένες καταστάσεις (particular situations).

Οι συγγραφείς υπενθυμίζουν την ασυμμετρία ανάμεσα στην αυτογνωσία και τη γνώση του εξωτερικού κόσμου εξαιτίας του αδιαμεσολάβητου, της οπτικής εκ της αυθεντίας και της μεθόδου της ενδοσκόπησης που διακρίνει την αυτογνωσία και δεν διακρίνει τη γνώση της εμπειρικής πραγματικότητας. Ερειδόμενοι στους Clark & Chalmers (1998)²⁰, οι Carter&Pritchard (ό. π.) δεν ισχυρίζονται απλώς την εξατομίκευση του περιεχομένου της σκέψης του υποκειμένου από το εξωτερικό περιβάλλον αλλά το ότι τμήματα κόσμου (π.χ. τηλεσκόπια, μικροσκόπια κλπ.) συζευγνύονται με τον νου του δρώντος υποκειμένου, ώστε να θεωρηθούν ως συγκροτητικά στοιχεία του συνολικού γνωσιακού μηχανισμού.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο αυτό δεν υπονομεύει το ευρύτερο πλαίσιο της αρετολογικής αξιοπιστοκρατίας (virtue reliabilism) (Palermos, 2011), η παραδοσιακή εκδοχή της οποίας υποστηρίζει ότι το υποκείμενο γνωρίζει «ότι π» εάν και μόνον αν γνωρίζει ότι η αλήθεια «π» είναι αποτέλεσμα ενός αξιόπιστου γνωσιακού μηχανισμού, ενώ, κατά προφανή τρόπο, τα επιστημικά τεχνουργήματα δεν αποτελούν μέρη ενός συνολικού γνωσιακού μηχανισμού. Αντίθετα, η θεωρία της εκτεταμένης νόησης παρουσιάζει ομοιότητες με την αξιοπιστοκρατία, ώστε να γίνεται αποδεκτό ότι τα γνωσιακά χαρακτηριστικά που συγκροτούν τη γνώση εκτείνονται πέρα από τις φυσικές γνωσιακές ικανότητες των υποκειμένων διά της ενσωμάτωσης τεχνουργημάτων, ώστε να λειτουργούν ως πηγές πληροφορίας, χωρίς να υπόκεινται σε κριτική επεξεργασία, και με εξασφαλισμένη τη συνεχή αλληλεπίδραση ανάμεσα σε αυτά και το υποκείμενο. Ωστόσο, για να συμπεριληφθούν τα μη βιολογικά στοιχεία στο γνωσιακό σύστημα του υποκειμένου, θα πρέπει να ικανοποιούνται τα κριτήρια για τη διαδικασία σχηματισμού πεποιθήσεων. Η γνωσιακή επιτυχία αναδεικνύεται ως αποτέλεσμα των γνωσιακών ικανοτήτων του υποκειμένου, το οποίο αναλαμβάνει τη γνωσιακή υπευθυνότητα, ώστε να κάνει αναφορά σε καλούς ή ηττημένους λόγους, για να δεχτεί ή να απορρίψει μια πεποίθηση.

Πού οδηγεί η συζήτηση την οποία ξεκινάει η οπτική του ενεργητικού εξτερναλισμού; Σχετικά με τη διαμάχη ανάμεσα στον εξτερναλισμό περιεχομένου και την οπτική εκ της αυθεντίας αυτό που θεωρείται ασυμβίβαστο είναι ότι το περιεχόμενο της σκέψης του υποκειμένου καθορίζεται και από το περιβάλλον ενώ για να επιτύχει την αυτογνωσία το υποκείμενο μπορεί να βασίζεται στην οπτική εκ της αυθεντίας (χωρίς τη συμβολή του

²⁰ “If, as we confront some task, a part of the world functions as a process which, were it to go on in the head, we would have no hesitation in accepting as part of the cognitive process, then that part of the world is part of the cognitive process” (Parity Principle).

εξωτερικού κόσμου). Στην περίπτωση της διαμάχης ανάμεσα στην εκτεταμένη γνωσιακή διαδικασία και την αυτογνωσία η ένταση προκαλείται από το εξής: το υποκείμενο μπορεί να γνωρίζει το περιεχόμενο των σκέψεων του μόνο διά του αναστοχασμού, άρα να ισχύει η οπτική εκ της αυθεντίας, ενώ οι διαδικασίες υλοποιούνται (are realized) μερικώς από το περιβάλλον. Η στροφή προς το εξωτερικό περιβάλλον για την άντληση πληροφορίας πάνω στη γνώση εαυτού²¹, δηλαδή η εκτεταμένη γνωσιακή διαδικασία, μοιάζει να απειλεί την αυτογνωσία διά της υπονόμησης ουσιαστικά του αδιαμεσολάβητου, της οπτικής εκ της αυθεντίας και της μεθόδου της ενδοσκόπησης. Αν ιδωθεί το ζήτημα από την πλευρά της επιστημικής πλαισιωμένης γνωσιακής διαδικασίας (epistemic situationism), τότε εκείνο που πρέπει να συζητηθεί είναι η θέση ότι οι κρίσεις του υποκειμένου επηρεάζονται από παράγοντες του κόσμου, εξωτερικούς του γνωσιακού ατομικού πράττειν και του νοητικού βίου του υποκειμένου. Ανακύπτει, δηλαδή, το θέμα της γνωσιακής προκατάληψης²² ακόμη και αν πρόκειται για άμεση, μη συναγωγική γνώση. Τι δείχνουν αυτές οι εκφάνσεις προκατάληψης; Υπονόμηση του επιστημικού κύρους των πεποιθήσεων του υποκειμένου κατά την πρόσβαση στην αυτογνωσία; Η απάντηση πλήττει την επιστημική ασφάλεια της αυτογνωσίας και φαίνεται να προκαλεί ζημία στη διακριτότητα της αυτογνωσίας ως ειδικού είδους γνώσης.

Ωστόσο, αποτελεί κοινό τόπο ότι η επιστημολογική μεταθεωρητική θέση της επιστημικής ατομοκρατίας (epistemic individualism), σύμφωνα με τους Carter & Pritchard, προς την οποία συνήψε δέσμευση η παραδοσιακή επιστημολογία, μάλλον συνέστησε απειλή για τη φύση και το εύρος της αυτογνωσίας. Αντίθετα, διά της επιστημικής θέσης της αντι-ατομοκρατίας (epistemic anti-individualism) είναι δυνατή η ερμηνεία της (επ)έκτασης και διεύρυνσης (αντί του περιορισμού) της αυτογνωσίας. Η θέση της επιστημικής ατομοκρατίας υποστηρίζει ότι οι γνωσιακές διαδικασίες που θεμελιώνουν τη γνώση είναι αποκλειστικώς εσωτερικές του βιολογικού υποκειμένου (τοποθετημένες στο κεντρικό νευρικό σύστημα). Πώς μπορεί να υπονομευθεί ό,τι αρνητικό συνεπάγεται η παραπάνω θέση για την εκτεταμένη νόηση; Με τη βοήθεια του επιχειρήματος της επιστημικής εξάρτησης (epistemic dependence): στη θετική του εκδοχή χαρακτηρίζει καταστάσεις κατά τις οποίες το υποκείμενο δείχνει λίγη γνωσιακή αυτενέργεια (agency), τόση που δεν αρκεί ώστε να εξασφαλίσει τη γνώση, ωστόσο η γνωσιακή επιτυχία ερείδεται σε παράγοντες του περιβάλλοντος. Στην αρνητική του εκδοχή, το υποκείμενο παρουσιάζει υψηλό επίπεδο γνωσιακής αυτενέργειας αλλά, ωστόσο, η

²¹ Π.χ. η περίπτωση ενός ασθενούς ο οποίος, καθώς πάσχει από τη νόσο Alzheimer, συμβουλευεται το σημειωματάριό του κάθε φορά που χρειάζεται πληροφορίες για τις νοητικές του καταστάσεις.

²² Τέτοιου είδους μορφές προκατάληψης (χωρίς να είναι οι μόνες) είναι η γνώση εκ των υστέρων (hindsight), η εγωκεντρική (egocentric) και η προκατάληψη επιβεβαίωσης (confirmation) (Green, 2017).

γνωσιακή επιτυχία δεν ισοδυναμεί με γνώση εξαιτίας παραγόντων του εξωτερικού περιβάλλοντος. Πώς η αποδοχή της θέσης της επιστημικής εξάρτησης (και άρα η απόρριψη της επιστημικής ατομοκρατίας) οδηγεί στην επανεκτίμηση της αυτογνωσίας διά της εκτεταμένης νόησης και της πλαισιωμένης νόησης;

Πρώτα, θα εξεταστεί το αδιαμεσολάβητο και η αμεσότητα της οπτικής εκ της αυθεντίας. Η αναφορά του υποκειμένου στο εξωτερικό περιβάλλον για να θεωρείται ως εκτεταμένη γνωσιακή διαδικασία οφείλει να είναι γνωσιακώς ενσωματωμένη στις γνωσιακές διαδικασίες του υποκειμένου ως μέρος του γνωσιακού του χαρακτήρα. Επομένως, εφόσον ισχύει το αδιαμεσολάβητο των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου, η οπτική εκ της αυθεντίας δεν υπονομεύεται, καθώς η επιστημική εξάρτηση από εξωτερικούς παράγοντες είναι σε ισχύ. Επιτρέπει η επιστημική εξάρτηση να λειτουργήσει το υποκείμενο ενδοσκοπικά, άρα να έχει πρόσβαση στην αυτογνωσία με τον τρόπο που κανείς άλλος δεν μπορεί να έχει; Με άλλα λόγια, είναι δυνατόν η αναφορά σε παράγοντες του εξωτερικού περιβάλλοντος να φαλκιδεύσει την έννοια της επιστημικής ιδιωτικότητας (epistemic privacy); Εδώ ούτε η συνθήκη της οπτικής του πρώτου προσώπου (first-person condition) πλήττεται ούτε της χρονικής εγγύτητας (temporal proximity condition), η οποία αφορά τρέχουσες εν εξελίξει νοητικές καταστάσεις.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω συζήτηση, το υποκείμενο μπορεί να απολαμβάνει προνομιακή πρόσβαση στα δικά του νοητικά περιεχόμενα τα οποία τελούν σε συνάρτηση με την εξωτερική πραγματικότητα καθώς και με άλλες κατηγορημένες πεποιθήσεις στον εαυτό. Πρόκειται, μάλλον, για ένα ενέργημα του υποκειμένου παρά για μια παθητική εκδοχή στη σχέση του με την εξωτερική πραγματικότητα. Η αυτενέργεια του υποκειμένου (agency) αποκτά ρυθμιστικό ρόλο για την κανονιστικότητα που διέπει τη σχέση εξτερναλισμού και προνομιακής πρόσβασης του υποκειμένου στις νοητικές του στάσεις.

2.5 Η συνθήκη της αυτοκατηγορήσης

Με βάση τα παραπάνω, ο άξονας πάνω στον οποίο μετατίθεται το κέντρο βάρους της συζήτησης αφορά το επιστημικό φορτίο των αυτοκατηγορήσεων και τη μεταφορά του από τις αυτοκατηγορήσεις στις προτασιακές στάσεις. Εάν οι αυτοκατηγορήσεις συμβαίνουν σε χρόνο ενεστώτα, τότε απολαμβάνουν ένα ειδικό είδος ασφάλειας. Όταν το υποκείμενο προχωρά σε αυτοκατηγορήση, δεν αναγνωρίζει ότι είναι κάποιος άλλος που «έχει» το περιεχόμενο της αυτοκατηγορήσης. Ουσιαστικά, δεν έχει καθόλου τεκμήρια, ώστε να σκέπτεται αν είναι το σωστό υποκείμενο των αυτοκατηγορήσεων. Αυτό σημαίνει ότι οι αυτοκατηγορήσεις

αναπαριστούν γνώση, αν και όχι αλάνθαστη, η οποία δεν είναι του είδους της αναγνώρισης, δηλαδή το υποκείμενο δεν χρειάζεται να αναγνωρίσει αυτό που συνιστά τη γνώση.

Εδώ εισάγεται η θέση της νεοεκφρασιακής οπτικής (neo-expressivism) (Bar-On, 2019, 2012, 2011) η οποία υποστηρίζει ότι σε μη επιστημικό (non-epistemic) πλαίσιο οι παραδοχές του υποκειμένου εκφράζουν (express) άμεσα την ομολογημένη ή παραδεδεγμένη νοητική κατάσταση. Εναλλακτικά, η ρητή άρθρωση (explicit articulation) καθιστά περιττή την απαίτηση απόδοσης περιεχομένου επί τη βάση της αναγνώρισης τεκμηρίων, καθώς εδώ το περιεχόμενο εκφράζει τη σκέψη του υποκειμένου. Πρόκειται για την έκφραση, δηλαδή, της κατάστασης που κατηγορεί το υποκείμενο στον εαυτό διά της χρήσης του γλωσσολογικού μέσου (linguistic vehicle) του οποίου τα σημασιολογικά και πραγματολογικά χαρακτηριστικά δείχνουν τις εκπεφρασμένες νοητικές καταστάσεις. Οι παραδοχές παράγονται και θεωρούνται ως εξαγγελίες χωρίς την αναγκαιότητα θεμελίωσης (base-less pronouncements). Ωστόσο, η απουσία της παραδοσιακά εννοούμενης επιστημολογίας δεν καταργεί το αποτιμήσιμο των παραδοχών με όρους αλήθειας (truth-evaluable). Αυτό το χαρακτηριστικό της νεοεκφρασιακής οπτικής, δηλαδή η χρήση εκφρασιακών μέσων τα οποία φέρουν κάποια σημασιολογία και αποτιμώνται ως προς την αλήθεια τους, εξασφαλίζει τη διαφορά από την παραδοσιακή θέση της εκφρασιακής οπτικής²³ (η οποία καταδεικνύει την ομοιότητα των παραδοχών με άλλες εκφρασιακές πράξεις).

Έτσι, η νεοεκφρασιακή οπτική εξασφαλίζει για τις εκφερόμενες παραδοχές «σημασιολογική συνέχεια» (semantic continuity), ώστε η ανοσία τους απέναντι σε συγκεκριμένα είδη λάθους να συμβαδίζει με τη συνθήκη αλήθειας εντός της οποίας εκφέρονται. Ουσιαστικά, ενώ δεν πρόκειται για εξομοίωση των παραδοχών με τις φυσικές εκφράσεις, ωστόσο η ομοιότητά τους έγκειται στο ότι τα υποκείμενα επιτελούν πράξεις (perform acts), αλλά τα προϊόντα είναι διαφορετικά (ανάμεσα στις παραδοχές και τις φυσικές εκφράσεις). Δηλαδή, οι παραδοχές, ως παράγωγα που έχουν σημασιολογική δομή, φανερώνουν τη συμβατική αναπαράσταση της σκέψης του υποκειμένου ότι το ίδιο βρίσκεται σε συγκεκριμένη κατάσταση (Tanney, 2013).

²³ Βλ. Wittgenstein (1984:149, 198-201), όπου οι «περιγραφές χειρονομιών, εκφράσεων προσώπου ή ακόμη και του τόνου της φωνής» συγκροτούν τις εκφράσεις «αμφιβολίας, πεποίθησης, κλπ.» χωρίς, ωστόσο, να παραβλέπεται το γεγονός ότι αυτές οι «φυσικές εκφράσεις συναισθημάτων» κάποιες φορές μπορεί να αποτελούν ένα είδος «τεχνάσματος», ώστε το συναίσθημα του υποκειμένου να γίνεται γνωστό στην κοινότητα. Επίσης, η παρουσία ή απουσία κατάλληλων αισθημάτων και οι «εμπειρίες» την ώρα που λέει κανείς κάτι παίζουν σπουδαίο ρόλο, για να καταλήξει ο Wittgenstein: «Αν με τον όρο 'πιστεύω' εννοούμε μια δραστηριότητα, μια διαδικασία, που συμβαίνει την ώρα που λέμε πως πιστεύουμε, μπορούμε να πούμε πως το να πιστεύεις είναι κάτι παρόμοιο ή το ίδιο με την έκφραση της πίστης σου».

Η ανάγνωση της εκδοχής του Wright από την Coliva (2016) αναδεικνύει ότι, όταν το υποκείμενο δηλώνει τις προθέσεις του, αυτό το κάνει μέσω παραδοχών, οι οποίες δεν ερείδονται σε παρατήρηση ή συναγωγικό συμπερασμό ενώ αποτελούν οι ίδιες οι παραδοχές λόγους για τη δικαιολόγησή τους. Συνεπώς, όταν το υποκείμενο έχει τις παραδοχές που έχει, τότε είναι σε θέση να τις εκφράσει. Η αυθεντία της οπτικής του πρώτου προσώπου, η οποία υποστηρίζεται εδώ, δεν υπονοεί κάποια επιστημική πρόσβαση που το υποκείμενο έχει εξασφαλίσει για τις δικές του νοητικές καταστάσεις, άρα απορρίπτεται η καρτεσιανή οπτική. Το γεγονός ότι εκφράζεται από το υποκείμενο η παραδοχή που εκφράζεται είναι μέρος του γλωσσικού παιγνίου. Άρα, οι παραδοχές σχετικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου καθορίζουν την έκταση (extension-determining): με άλλα λόγια, δεν ανιχνεύεται ένας προκαθορισμένος τρόπος με τον οποίο υπάρχουν οι νοητικές καταστάσεις, αλλά συγκροτούν (constitute) το είδος της νοητικής κατάστασης που διακυβεύεται. Ωστόσο, εδώ δεν πρέπει να εννοηθεί ότι οι αυτοκατηγορήσεις είναι αυτοεπαληθευόμενες (self-verifying), δηλαδή οι αυτοκατηγορήσεις ούτε ανιχνεύουν προκαθορισμένες νοητικές καταστάσεις ούτε όμως και δίνουν ζωή σε αυτές. Και, βέβαια, το ερώτημα παραμένει: Αν οι προθέσεις δεν προϋπάρχουν ούτε τις επιφέρουν οι αυτοκατηγορήσεις, τότε με ποιον τρόπο υπάρχουν; Για τον Wright (Coliva, ό.π.), πρόκειται για μεθοδολογικό εγχείρημα παρά για οντολογικό: Συνιστούν έννοιες μάλλον για την ερμηνεία και κατανόηση της συμπεριφοράς του υποκειμένου, αποτελούν δηλαδή γλωσσική πρακτική.

Εάν η παρατήρηση και ο συναγωγικός συμπερασμός φαίνεται ότι αποστερούνται κάποιον ρόλο στο πεδίο των αυτοκατηγορήσεων, ωστόσο οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις και οι πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις μπορεί να είναι συνειδητές. Σύμφωνα με τον Peacocke (Coliva, 2016), ισχύει ως a priori αρχή πως η αυτοκατηγορήση δικαιολογεί την πρώτης τάξης νοητική κατάσταση και ισοδυναμεί με γνώση, ώστε η δεύτερης τάξης νοητική κατάσταση (π.χ. πεποίθηση) να είναι αληθής. Εδώ, η αυτοκατηγορήση επενδύει στην ορθολογικότητα του υποκειμένου (σύνδεση κρίσης στο πλαίσιο συνειδητών πρώτης τάξης νοητικών καταστάσεων και πεποίθησης) και όχι σε τεκμήρια τα οποία θα οδηγήσουν σε συμπέρασμα. Εξ άλλου, δεν υπάρχει ούτε παρατήρηση, αφού το υποκείμενο δεν έχει ένα αντικείμενο για να εστιάσει αλλά μάλλον φαινομενολογικά η προσοχή του καταλαμβάνεται από την τρέχουσα προθεσιακή κατάσταση η οποία είναι προφανής (salient) στη συνείδηση και λαμβάνεται στην ονομαστική της αξία (face value). Είναι δυνατόν εδώ να εννοηθεί ότι απαιτείται ως προϋπόθεση κάποιου είδους αυτογνωσία, δηλαδή ρητή ή υπόρρητη γνώση των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου για την απόδοση αυτοκατηγορήσεων; Αυτό ελέγχεται μάλλον ως παράδοξο.

Όταν το υποκείμενο πρόκειται να προχωρήσει σε αυτοκατηγορία σχετικά με την κατάστασή του, η πιθανότητα σύνδεσης ανάμεσα στη φαινόμενη συνείδηση (phenomenal consciousness) και τη ρητή αυτεπίγνωση (explicit self-awareness) παρέχει στο υποκείμενο τη δυνατότητα της μη συναγωγικής δικαιολόγησης. Ο όρος «φαινόμενη συνείδηση» κάνει αναφορά σε ό,τι είναι σημαντικό για τα υποκείμενα, με ό,τι χαίρονται ή υποφέρουν, χωρίς να επιδεικνύουν μόνο μία προσανατολισμένη προς ένα στόχο συμπεριφορά. Έτσι αποκτούν τη σημασία τους τα συναισθήματα αλλά και οι τρέχουσες σκέψεις, ώστε να είναι δυνατό η συζήτηση να αφορά ολόκληρο τον ζωντανό οργανισμό. Με αυτόν τον τρόπο, η «φαινόμενη συνείδηση» δεν περιλαμβάνει απλώς εμπειρίες που αποκτήθηκαν κατά έναν απομονωμένο τρόπο (in an isolated way). Το ερώτημα που ενδιαφέρει εδώ είναι πώς οι πεποιθήσεις του υποκειμένου για τον εαυτό αποκτούν το περιεχόμενο που αποκτούν, ώστε το υποκείμενο να προχωρήσει στην αυτοκατηγορία. Το να βρίσκεται το υποκείμενο συνειδητά σε μια κατάσταση και να κατέχει και την αντίστοιχη έννοια δεν σημαίνει ότι καθίσταται ικανό να κρίνει ότι βρίσκεται σε αυτήν την κατάσταση (π.χ. η κατάσταση της ζήλειας: αυτά που κάνει το υποκείμενο είναι δυνατό να δείχνουν ότι βρίσκεται σε αυτήν την κατάσταση αλλά δεν μπορεί να φτάσει στο σημείο να αυτοκατηγορήσει αυτού του είδους τη νοητική κατάσταση στον εαυτό). Εάν η συνειδητή κατάσταση αποτελεί το έρεισμα για την αυτοκατηγορία, τότε πιθανά υπάρχει χρεία περαιτέρω γνωσιακής δεξιότητας (further cognitive skill). Η τέτοιου είδους ικανότητα να εκφράζει το υποκείμενο την κατάσταση στην οποία βρίσκεται και να κάνει παραδοχές είναι μια ικανότητα που διδάσκεται (learnt expressive ability), ωστόσο η αυτοκατηγορία δεν είναι συναγωγική διαδικασία, καθώς δεν υπάρχει παραγωγικός συλλογισμός, αιτιακός ή λογικός, που να οδηγεί από την αυτοκατηγορία στην κατάσταση που κατηγορείται (Heal, 2013).

Παρόμοια, και στον Moran (2001), η επίγνωση μιας νοητικής κατάστασης από την πλευρά του υποκειμένου σημαίνει ότι η νοητική κατάσταση ελέγχεται ως συνειδητή (conscious) και για αυτό αδιαμεσολάβητη, μη συναγωγική διά τεκμηρίων και αναφερόμενη στον εαυτό διά της χρήσης της αντωνυμίας «εγώ» ('I'). Δηλαδή, δεν μεσολαβεί κάποιου είδους περιγραφή ώστε το υποκείμενο να καταφέρει να αναγνωρίσει τον εαυτό του. Εάν το υποκείμενο δεν ήταν σε θέση να φέρει αυτήν την άμεση, μη συναγωγική, συνειδητή επίγνωση της νοητικής του κατάστασης, τότε δεν θα μπορούσε να συνδέσει τη συγκεκριμένη νοητική κατάσταση με άλλες δικές του νοητικές στάσεις. Επιπλέον, δεν θα μπορούσε αυτή η στάση να υποστεί κριτική ή να τροποποιηθεί.

Αυτό που διαφαίνεται, εν τέλει, είναι ότι οι αυτοκατηγορήσεις μπορεί να συγκροτούνται βάσει λόγων αλλά δεν συνάγονται (inferred) από αυτούς (McHugh, 2012). Η

κρίση του υποκειμένου «ότι π» δίνει ένα καλό έρεισμα για να αποκτήσει το υποκείμενο την αντίστοιχη πεποίθηση, προσφέρει μια μη συναγωγική αιτία για την αυτοκατηγορήση της πεποίθησης «ότι π». Η συνειδητή κατάσταση του υποκειμένου συγκροτεί έναν λόγο για την αντίστοιχη αυτοκατηγορήση. Η συνειδητή σκέψη του υποκειμένου περιέχει ένα γεγονός τέτοιο ώστε είναι ορθολογικό από την οπτική γωνία του υποκειμένου να κρίνει το περιεχόμενο της σκέψης από το περιεχόμενο του γεγονότος.

Αυτή η ιντερναλιστική οπτική της θεωρίας των λόγων για την αυτογνωσία συσχετίζει το υποκείμενο με εκείνους τους δικαιολογητικούς λόγους που είναι γνωσιακά προσβάσιμοι από τη δική του οπτική γωνία. Ως εκ τούτου, αυτός ο ισχυρός ιντερναλισμός κάνει αναφορά σε καλούς λόγους από (και για) την οπτική γωνία του υποκειμένου. Τι σημαίνει, όμως, ότι είναι προσβάσιμοι; Δεν πρόκειται απλώς για αντίδραση σε ένα ερέθισμα. Το υποκείμενο διαπιστώνει τα επιχειρήματα ή τους συλλογισμούς (παραγωγικούς, επαγωγικούς, απαγωγικούς) που συνεισφέρουν στην αλήθεια, με άλλα λόγια το συμπέρασμα των προκειμένων αποτελεί το περιεχόμενο της δικαιολογημένης πεποίθησης του υποκειμένου. Η σχέση ανάμεσα σε καλούς λόγους και στο περιεχόμενο (δηλαδή η δομή της δικαιολογητικής κατάστασης της πεποίθησης) εδραιώνεται σε μία πρακτική σύλληψη του γεγονότος που χαρακτηρίζει τους καλούς λόγους οι οποίοι υποστηρίζουν το περιεχόμενο. Με άλλα λόγια, πρόκειται για ικανότητα του υποκειμένου να αντιδρά με συγκεκριμένους τρόπους, πρόκειται για μια ευέλικτη προδιάθεση με ανοιχτές πιθανές εκδηλώσεις σε διαφορετικές περιστάσεις και με δεδομένο ότι λαμβάνονται υπόψη πιθανά ακυρωτικά (αντι)τεκμήρια. Αυτό αποτελεί το πλαίσιο εντός του οποίου συμβαίνει ο σχηματισμός της πεποίθησης αλλά δεν συγκροτεί έναν επιπλέον λόγο. Η κατοχή και εφαρμογή εννοιών από την οπτική γωνία του υποκειμένου εργαλειοποιείται, ώστε το υποκείμενο να αποτιμήσει ως αληθές το περιεχόμενο «π» της κρίσης που σχηματίζει. Δεν απαιτείται, όμως, συναγωγική υποστήριξη για την προς δικαιολόγηση πεποίθηση. Συνεπώς, οι αυτοκατηγορήσεις συγκροτούνται από συνειδητές καταστάσεις του υποκειμένου οι οποίες αποτελούν τους λόγους για τις αυτοκατηγορήσεις και συνδέονται μέσω της συνθήκης της αλήθειας. Με άλλα λόγια, η αυτοκατηγορήση δεν έρχεται ως τυφλή αντίδραση (blind reaction), αλλά ως το αποτέλεσμα μιας ευαισθησίας (sensitivity) προς τη σύνδεση ανάμεσα σε ό,τι είναι προσβάσιμο στη συνείδηση και τα γεγονότα που αφορούν το υποκείμενο εντός συνθηκών αλήθειας.

Έτσι, η γνώση των αιτιακών σχέσεων ανάμεσα στις νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου τίθεται με όρους πιθανών εναλλακτικών συμβάντων²⁴ ως αποτελεσμάτων της εξωτερικής παρέμβασης διά της αντίληψης στη διαμόρφωση πεποιθήσεων (Campbell, 2012). Εδώ η έννοια της αιτιότητας υπολαμβάνεται είτε ως η ικανότητα του υποκειμένου να προβαίνει σε κρίσεις για την αιτιότητα και σε δράση ανάλογη (άρα, είναι το ίδιο το υποκείμενο το οποίο θα προβεί σε χειρισμό της πραγματικότητας και θα επηρεάσει την έκβαση των πραγμάτων) είτε ως η δυνατότητα οι ίδιες οι σχέσεις ανάμεσα στις αιτιακές κρίσεις και το υποκειμενικό πράττειν να συγκροτούν την κατανόηση της έννοιας της αιτιότητας. Σχετικά με το τελευταίο και αντίθετα προς κάθε σολιψιστική καρτεσιανή εκδοχή, ο τρόπος με τον οποίο παρεμβαίνει ο εξωτερικός κόσμος διά της αντίληψης στη διαμόρφωση πεποιθήσεων είναι δυνατόν να θεωρηθεί ότι καταπαύει (silencing) όλες τις άλλες πιθανές οπτικές –οι οποίες θα ήταν δυνατό να λειτουργήσουν ως αντιτεκμήρια– και επιτρέπει τη διαμόρφωση *μίας* πεποίθησης. Ο ρόλος, λοιπόν, της αντιληπτικής εμπειρίας κατά τη γνωσιακή διαδικασία συγκροτεί το πλαίσιο για την παρέμβαση στις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου.

Εξ ου, το πλαίσιο εντός του οποίου μπορεί να λειτουργήσει η οπτική του υποκειμένου προϋποθέτει ένα υποκείμενο προικισμένο με την κατοχή εννοιών και ικανό να εστιάζει (attentive) στις νοητικές του καταστάσεις χωρίς να είναι αυτές αντικείμενο προσοχής αλλά να καταλαμβάνουν την προσοχή του υποκειμένου, ώστε να γίνουν συνειδητές. Η ορθολογικότητα (rationality) του υποκειμένου ερείδεται σε κανόνες οι οποίοι ελέγχουν το γνωσιακό υποκείμενο (Pollock, 2008)· αφορά νοητικές λειτουργίες των οποίων το υποκείμενο έχει τον έλεγχο και μπορεί να διαπιστώσει αν μπορεί να τις εκτελέσει. Το χαρακτηριστικό αυτής της γνωσιακής διαδικασίας, με άλλα λόγια, είναι ότι διά της προσεκτικής έρευνας (deliberately) το υποκείμενο μπορεί να καθορίσει την πορεία της. Είναι, ωστόσο, πιθανό αυτή η ικανότητα του υποκειμένου να οδηγήσει τη σύνολη πορεία σε παραλογισμό (irrationality) ενώ πηγή όλων αυτών μπορεί να θεωρηθεί η υπό συνθήκες λειτουργία της προτίμησης (conditioned feature likings) των υποκειμένων, όταν πρόκειται για ρητή γνώση προσδοκώμενων αξιών.

Εξάλλου, η έλλειψη μιας ικανότητας κεντρικής για τη σκέψη, της «ικανότητας επαύξησης» (“augmentation capacity”) (Gallois, 2011), στερεί από το υποκείμενο την έννοια της διαφάνειας. Εάν γίνει η ερώτηση «*εάν π*» και η απάντηση (όχι η απάντηση *του*

²⁴ Βλ. τη σχετική συζήτηση για το δίκτυο της προθετικότητας και την εξήγηση των πράξεων στον Searle (1994), όπου-μεταξύ άλλων- τονίζεται ότι «η κάθε προθετική κατάσταση λειτουργεί μόνο ως τμήμα ενός δικτύου άλλων προθετικών καταστάσεων». Το υποκείμενο ενεργεί βάσει των προτασιακών του στάσεων αλλά οι νοητικές του καταστάσεις λειτουργούν αιτιοκρατικά και όχι αιτιακά: θα μπορούσε το υποκείμενο με τις ίδιες νοητικές καταστάσεις να ενεργήσει εντελώς διαφορετικά. Η άποψη δεν υφίσταται χωρίς συνέπειες για την ελευθερία της βούλησης.

υποκειμένου) είναι «π», τότε και η απάντηση του υποκειμένου εάν πιστεύει «ότι π» θα πρέπει να είναι καταφατική. Αυτή η μετάβαση του υποκειμένου από το «π» στην πεποίθηση «ότι π» χρειάζεται κάποιον καλό λόγο (reason), ώστε να υποστηριχθεί η πεποίθηση «ότι π». Πρόκειται ουσιαστικά για τη μετακίνηση από το γεγονός στην κατάσταση του νου του υποκειμένου και μάλιστα χρειάζεται να γίνει ορθολογικά, για έναν καλό λόγο ο οποίος εξισώνεται με γεγονός (fact), το οποίο δεν είναι το «π» αλλά η ίδια η πεποίθηση «ότι π». Όταν το υποκείμενο έχει πρόσβαση στη γνώση ότι αυτό το ίδιο έχει τη σκέψη «ότι π» και η γνώση απορρέει από ορθολογική αυτοκατηγορία, διά αυτού του τελευταίου επιτυγχάνεται αναθεώρηση της οπτικής του εξωτερικού κόσμου. Επομένως, η αυτοκατηγορία μια πεποίθησης είναι συνθήκη για να εμπλακεί ορθολογικά το υποκείμενο στην αναθεώρηση.

Συνοπτικά, ο βασικός άξονας άρθρωσης του αιτήματος για πρόσβαση στην αυτογνωσία ερείδεται επί ενός ορθολογικού υποκειμένου, το οποίο αναστοχάζεται βάσει των τεκμηρίων που διαθέτει ως καλούς λόγους, ή αναθεωρεί διαμορφωμένες πεποιθήσεις επί τη βάσει αντιτεκμηρίων, καθώς φέρει την ικανότητα κατηγορίας προτασιακών στάσεων στον εαυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Η ΣΥΣΤΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

3.1 Εισαγωγικά

Με δεδομένη τη συζήτηση περί της συνθήκης της αυτοκατηγορήσης, σε αυτό το σημείο αντικείμενο μελέτης θα αποτελέσει η συστασιακή θεώρηση ως πεδίο δυνατότητας αυτογνωσίας και διατήρησης της οπτικής εκ της αυθεντίας. Η βάση στην οποία οικοδομείται η θέση της συστασιακής θεώρησης έλκει την καταγωγή της από τις απόψεις του Wittgenstein: οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις είναι ασφαλείς όχι εξαιτίας της επιστημικά προνομιακής θέσης στην οποία βρίσκεται το υποκείμενο αλλά επειδή προκύπτουν ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των γλωσσικών παιγνίων των υποκειμένων να προβαίνουν σε ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις (Coliva, 2016).

Εκτός από αυτόν τον κοινό πυρήνα, οι διάφορες εκδοχές με τις οποίες εμφανίζεται η συστασιακή θεώρηση είναι δυνατόν να συμπεριλάβουν δύο επιπλέον μεταφυσικές θέσεις: Πρώτον, οι πρώτης και δεύτερης τάξης νοητικές καταστάσεις δεν είναι χωριστές υπάρξεις (separate existences), και, δεύτερον, οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις συστήνουν (constitute) τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου. Εξάλλου, οι θεωρητικοί της συστασιακής θεώρησης είναι δυνατόν να διαφέρουν και σχετικά με τον προσδιορισμό των συνθηκών²⁵ και την απόδοση προτεραιότητας σε κάποια από τα δύο μέλη της παρακάτω a priori εννοιολογικής αλήθειας (conceptual truth) που αποτελεί τον πυρήνα της γενικής εκδοχής της συστασιακής θεώρησης: Σε δεδομένες συνθήκες, το υποκείμενο πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει «ότι π» ή «να φ» αν και μόνον αν το υποκείμενο πιστεύει (ή κρίνει) «ότι πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει ότι π»/ ή «να φ».

Ακόμη κι αν θεωρηθεί ότι απουσιάζει κάποια διακριτή (παραδοσιακά θεωρημένη) επιστημολογία στην παραπάνω αρχή, θα πρέπει, ωστόσο, να αναζητηθεί ο τρόπος του πώς το υποκείμενο αποκτά και χρησιμοποιεί κανονιστικά (canonically) τις σχετικές ψυχολογικές έννοιες της πεποίθησης, ελπίδας, επιθυμίας κ.λπ.· αυτές είναι παρούσες στις ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις ενώ οι τελευταίες, όπως ήδη συζητήθηκε (σ. 36 κ.ε.) φέρουν τα χαρακτηριστικά της μη αναγκαιότητας θεμελίωσης, της διαφάνειας και της οπτικής εκ της

²⁵ Σύμφωνα με την Coliva (2016), για τον Shoemaker οι συνθήκες κάνουν αναφορά σε υποκείμενα που κατέχουν κανονική νοημοσύνη (normal intelligence), ορθολογισμό και τις σχετικές ψυχολογικές έννοιες· από την άλλη πλευρά, ο Wright θεωρεί πως οι συνθήκες αναφέρονται στην κοινή γλωσσική πρακτική τού να προβαίνουν τα υποκείμενα σε ψυχολογικές παραδοχές, οι οποίες συνήθως θεωρούνται παραδοχές από την οπτική εκ της αυθεντίας, επομένως καταδεικνύεται η εγκυρότητά τους (authoritative). Για τον Bilgrami -σύμφωνα με την Coliva- οι συνθήκες ορίζονται από το διαβουλευτικό υποκειμενικό πράττειν (deliberative agency).

αυθεντίας, σε ό,τι, δηλαδή, είναι αναγώγιμη η αυτογνωσία από την οπτική του πρώτου προσώπου.

3.2 Κανονιστικό πλαίσιο

Ακόμη και αν η αυτοκατηγορία δεν συνιστά γνωσιακό επίτευγμα, θα πρέπει να απαντηθεί το εξής ερώτημα: Εντός του πλαισίου της συστασιακής θεώρησης υπάρχουν συνθήκες περιχαράκωσης του τρόπου με τον οποίο γίνεται αποδεκτή μια συγκεκριμένη αυτοκατηγορία αντί για μια άλλη; Και ποιες μπορεί να είναι αυτές; Τι συνέπειες προκύπτουν σε σχέση με το επιστημικό τους κύρος; Φαλκιδεύεται το προνόμιο της οπτικής εκ της αυθεντίας; Εν τέλει, πώς θα προχωρήσει ο υποστηρικτής της συστασιακής θεώρησης, ώστε να φτάσει σε ισχυρισμούς για την αυτογνωσία;

Αυτό που καθιστά μια αυτοκατηγορία αποδεκτή ή αναίρεσιμη έχει να κάνει με τις δράσεις του υποκειμένου αλλά και με άλλες κατηγορημένες σκέψεις στον εαυτό. Κατά μία έννοια, το επίδικο πάει να είναι η αλήθεια ενώ η συζήτηση ανασυστήνεται με όρους συναρμογής καθορισμένων αυτοκατηγορήσεων με άλλες τις οποίες απέδωσε το υποκείμενο στον εαυτό ως μέλος ενός συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος (Zawidzki, 2018). Εξαιρετικής σπουδαιότητας αποτελεί ο επιτονισμός της διάκρισης ανάμεσα στα εξηγητικά πρότυπα σχετικά με την πρακτική της κατηγορίας νοητικών εννοιών στον εαυτό: Από τη μια πλευρά υπάρχει το αιτιακό (causal) εξηγητικό πρότυπο, ενώ από την άλλη υπάρχει το ορθολογιστικό (rationalizing) (Tanney, 2013). Η πρώτη θέση παρέχει υποστήριξη στον αιτιακό ρόλο που μπορεί να παίζουν οι καταστάσεις στις οποίες αναφέρονται οι νοητικές έννοιες, υπονομεύοντας έτσι την έννοια της δόμησης (εαυτού) κατά την αυτογνωσία: Η αιτιακή και - για αυτό- αναγωγιστική θεωρία εξήγησης αφήνει στην αφάνεια τον ρόλο του υποκειμένου σχετικά με τη δόμηση εαυτού, αντίθετα από ό,τι συμβαίνει όταν κατανοεί κανείς τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις ως τέτοιες ενός ορθολογιστικού δρώντος. Η περίπτωση κατά την οποία λόγοι και αιτίες αλληλοεπικαλύπτονται ορίζεται με αναφορά στο κριτήριο του υπολογισμού (calculation criterion), σύμφωνα με το οποίο υπάρχει το δικαιολογητικό πλαίσιο για την πράξη, και το υποκείμενο, εάν ερωτηθεί, μπορεί να παραθέσει τους λόγους για τη δράση του. Όταν δεν απαιτούνται τέτοιοι υπολογισμοί ή προσεκτικές σκέψεις (και ούτε υποτίθεται ότι σιωπηρώς λειτουργεί ένας τέτοιος εσωτερικός μηχανισμός), οι λόγοι δεν είναι αιτίες, δηλαδή οι λόγοι δεν εμπίπτουν στην αιτιακή εξήγηση. Όταν το υποκείμενο παραθέτει λόγους που εξυπηρετούν τις συνθήκες ή συγκροτεί διά των παραδοχών του τους λόγους δράσης του, ασκεί μια ερειδόμενη σε λόγους αυτενέργεια.

Εκείνο που συνάγεται από τον παραπάνω συλλογισμό είναι ότι δεν ορίζεται μία μοναδική και σωστή απάντηση σε μία δεδομένη κατάσταση χωρίς, ωστόσο, να απουσιάζουν οι περιορισμοί για την εφαρμογή των νοητικών εννοιών. Για τους κανόνες που κυβερνούν την έκταση των εννοιών (δηλαδή, την κατηγοριοποίηση των γεγονότων της εμπειρίας κάτω από έννοιες) δεν απαιτείται η θεωρητική σύλληψη τους, εξ ου και η ικανότητα της αυτοκατηγορήσης διά της διορατικότητας (insight) κατά την εφαρμογή νοητικών εννοιών δεν εξηγείται ως τύπος γνωσιακού επιτεύγματος (αυτό το τελευταίο θα προϋπέθετε ήδη την αυτογνωσία). Η «εννοιολογική αμορφία» (conceptual amorphousness) αναφέρεται στις διακυμάνσεις των εκφράσεων της φυσικής γλώσσας, τη λειτουργία της ικανότητας των φυσικών λέξεων και εκφράσεων να εκφράζουν μια ακαθόριστη ποικιλία ιδεών (Tanney, 2013). Εδώ τονίζεται ότι οι γραμματικές κατασκευές είναι δυνατό να εκφράζουν ένα ακαθόριστο φάσμα διαφορετικών λογικών τύπων, κάτι που οδηγεί σε συνέπειες για το πεδίο των εννοιών: Οι έννοιες δεν προϋπάρχουν ως απομονωμένα αντικείμενα, αλλά υπάρχουν ως χαρακτηριστικά δυνατών αφαιρέσεων (abstractible features) τα οποία διακρίνονται και σχηματοποιούνται διά της λειτουργίας των εκφράσεων. Οι έννοιες, δηλαδή, δεν έχουν μια καθαρή, αποκρυσταλλωμένη δομή η οποία να διατηρείται ανεξάρτητα από πλαίσιο και στόχους. Δεν ανιχνεύουν κάτι προκαθορισμένο ή σωστό χωρίς τη δυνατότητα τροποποίησης. Ουσιαστικά πρόκειται για το πρόβλημα της ποικιλομορφίας των συμβάσεων που υποβόσκουν στη γλώσσα. Οι έννοιες αποτελούν το απαραίτητο εφόδιο για τη διδασκαλία της υποκατάστασης (substitute) μιας μορφής συμπεριφοράς, δηλαδή της πρώτης τάξης πεποιθήσεως «π», από μία άλλη, δηλαδή από τη διαβεβαίωση «πιστεύω ότι π», και η οποία διεξάγεται στα τυφλά: εδώ επιχειρείται ενστάλαξη (are ingrained) εναλλακτικών τρόπων έκφρασης των πρώτης τάξης πεποιθήσεων και επιθυμιών. Χωρίς να μεσολαβεί παρατήρηση ή συναγωγικός συμπερασμός (άρα καμία γνωσιακή διαδικασία) και ως κανονιστικώς εξαγόμενες (issued) εναλλακτικές εκφράσεις που υποκαθιστούν τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις, οι δεύτερης τάξης πεποιθήσεις δεν έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη από αυτές της πρώτης τάξης. Έτσι, οι νοητικές καταστάσεις ως δεσμεύσεις και η κατοχή αντίστοιχων ψυχολογικών εννοιών αρκούν, ώστε να εξασφαλίζουν πρόσβαση στην αυτογνωσία χωρίς κανενός είδους γνωσιακή προσπάθεια (cognitive endeavour). Επομένως, η κατοχή εννοιών αναφορικά με τις σχετικές ψυχολογικές έννοιες μετατρέπει το πρόβλημα της αυτογνωσίας (σχετικά με την οπτική του πρώτου προσώπου) από επιστημολογικό σε πρόβλημα που σχετίζεται με την εκμάθηση και εφαρμογή των αντίστοιχων ψυχολογικών εννοιών.

Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω, καθώς η αυτοκατηγορήση διά της κατάλληλης (appropriate) νοητικής έννοιας δεν συνίσταται στην ανίχνευση μίας συγκεκριμένης

κατάστασης πραγμάτων ή μίας σωστής νοητικής κατάστασης (Moran, 2001), άρα δεν μπορεί να εννοηθεί ως γνωσιακό επίτευγμα, εντούτοις, το πλαίσιο εντός του οποίου η αυτοκατηγορήση λαμβάνει χώρα είναι κανονιστικό. Οι κανόνες που το καθορίζουν, χωρίς να είναι αιτιακοί παράγοντες (causal determinants), επέχουν, μάλλον, θέση ικανοτήτων, οι οποίες προϋποτίθενται κατά τη διαδικασία της αυτοκατηγορήσης και δεσμεύουν το υποκείμενο σε σχέση με μελλοντικές πράξεις του, με άλλες σκέψεις που έχουν κατηγορηθεί από το υποκείμενο στον εαυτό, καθώς και την εξωτερική πραγματικότητα. Έτσι, με βάση αυτό το κριτήριο, το υποκείμενο μπορεί να «επιλέγει» ανάμεσα σε άλλες πιθανές επιλογές μόνο αυτή που ανακαλύπτεται ως «ενδιαφέρουσα πιθανότητα». Αυτή η πορεία εκβάλλει σε μια διαδικασία κατά την οποία το ασαφές και συγκεκριμένο ενέργημα της «ανακάλυψης» είναι συγκροτητικό της δόμησης του εαυτού του (self-construction)· ώστε επιφυλάσσεται αυτός ο δημιουργικός ρόλος²⁶ για το υποκείμενο αναφορικά με τον εαυτό (Tanney, 2013).

Σύμφωνα με την Korsgaard (2009), τα ορθολογιστικά κριτήρια (rational standards) διασφαλίζουν με τον δικό τους τρόπο την ενότητα του εαυτού και του υποκειμενικού πράττειν. Ο καθορισμός εκείνου το οποίο βάσει λόγων γίνεται πεποίθηση του υποκειμένου αποτελεί ταυτόχρονα εμπλοκή (engaging) σε ένα εν εξελίξει έργο κατασκευής και σύλληψης του κόσμου. Με άλλα λόγια, τα συμπαρομαρτούντα της πεποίθησης «ότι π» είναι όχι μόνο η επιβεβαίωση «ότι π» αλλά και η αποδοχή των λογικών συνεπειών της π καθώς και η ετοιμότητα του υποκειμένου να δράσει ως εάν το π να είναι αληθές. Επομένως, η πεποίθηση δεν συνιστά απλώς μια νοητική κατάσταση ή προσέγγιση αλλά μια δέσμευση σε συγκεκριμένες αλήθειες και στην πιθανότητα σύλληψης ενός κόσμου ο οποίος εμπεριέχει αυτές τις αλήθειες. Οι επιλογές ανάμεσα σε πιθανές αυτοκατηγορήσεις επιτρέπουν τη δόμηση εαυτού, όχι στο πλαίσιο του καρτεσιανισμού αλλά της συστασιακής θεώρησης: οι αυτοκατηγορήσεις, οι οποίες αποτελούν μέρος της γλωσσικής πρακτικής των υποκειμένων, δείχνουν ότι οι δεσμεύσεις είναι δυνατόν να αναληφθούν με δυο τρόπους, είτε «π» είτε «πιστεύω ότι π». Η διαφορά τους έγκειται στο ότι ο δεύτερος τρόπος προκύπτει μάλλον ως επιτελεστικός· με άλλα λόγια, κάνει τα πράγματα να συμβαίνουν. Εξάλλου, το πλαίσιο των επιτελεστικών εκφορών φέρνει στο προσκήνιο την πρόταση της O' Brien (2012) να θεωρηθεί η έννοια της απόπειρας (trying) ως ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην πράξη και την επίγνωση αυτής. Αν οι απόπειρες του υποκειμένου προκαλούν πράξεις ενώ η επίγνωση της πράξης εξαιτίας της απόπειρας οδηγεί στη γνώση, τότε οι απόπειρες φαίνεται να συνιστούν το

²⁶ Θα μπορούσε να αποτελέσει ξεχωριστό υποκεφάλαιο η ανακάλυψη και δόμηση εαυτού ειδικά κατά την εφηβεία, για τη φυσικοποιημένη εκδοχή του οποίου βλ. Μπλέικμωρ (2022), σσ.41-57.

συγκροτητικό στοιχείο της πράξης που μπορεί να αποτελέσει γνώση.

Για τη Brown (2003), η διαδικασία της αυτοαφήγησης (self-employment) παρουσιάζεται ως συγκροτητική της διαδικασίας της αυτογνωσίας, καθώς εδώ το υποκείμενο κατανοεί τις δράσεις του εντός ενός ευρύτερου πλαισίου εν σχέσει με τα εγχειρήματά του, αποκτώντας την έννοια του στόχου. Η αυτοαφήγηση είναι απαραίτητη, ώστε το υποκείμενο να δει τον εαυτό αυθεντικό δημιουργό (authentic author) των προθέσεων και των δράσεων του.

Με ανοιχτό το πεδίο των ερωτήσεων σχετικά με τη δυνατότητα του υποκειμένου να γνωρίζει τις απόπειρες πράξης ή γιατί αυτό το μοντέλο γνώσης δεν αρκεί για τη γνώση των νοητικών καταστάσεων εν γένει, ή αν πρόκειται για μία ακόμη θεωρία αντίληψης, η συζήτηση εδώ μπορεί να αγγίζει και άλλες πτυχές: Εφόσον δεν προηγείται προσπάθεια, το υποκείμενο δεν μπορεί να γνωρίζει τις νοητικές του καταστάσεις; Αν θεωρηθεί ότι οι προσπάθειες παίζουν κάποιον εξηγητικό ρόλο για τη γνώση των πράξεων του υποκειμένου και εάν παρακαμφθεί ο δυϊσμός ανάμεσα σε φυσικές και νοητικές πράξεις ώστε να υιοθετηθεί μια πιο γενική, άρα και πιο οικονομική θεωρία, θα εννοηθεί ότι το υποκείμενο γνωρίζει την πράξη εξαιτίας της επίγνωσης που προκαλείται από αυτήν.

3.3 Η συστασιακή θεώρηση του Bilgrami

Με όρους αρνητικής διατύπωσης, η συστασιακή θεώρηση του Bilgrami (1998) υποστηρίζει πως η αυτογνωσία δεν φέρει τα γνωσιακά²⁷ ούτε τα αιτιακά-εξηγητικά χαρακτηριστικά τα οποία είναι διακριτά κατά τη διαδικασία αντίληψης του κόσμου. Δεν είναι, επομένως, ούτε αντιληπτική ούτε συναγωγική γνώση. Διευρύνοντας το πεδίο, ο Bilgrami εισάγει την έννοια των «αποκριτικών στάσεων» (reactive attitudes)²⁸ οι οποίες θεμελιώνονται εσωτερικά σε βαθύτερες αξίες. Δεν πρόκειται για υπερβατολογική συνθήκη της ανθρώπινης φύσης, αντίθετα τονίζεται ο κανονιστικός χαρακτήρας της αυτογνωσίας, ο οποίος διαμεσολαβείται ως κάποιου είδους αξίες που προσδιορίζουν το υποκείμενο.

Για τον Bilgrami, η υποθετική πρόταση της συστασιακής θεώρησης λειτουργεί εξίσου αμφίδρομα, χωρίς δηλαδή να αποδίδεται προτεραιότητα ούτε στην υπόθεση ούτε στην απόδοση. Ο πυρήνας της θέσης πρεσβεύει ότι σε δεδομένες συνθήκες, το υποκείμενο πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει «ότι π» ή «να φ» αν και μόνον αν το υποκείμενο πιστεύει (ή κρίνει) «ότι πιστεύει/επιθυμεί/σκοπεύει ότι π»/ ή «να φ». Εάν εξεταστεί από αριστερά προς δεξιά η

²⁷ Δεν πρόκειται για γνωσιακό επίτευγμα, ωστόσο οι αυτοκατηγορήσεις φέρουν τιμή αλήθειας (truth-value-bearing).

²⁸ Εμπνευσμένος από τον Strawson (1962), ο οποίος συζητά τη συμβατότητα ανάμεσα στην αιτιοκρατία και την ελεύθερη βούληση.

θέση, δηλαδή με όρους διαφάνειας (transparency), η αναφορά περιλαμβάνει προτασιακές στάσεις και ως δεσμεύσεις και ως προδιαθέσεις. Οι τελευταίες προϋποτίθενται για την παραγωγή πράξης και μάλιστα πράξης κατά την οποία το υποκείμενο φέρει στάσεις απόκρισης (όπως κατηγορία ή απέχθεια) ως αναγκαίες για να αναγνωριστούν οι πράξεις του ως ελεύθερες και όχι με όρους εξαναγκασμού (non-coercive). Για τις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις η διαφάνεια είναι αυτονόητη, δηλαδή το υποκείμενο τις έχει και οφείλει να ανταποκρίνεται σε αυτές (live up to them), οφείλει να τις γνωρίζει. Εδώ αναδεικνύεται ότι η διάκριση του Bilgrami σε προδιαθέσεις και δεσμεύσεις δεν υπονομεύει καθόλου την ισχύ της διαφάνειας: και οι προδιαθέσεις και οι δεσμεύσεις είναι διαφανείς, όταν το υποκείμενο προχωρά δυννητικά στην παραγωγή δράσης, ελεύθερης και λογοδοτούμενης (free/ accountable).

Αν η συστασιακή θεώρηση αναγνωσθεί από δεξιά προς αριστερά με στόχο την οπτική εκ της αυθεντίας (authority), ο Bilgrami ισχυρίζεται, κατά την ανάγνωση της Coliva (2016), πως αυτό ισχύει μόνο για τις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις, καθώς εδώ οι νόρμες της κανονιστικότητας είναι εγγενείς και δεν επιγίνονται του εξωτερικού κόσμου²⁹, κάτι που είναι αδύνατο να ισχύει για τις προτασιακές στάσεις ως διαθέσεις. Το εγγενές της κανονιστικότητας των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων επιρρωνύεται από το επιχείρημα της λαβίδας (pincer argument): από τη μια πλευρά (εδώ στέκεται ο Moore), δεν είναι δυνατός ένας ορισμός των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων σε σχέση με τις πρώτης τάξης προδιαθέσεις, αφού η αναγωγή των κανονιστικών εννοιών σε μη κανονιστικές έχει να αντιμετωπίσει την πρόκληση του επιχειρήματος του ανοιχτού ερωτήματος (open question argument): με άλλα λόγια, αν το υποκείμενο έχει μια δεδομένη νοητική κατάσταση ως διάθεση, οφείλει να έχει και μια συγκεκριμένη νοητική κατάσταση ως δέσμευση; Εάν, από την άλλη πλευρά, διά του παραπάνω συλλογισμού δεν είναι αναγώγιμες οι προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις στις πρώτης τάξης προδιαθέσεις, τότε αντί για ορισμό της έννοιας είναι δυνατό να προχωρήσει κανείς σε απόδοση (identify) αναγκαίων a posteriori ταυτοτήτων (identities) (π.χ. νερό =H₂O). Σύμφωνα με το φρεγκεανό πλαίσιο της αναφοράς και του νοήματος, θα εννοηθεί εδώ ότι ορθολογιστικά είναι αδύνατο να γίνει αποδεκτή η ταύτιση των προτασιακών στάσεων ως προδιαθέσεων με τις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις ακόμη και αν έχουν το ίδιο αντικείμενο αναφοράς. Με άλλα λόγια, η φυσιοκρατική εξίσωση (naturalistic equation) των προτασιακών στάσεων ως

²⁹ Η Coliva (2016) πιστεύει πως αυτό μάλλον σημαίνει πως το να έχει το υποκείμενο μία συγκεκριμένη πεποίθηση ως δέσμευση απαιτεί την άρση συγκατάθεσης σε οτιδήποτε δεν είναι συμβατό με αυτήν την πεποίθηση ως δέσμευση.

δεσμεύσεων με τις διαθέσεις είναι αδύνατη, καθώς οι πεποιθήσεις ή επιθυμίες δεν είναι πανομοιότυπες (identical) με τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις ως διαθέσεις³⁰.

Το ζήτημα της αυτογνωσίας για τον Bilgrami δεν τίθεται με όρους επιστημολογικούς αλλά διά του πλαισίου της σύνδεσης ελευθερίας και υπεύθυνης δράσης του υποκειμένου, εντός του οποίου οι πράξεις είναι τα αντικείμενα των «αποκριτικών στάσεων» του υποκειμένου. Συνεπάγεται, λοιπόν, ότι η προβληματική της αυτογνωσίας είναι μια αξιακή δέσμευση (value commitment). Σύμφωνα με την Coliva (ό. π.), ο Bilgrami δεν υιοθετεί τη μεταφυσική θέση ότι οι αυτοκατηγορήσεις των προτασιακών στάσεων συγκροτούν ή επιφέρουν τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις. Η καινοτομία του Bilgrami βρίσκεται στο ότι και οι δύο αντηρίδες της συστασιακής θεώρησης, δηλαδή της διαφάνειας και της αυθεντίας, είναι απαραίτητες, χωρίς να εξασφαλίζεται το προβάδισμα σε καμία. Επιπλέον, οι συνθήκες οι οποίες διασφαλίζουν τη λειτουργία της συστασιακής θέσης κάνουν αναφορά στην ανθρώπινη δράση και τις αποβλεπτικές καταστάσεις των ανθρωπίνων δρώντων.

Η πιθανότητα της πλάνης εαυτού στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης του Bilgrami θα συζητηθεί στη συνέχεια της παρουσίασης της οπτικής της Coliva. Πάντως, ό,τι αποκαλείται «πρωτοπρόσωπη αυτογνωσία» στη συστασιακή θεώρηση του Bilgrami, σε συνθήκες όπου και η διαφάνεια και η αυθεντία λειτουργούν, είναι μια εννοιολογική, αναγκαία και a priori αλήθεια.

3.4 Η συστασιακή θεώρηση της Coliva

Σε αντίθεση με τον Bilgrami, η συστασιακή θεώρηση της Coliva αφορά μόνο τις προτασιακές στάσεις ως *δεσμεύσεις*. Η θέση αυτή, για την οποία ακολουθεί υπόμνηση, προκύπτει ως a priori εννοιολογική αλήθεια (conceptual truth): Σε δεδομένες συνθήκες, το υποκείμενο πιστεύει/επιθυμεί/ελπίζει «ότι π» αν και μόνον αν το υποκείμενο πιστεύει «ότι πιστεύει/επιθυμεί/ελπίζει 'ότι π'», χωρίς καμία επιστημική προσπάθεια.

Εναλλακτικά, υποστηρίζεται πως η αδιαμεσολάβητη προνομιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις νοητικές καταστάσεις του δεν είναι αποτέλεσμα γνωσιακής επίτευξης (cognitive achievement). Άρα, δεν υπάρχει παρατήρηση ούτε συναγωγικός συμπερασμός, ωστόσο πρόκειται για αυθεντικό είδος γνώσης: οι δεύτερης τάξης αληθείς πεποιθήσεις

³⁰ Για την Coliva, ωστόσο, αν οι ταυτότητες είναι αληθείς, τότε τα αναφερόμενα αντικείμενα θα ήταν ταυτόσημα, εξ ου και οι προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις θα ήταν αναγωγικές σε πρώτης τάξης προδιαθέσεις. Το προβληματικό σημείο για την Coliva είναι πώς μπορεί να συμβιβαστεί η διαφάνεια με το εγγενές της κανονιστικότητας των νοητικών καταστάσεων.

ερείδονται στις αντίστοιχες πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις ενώ οι τελευταίες αποτελούν αυθεντικό είδος γνώσης για τον λόγο ότι κάποιος τις έχει, άρα είναι γνωστές στο υποκείμενο που τις έχει. Με άλλα λόγια, οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις συγκροτούν τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις, ενώ οι πρώτης και δεύτερης τάξης νοητικές καταστάσεις δεν είναι χωριστές υπάρξεις (not separate existences). Εάν οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις εκφέρονται κανονιστικά ως εναλλακτικές εκφράσεις των πρώτης τάξης προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων και δεν προκύπτουν από γνωσιακές διαδικασίες παρατήρησης ή συναγωγικού συμπερασμού, τότε είναι προφανές ότι δεν προκύπτουν ως ξεχωριστές οντότητες εν σχέσει με τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις. Η διαφάνεια και η οπτική εκ της αυθεντίας αποτελούν a priori και αναγκαία χαρακτηριστικά της γνώσης για τις νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου, και όχι ενδεχομενικά. Αυτά τα δύο στοιχεία προκύπτουν μάλλον ως συμβατά από τη μια πλευρά με την έννοια του «ορθολογιστικώς δρώντος υποκειμένου» και από την άλλη με τη γλωσσική πρακτική του υποκειμένου να προβαίνει σε παραδοχές και αυτοκατηγορήσεις (avowals) με τις οποίες συνυφαίνεται η κατοχή εννοιών (conceptual mastery).

Με βάση τα παραπάνω, καθώς η συστασιακή θεώρηση της Coliva αφορά τις νοητικές καταστάσεις ως δεσμεύσεις, το υποκείμενο δεσμεύεται σε τέτοιου είδους νοητική στάση κατόπιν προσεκτικής έρευνας σχετικά με το τι πιστεύει/ επιθυμεί να κάνει επί τη βάσει εκτίμησης κριτηρίων· επιπλέον, η υπευθυνότητά του συνυφαίνεται με την άρση υποστήριξης της πεποίθησής του σε περίπτωση εμφάνισης αντιτεκμηρίων, ή με την αποδοχή σύναψης κριτικής σε περίπτωση που δεν προχωρά σε άρση της πεποίθησής του με την εμφάνιση αντιτεκμηρίων, αν την ίδια στιγμή αποτυγχάνει να είναι συνεπές ως προς τις δεσμεύσεις του. Θεωρείται, ακόμη, απαραίτητη από την πλευρά του υποκειμένου η κατοχή των σχετικών ψυχολογικών εννοιών, οι οποίες αποκτώνται τυφλά (blindly). Η αναγωγή της προβληματικής της αυτογνωσίας των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων στην προβληματική της κατοχής εννοιών αποτελεί τον καταλύτη για την αποδέσμευση της αυτογνωσίας από το παραδοσιακώς εννοούμενο επιστημικό πεδίο.

3.4.1 Αξία συστασιακής θεώρησης

Με δεδομένες τις παραδοχές από το πεδίο της παραδοσιακής επιστημολογίας³¹ περί της αξίας

³¹ Βλ. κεφ. 1. Επίσης, στη συζήτηση που διεξάγει ο Bradley (2002) για τη φύση της εγγενούς αξίας και εάν αυτή μπορεί να είναι τέτοια υπό προϋποθέσεις (conditional), υποστηρίζεται από τον ερευνητή η άποψη του Moore

της γνώσης και χωρίς να παρακάμπτονται και άλλα πιθανά ερωτήματα σχετικά με την αξία και άλλων επιστημικών αρετών, όπως της κατανόησης, το αντίστοιχο ερώτημα στον χώρο της αυτογνωσίας δεν περιορίζεται μόνο στο εάν υπάρχει κάποια αξία και τι είδους είναι (εγγενής ή εξωτερική), αλλά μπορεί να αφορά ειδικά τη συστασιακή θεώρηση: γιατί είναι αναγκαία μία ακόμη οπτική και μάλιστα για συγκεκριμένο είδος προτασιακών στάσεων, αν δεν είναι δεδομένη η αξία της αυτογνωσίας αυτών των νοητικών καταστάσεων; Μπορεί αυτή η αξία, αν υπάρχει, να προσδιοριστεί όχι μόνο με όρους επιτυχούς πρακτικής δράσης; Ή, αν οι προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις φέρουν εγγενώς στοιχεία επιτελεστικότητας, τότε η αποτίμηση της αυτογνωσίας στο πλαίσιο αυτών των νοητικών καταστάσεων μπορεί να αποφύγει την αναφορά στην εργαλειακή αξία της αυτογνωσίας;

Αν η αξία της αυτογνωσίας επί του συνόλου των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου δεν είναι εγγενής και ρευστοποιείται μόνο με όρους εργαλειακότητας³², τότε η αυτογνωσία μπορεί να στοχεύει στην επίτευξη υψηλότερων ιδανικών, όπως για παράδειγμα το να είναι κανείς αυθεντικός (true) με τον εαυτό του (authenticity) και το να απολαμβάνει μια συγκροτημένη ζωή (unity) (ορθολογικά και ηθικά συνεκτική). Αν αυτή η προσέγγιση προκαλεί περισσότερο σκεπτικιστικές αντιδράσεις παρά γόνιμες αμφιβολίες, τότε η εναλλακτική προσέγγιση, στο ίδιο πραγματιστικό πλαίσιο, ερμηνεύει την αυτογνωσία ως έρεισμα για το ευ ζην (well-being), όπως και αν ορίζεται αυτό (Cassam, 2014). Αντίθετα, αν θεωρηθεί πως η αυτογνωσία έχει και εγγενή αξία (Schwitzgebel, 2015), τότε η κατοχή ψυχολογικών προδιαθέσεων ή ικανοτήτων από ένα ειλικρινές υποκείμενο το οποίο μπορεί να αυτοκατηγορεί μια κατάσταση και να αντιδρά κατάλληλα είναι εγγενώς πολύτιμη (valuable): αν αφαιρεθεί³³,

(1951), καθώς θεωρείται ότι εξασφαλίζει μια περισσότερο ευλογοφανή εξήγηση για οργανικές ενότητες (organic unities) σε αντίθεση με την οπτική υπό προϋποθέσεις (Conditional View). Σύμφωνα με τον Moore, μια αξία είναι εγγενής, όταν η ερώτηση, εάν ένα αντικείμενο την κατέχει και σε ποιο βαθμό, εξαρτάται αποκλειστικά από την εγγενή φύση του πράγματος. Επιπλέον, αυτές οι εγγενείς ιδιότητες του πράγματος παραμένουν οι ίδιες ακόμη κι αν το αντικείμενο βρεθεί σε πλήρη απομόνωση, συνεπώς οπουδήποτε και οποτεδήποτε βρεθεί το αντικείμενο αυτό, έχει με αναγκαιότητα αυτές τις εγγενείς ιδιότητες. Για τον Moore δεν γίνεται αποδεκτό ότι η εγγενής αξία κάποιου αντικειμένου μπορεί να αλλάξει αν βρεθεί σε συνθήκες διαφορετικές (π.χ. σε πλήρη απομόνωση).

³² Στο πλαίσιο της προβληματικής σχετικά με την υπόθεση υπεραυτοπεποίθησης (Overconfidence Hypothesis) και τη σύνδεσή της με το ιατρικό διαγνωστικό λάθος σε προσωπικό επίπεδο (personal) [είτε συνειδητό ως επιστημικό ελάττωμα (epistemic vice) είτε ασυνείδητο ως γνωσιακή προκατάληψη (cognitive bias)] αλλά και σε επίπεδο συστήματος (systemic) (π.χ. ανεπαρκής εκπαίδευση προσωπικού), ο Cassam (2017) διακρίνει τα όρια της αυτογνωσίας θεωρώντας την ως εργαλείο (tool) για την άμβλυνση της υπεραυτοπεποίθησης, καθώς «η αυτογνωσία δεν οδηγεί αυτόματα στην αυτοβελτίωση». Με άλλα λόγια, καταφαίνεται η αρχική αποδεκτή προκειμένη περί εξωτερικής αξίας της αυτογνωσίας.

³³ Ο Schwitzgebel παρατηρεί πως αυτή η αφαίρεση δημιουργεί πρόβλημα για το «επιχείρημα της πρόσθεσης και αφαίρεσης» που ανέλυσε στην αρχή του άρθρου. Το επιχείρημά του εξετάζει τις συνέπειες έπειτα από την αφαίρεση αυτογνωσίας ενώ όλα τα άλλα παραμένουν σταθερά στο μέτρο του δυνατού (π.χ. ευτυχία ή ευ ζην).

ακόμη κι αν το υποκείμενο είναι σε θέση να βιώσει τη μέγιστη ηδονή, δεν θα μπορεί να συντονίσει την αντίδρασή του σε ψυχολογικά γεγονότα που αφορούν τον εαυτό. Με άλλα λόγια, αν αφαιρεθεί, παύει η αυτογνωσία.

Αν το θέμα της αξίας της αυτογνωσίας εξεταστεί στο πλαίσιο της αρετολογικής³⁴ επιστημολογίας (Mišćević, 2017), χωρίς να αμφισβητείται η πρακτική (εξωτερική) αξία της αυτογνωσίας, εδώ η αυτογνωσία φέρει και εγγενή αξία: είναι συγκροτητική (constitutive), ώστε ο εαυτός να είναι ό,τι είναι. Εάν δεν είναι εγγενής η αξία της, τότε η αναφορά γίνεται στις αξιόπιστα αληθείς γεγονοτικές πεποιθήσεις (factual beliefs) σχετικά με την αιτιακή δομή (causal structure) της ένυλης πραγματικότητας (Campbell, 1994): η αιτιακή δομή εντοπίζεται είτε στην ιδέα ότι οι επόμενες νοητικές καταστάσεις του υποκειμένου εξαρτώνται από προηγούμενες είτε στην ιδέα ότι το υποκείμενο είναι δυνατό να λειτουργεί ως μια αιτία κοινή για ποικιλία συσχετιζόμενων γεγονότων. Ο Mišćević (ό. π.), ακολουθώντας τις ανησυχίες του Cassam (2014), εξετάζει μήπως η αυτογνωσία που οδηγεί σε ναρκισσισμό είναι λιγότερο αξιόλογη από την άγνοια εαυτού, αφού κάποιες αρετές εμφανίζονται να αποτελούν τυφλά σημεία (blindspots) για την αυτογνωσία. Εν τούτοις, η αυτογνωσία είναι απαραίτητη, αφού εξασφαλίζει συνεκτικότητα (coherence) στο υποκείμενο το οποίο τοποθετείται μέσα σε ένα πλαίσιο δράσης.

Ωστόσο, χωρίς να έχει επιλυθεί το ζήτημα του αν όντως η γνώση εαυτού έχει κάποια αξία ή αν θεωρείται πως έχει αξία, το πρόβλημα της αυτογνωσίας συναρθρωμένο με τη συστασιακή θεώρηση σχετικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως δεσμεύσεις παράγει τον συλλογισμό ότι κατά μία έννοια το υποκείμενο μπορεί να συγκροτεί (make up) ή να δημιουργεί (create) τον νου (minds): προκαλεί κάτι ώστε να συμβεί (happen) (Tanney, 2013). Χωρίς καθόλου επιστημολογία, τουλάχιστον στην παραδοσιακή της μορφή, αλλά διά της αντικατάστασης μιας μορφής έκφρασης με μία άλλη τίθεται ως βάση η ικανότητα (ability) του υποκειμένου να μπορεί να διακρίνει ανάμεσα στα εξής δύο: «την πεποίθηση ότι π» και «π». Η διδασκαλία της αντικατάστασης της άμεσης φράσης «π» με την πεποίθηση «ότι π», καθώς εμπλέκει την κοινότητα, δένει το πρώτο με το τρίτο πρόσωπο. Η εξάσκηση (drilling) στη χρήση του πρώτου προσώπου σε ενεστώτα χρόνο και με το κατάλληλο ψυχολογικό

Επισημαίνει την ανάγκη περαιτέρω εκλέπτυνσης του επιχειρήματος, καθώς αν παραμείνουν οι ικανότητες σταθερές, τότε υπάρχει εκ των πραγμάτων αυτογνωσία.

³⁴ Για τον Mišćević (2018), η κύρια επιστημολογική αρετή που κινητοποιεί προς την αυτογνωσία θεωρείται πως είναι η αυτό- (δι)ερεύνηση (self-inquisitiveness) είτε σε σχέση με πρακτικούς στόχους είτε επειδή αυτού του είδους η αρετή έχει εγγενή αξία είτε επειδή ισχύουν και οι δύο προηγούμενοι λόγοι. Αυτή η αρετή έχει την ταυτότητα της υγιούς περιέργειας (healthy curiosity) και δειγματίζει ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στις (άλλες) επιστημολογικές αρετές και τις ικανότητες ή τα γνωρίσματα του χαρακτήρα του υποκειμένου για την επίτευξη αυτογνωσίας.

λεξιλόγιο δίνει στο υποκείμενο τη δυνατότητα να κάνει γραμματικώς ρητό ότι ο κόσμος συλλαμβάνεται από *μία*, ορισμένη, χωρίς να είναι αναγκαίο να είναι σωστή (correct), οπτική γωνία· *μία*, ανάμεσα σε πολλές άλλες, ενδεχομενικές.

Η παραπάνω θέση ότι το υποκείμενο προκαλεί μια νοητική στάση ώστε να συμβεί θα εννοηθεί όχι σε ένα βουλησιοκρατικό (voluntaristic) πλαίσιο αλλά με έναν συγκεκριμένο τρόπο, ότι δηλαδή μια νέα παραδοχή συναισθήματος ή πεποίθησης είναι ανίκανη να αλλάξει τη νοητική στάση του υποκειμένου εάν το υποκείμενο δεν πιστεύει σε αυτήν την νέα παραδοχή. Στην ουσία εκείνο που ενδιαφέρει είναι η ίδια η διαδικασία σχηματισμού πίστεων (the actual believing) ως επαρκής (suffices) συνθήκη για τη διαμόρφωση νέας νοητικής στάσης και όχι η δραστηριότητα περιγραφής ή ονοματοθεσίας αυτής της νοητικής στάσης. Επομένως, η συγκρότηση εαυτού με τον παραπάνω τρόπο δεν δείχνει προς έναν ενοποιημένο (unified) εαυτό (Moran, 2001) αλλά μάλλον προς έναν χιουμιανό «ως ένα συνεχές που αναπροσδιορίζεται» (Πουρνάρη, 2011). Όταν το υποκείμενο καθιστά ρητή (explicit) την πεποίθηση «ότι π» ως δέσμευση, δείχνει να κατανοεί τον εννοιολογικό ρόλο που εξατομικεύει την έννοια της πεποίθησης, τη διαφορά ανάμεσα στην πρώτης τάξης πεποίθηση «π» και στη διαβεβαίωση «πιστεύω ότι π». Η χρονική προτεραιότητα αποδίδεται στις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις, ώστε το υποκείμενο έπειτα να είναι σε θέση να προβεί σε κρίσεις με αυτο-επαληθευτικό (self-verifyingly) χαρακτήρα· διότι, αν δεν υπάρχει καμία νοητική κατάσταση πριν από τις σχετικές κρίσεις, δεν υπάρχει αντικείμενο προς γνώση ή επίγνωσή του³⁵. Οι αυτοκατηγορήσεις των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων έχουν αυτήν την επιτελεστική (performative) λειτουργία, να δίνουν ύπαρξη στις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις. Οι ψυχολογικές παραδοχές και τα αντίστοιχά τους στη σκέψη έρχονται ως συνέπεια της εξάσκησης των υποκειμένων να λαμβάνουν μέρος σε μία γλωσσική πρακτική (linguistic practice) (εντός του πλαισίου που οριοθέτησε ο Wittgenstein) κατά την οποία καθιστούν τους άλλους συμμετέχοντες/ουσες ενήμερους/ες για τη δική τους οπτική γωνία.

3.4.2. Σκεπτικιστικά ζητήματα

Η πλάνη εαυτού, οριοθετώντας την πρόκληση που θέτει η εμπειρική πραγματικότητα έναντι του εγχειρήματος της αυτογνωσίας, ελέγχεται ως η συνθήκη κατά την οποία το υποκείμενο

³⁵ Η συστασιακή θεώρηση φέρει εγγενώς αυτό το χαρακτηριστικό, ότι δηλαδή οι νοητικές καταστάσεις προϋπάρχουν των αυτοκατηγορήσεων, διαφορετικά είναι καταδικασμένη. Για την Coliva μόνο οι νοητικές καταστάσεις ως δεσμεύσεις δεν έχουν αναγκαστικά ανεξάρτητη ύπαρξη από τις αντίστοιχες κρίσεις δεύτερης τάξης. Επομένως, οι πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις ως προδιαθέσεις υπάρχουν ανεξάρτητα από τις αντίστοιχες αυτοκατηγορήσεις.

έχει ψευδή πεποίθηση «π» για τον εαυτό ενώ υπάρχουν σαφή τεκμήρια για την αντίθετη της «π» πεποίθησης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι προτασιακές στάσεις του υποκειμένου δεν είναι ανεξάρτητες από τη συμπεριφορά του. Ακόμη κι αν σε κάποιες περιπτώσεις η πλάνη εαυτού αποδεικνύεται ωφέλιμη (π.χ. η μη επίγνωση προσωπικών ορίων είναι δυνατό να οδηγήσει επιτυχώς το υποκείμενο στην ανάληψη ενός δύσκολου εγχειρήματος), ωστόσο αποτελεί μια διακριτή περιοχή, όπου το υποκείμενο φέρει αλλοιωμένες οπτικές για τον εαυτό και για τον εξωτερικό κόσμο. Χωρίς να παραβλέπονται οι συνέπειες στο ηθικό πεδίο, στόχος της παρούσας εργασίας είναι να ανιχνεύσει τις συνέπειες στον χώρο των πεποιθήσεων και των λοιπών δοξαστικών στάσεων.

Πιο συγκεκριμένα, με πρότυπο τη δομή της πλάνης σε διαπροσωπικό επίπεδο, σύμφωνα με την οποία θεωρείται ότι το υποκείμενο Y1 από πρόθεση (intentionally) εξαπατά το υποκείμενο Y2, ώστε να σχηματίσει την πεποίθηση «ότι π», ωστόσο γνωρίζοντας ή πιστεύοντας «~π», στην περίπτωση της πλάνης εαυτού, τα υποκείμενα Y1 και Y2 ταυτίζονται. Συνεπώς, προκύπτει το παράδοξο της κατοχής αντικρουόμενων πεποιθήσεων από το ίδιο υποκείμενο την ίδια στιγμή, ενώ, επίσης, είναι παράδοξη η δυναμική της διαδικασίας, κατά την οποία το υποκείμενο έχει πρόθεση να εξαπατήσει τον εαυτό χωρίς να καθιστά ατελέσφορη αυτήν την πρόθεση³⁶. Η παραδοσιακή θεώρηση της πλάνης εαυτού, αναδεικνύουσα την ύπαρξη των παραδόξων, θέτει το ερώτημα: είναι δυνατή η τέτοιου είδους πλάνη; Διότι, όταν το υποκείμενο συνειδητά πιστεύει «π» και ταυτόχρονα «~π», και όταν γνωρίζει ότι στόχος του είναι η απάτη εαυτού, τότε η συνθήκη της απάτης καθίσταται αδύνατη.

Η όλη συζήτηση έχει νόημα στον βαθμό που αναγνωρίζεται κάποιου είδους επιστημική υπευθυνότητα στο γνωσιακό υποκείμενο, το οποίο ως τέτοιο θα αποφύγει τη συνθήκη της διπλής πεποίθησης. Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ είναι η γνωσιακή ενσυναίσθηση (cognitive empathy) και το πώς αυτή συμβάλλει (εάν τω όντι συμβάλλει) στη γνώση εαυτού. Η γνωσιακή ενσυναίσθηση είναι αναγώγιμη στην κατανόηση των καλών λόγων των άλλων υποκειμένων ακόμη και στην περίπτωση που είναι αποδεκτό ότι οι «καλοί λόγοι» παύουν να είναι καλοί έξω από τη γνωσιακή οπτική ενός συγκεκριμένου υποκειμένου. Θα ήταν δυνατό η γνωσιακή ενσυναίσθηση να οδηγήσει, εν είδει άσκησης μιας ήδη υπάρχουσας ικανότητας, στη διερεύνηση πεδίων μη προσβάσιμων μέχρι εκείνη τη στιγμή από το υποκείμενο; Είναι απαραίτητη εδώ κάποιου είδους διανοητική ταπεινοφροσύνη; Μπορεί αυτή να συνίσταται στη γνώση των ορίων του υποκειμένου; Εάν η γνωσιακή ενσυναίσθηση υποστηρίζει την απόσταση

³⁶ Deweese-Boyd (2023), όπου γίνεται λόγος για «στατικό» (static) παράδοξο (όπου ισχύει η κατοχή της πεποίθησης π και ~π ταυτόχρονα για το ίδιο υποκείμενο) και για δυναμικό (dynamic) ή «στρατηγικό» (strategic) παράδοξο (το οποίο εξηγείται με όρους γνώσης από την πλευρά του υποκειμένου της πρόθεσης εξαπάτησης).

από τον εαυτό (self-distancing approach), τότε μάλλον διά της οπτικής του τρίτου προσώπου η πληροφορία που το υποκείμενο αποκτά για τον εαυτό είναι περισσότερη από εκείνη που αποκτά διά της ενδοσκόπησης. Εναλλακτικά, το ζήτημα θα μπορούσε να εννοηθεί με όρους ιδανικής συναισθηματικής απόστασης (emotional distance) από τα γεγονότα (Hetherington, 2007), ώστε να προχωρήσει με ακρίβεια η εκτίμηση αυτών των γεγονότων ως καλών λόγων. Εξάλλου, αν η πρόσβαση στη γνώση εαυτού δεν είναι ανεξάρτητη από την ερμηνεία του εξωτερικού κόσμου (Green, 2017), τότε η θετική για τον εαυτό ερμηνεία που επιχειρεί το υποκείμενο (putting a positive spin on things) οφείλει να εξασφαλίζει την ισορροπία με την αντικειμενικότητα του εξωτερικού κόσμου. Εξ ου, δεν αποκλείεται το εγχείρημα της αυτογνωσίας -σε αυτή τη συνθήκη- να ορίζει τις επόμενες δράσεις του υποκειμένου και να το φέρνει πιο κοντά, άρα, στα όριά του και τις αδυναμίες του. Με δεδομένο τον χώρο του ασυνείδητου και χωρίς να έχουν επιλυθεί τα ζητήματα σχετικά με την αιτιοκρατία και το ασύμβατο της ελεύθερης βούλησης, εδώ περισσότερο λειτουργικός φαίνεται ο όρος «παραπλάνηση εαυτού» (self-misleading) παρά ο όρος «πλάνη εαυτού» (self-deception), καθώς ο τελευταίος φαίνεται να υποτείνει περισσότερο προς μια αντίφαση σχετικά με τις πεποιθήσεις του υποκειμένου. Πρόκειται, μάλλον, για τακτικές που ακολουθεί η υποκειμενικότητα για να της πιστωθεί η παραπλάνηση εαυτού, όπως η εκλεκτική επίγνωση γεγονότων (cherry-picking the evidence), η ευχολογική σκέψη (wishful thinking), εκλογίκευση μετά το γεγονός (rationalizing after the fact), αναβολή με το πρόσχημα της απασχόλησης (procrastinating with busywork), συγκεκαλυμμένος κομπασμός (humblebragging), τελειομανία (perfectionism).

Στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης της Coliva (2016), ακολουθώντας τον Bilgrami (1998), η πλάνη εαυτού ορίζει ότι το υποκείμενο έχει άλλη προτασιακή στάση ως προδιάθεση (ως ασυνείδητη πεποίθηση) και άλλη, αντισταθμιστική πεποίθηση (countervailing), ως δέσμευση. Από τη σύγκρουση μεταξύ τους προκύπτει η πλάνη και η παράλογη συμπεριφορά (irrational behaviour). Δεν υπάρχει, επομένως, ψευδής αυτοκατηγορία, και το υποκείμενο διατηρεί την οπτική εκ της αυθεντίας σχετικά με τις προτασιακές του στάσεις ως δεσμεύσεις οι οποίες είναι επιτελεστικές. Διαφορετικά, αν η πλάνη εαυτού θεωρηθεί ως το πεδίο της λανθασμένης ταυτοποίησης άμεσων διαθέσιμων νοητικών καταστάσεων, τότε απειλείται εγγενώς η φύση της συστασιακής θεώρησης. Αυτή η διαμάχη ανάμεσα στις νοητικές καταστάσεις ως δεσμεύσεις και τις ασυνείδητες (unconscious) προδιαθέσεις δημιουργεί τον παραλογισμό. Ουσιαστικά, πρόκειται για διαμάχη ανάμεσα στις ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις και τη συμπεριφορά του υποκειμένου. Το κάθε ένα από τα διαφορετικά μέρη τα οποία είναι αντικρουόμενα ανταποκρίνεται σε διαφορετικά κίνητρα και

ενδιαφέροντα.

Εφόσον η συστασιακή θεώρηση ορίζει το πεδίο της στις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις και καθώς απαιτείται συμβατότητα ανάμεσα στο περιεχόμενο αυτών των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου και στη δράση του, τότε είναι δυνατό να υποτεθεί ότι η συστασιακή θεώρηση θέτει εν αμφιβόλω την ύπαρξη διλημμάτων για το υποκείμενο. Η ύπαρξη (ηθικών) διλημμάτων³⁷ προτείνει κάποια μορφή ασυμβατότητας, δηλαδή το υποκείμενο απαιτείται να προβεί σε μία πράξη ανάμεσα σε άλλες πιθανές αλλά δεν μπορεί να τις πράξει όλες ταυτόχρονα. Ουσιαστικά, το ότι δεν θα κάνει τις υπόλοιπες πράξεις αποτελεί τη συνθήκη για να κάνει τη μία. Η δράση είναι ταυτόχρονα απαγορευτική αλλά και απαραίτητη. Συνεπώς, η οπτική εκ της αυθεντίας εδραιώνει την ισχύ της είτε επειδή αναφέρεται στον σχηματισμό πεποίθησης ως δέσμευσης «ότι π» διά της αυτοκατηγορήσης είτε επειδή αναφέρεται στην έκφραση (gives expression) της συγκεκριμένης πεποίθησης διά της αυτοκατηγορήσης. Η διαφορά ανάμεσα στον σχηματισμό πρώτης τάξης νοητικών καταστάσεων διά των δεύτερης τάξης κρίσεων («πιστεύω ότι π») αντί για τον σχηματισμό των πρώτης τάξης νοητικών καταστάσεων («π») ερείδεται στο γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση καθίσταται ρητό ό,τι αφήνει υπόρρητο (implicit) η πρώτη τάξης νοητική κατάσταση: δηλαδή, τη συγκεκριμένη, μία, ανάμεσα σε πολλές άλλες πιθανές, οπτική γωνία του υποκειμένου³⁸ σχετικά με το «π» ενώ ταυτόχρονα καθίσταται ρητή η δέσμευση του υποκειμένου ότι έτσι έχουν τα πράγματα.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης και από τη γνωσιακή οπτική του υποκειμένου, πιθανότερο είναι το υποκείμενο να οδηγηθεί σε πλάνη εαυτού παρά σε κατάσταση διλήμματος. Η παραδοξότητα αυτή είναι μόνο επιφανειακή. Και αυτό διότι, αν το υποκείμενο έχει μία προτασιακή κατάσταση ως διάθεση και μία άλλη ως δέσμευση, εκείνο που δημιουργείται είναι ένταση ανάμεσα τις προτασιακές στάσεις, χωρίς ωστόσο να υποκαθιστά η μία κατηγορία προτασιακών στάσεων την άλλη. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο πράττει ό,τι πράττει όντας εφοδιασμένο επιπλέον με μια νοητική κατάσταση ως προδιάθεση (είτε συμβατή είτε ασύμβατη με τις πράξεις του). Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και έτσι το υποκείμενο προβαίνει σε δράση. Συνεπώς, ανατρέχοντας ξανά στις νόρμες περιχαράκωσης της αυτοκατηγορήσης ως συγκροτητική βάση για το πλαίσιο της συστασιακής

³⁷ McConnell (2022).

³⁸ Για την Coliva υπάρχουν δύο είδη κρίσεων που επιφέρουν την πεποίθηση ως δέσμευση, είτε απευθείας (outright) κρίσεις για τον κόσμο είτε κρίσεις που καθιστούν εναργή τη συγκεκριμένη οπτική γωνία του υποκειμένου ότι τα πράγματα είναι έτσι. Επομένως, κανένα από τα δύο είδη δεν καθιστά τις νοητικές καταστάσεις λιγότερο πραγματικές (real) ενώ η συζήτηση σχετικά με την εξάρτηση των προτασιακών στάσεων από τις κρίσεις (judgment dependence) θα εννοηθεί εδώ με όρους γενεαλογίας (provenance) σχετικά με τις πρώτης τάξης νοητικές καταστάσεις.

θεώρησης της Coliva, το υποκείμενο πράττει συμφωνώντας με ένα δίκτυο πράξεων και πεποιθήσεων που ως τώρα έχει κατηγορήσει στον εαυτό. Με άλλα λόγια, έχει ένα επαρκώς χαρτογραφημένο τοπίο σχετικά με τις προτασιακές του στάσεις ως δεσμεύσεις, το οποίο, ενώ είναι δυνατό να το οδηγήσει σε πλάνη, ωστόσο δεν είναι κατάλληλο για να του επιτρέψει να έρθει αντιμέτωπο με διλήμματα.

Ένας ακόμη άξονας γύρω από τον οποίο οικοδομείται η σκεπτικιστική πρόκληση προς τη συστασιακή θεώρηση είναι η δυνατότητα της τελευταίας να προσφέρει ένα πεδίο εξήγησης για τις προτασιακές στάσεις ως δεσμεύσεις οι οποίες ανακαλούνται από το παρελθόν διά της μνήμης. Επίσης, ποια η θέση των αισθήσεων, των αντιλήψεων, των εμπειριών και των προτασιακών στάσεων ως διαθέσεων στο πεδίο ορισμού αυτής της οπτικής;

Στην περίπτωση των παρελθόντων ψυχολογικών αυτοκατηγορήσεων ως δεσμεύσεων το πρόβλημα γίνεται πιο σύνθετο: από τη μια πλευρά επιχειρεί κανείς την ερμηνεία ή την εξήγησή τους επί τη βάσει τρεχουσών πεποιθήσεων και από την άλλη μεσολαβεί η μνημονική διαδικασία. Το τελευταίο σημαίνει πως το υποκείμενο βασίζεται σε μνημονικά τεκμήρια και υπάρχει η περίπτωση να μην ανακαλεί σωστά τις παρελθούσες προτασιακές στάσεις. Επομένως, αυτού του είδους οι σχετικές αυτοκατηγορήσεις χαίρουν τεκμηρίωσης, δεν είναι συμβατές με τη συνθήκη της διαφάνειας και της οπτικής εκ της αυθεντίας.

Τώρα, στην περίπτωση των αισθήσεων (π.χ. του πόνου), επίσης δεν υπάρχει χώρος για τη συστασιακή θεώρηση, δηλαδή δεν είναι δυνατό η αυτοκατηγορήση του πόνου να επιφέρει πόνο. Εάν, όμως, θεωρηθεί η συστασιακή θεώρηση στην ασθενική της εκδοχή, τότε μπορεί να υποθεθεί ότι, σε δεδομένες συνθήκες, το υποκείμενο πονά αν και μόνον αν κρίνει «ότι π» (=αίσθηση, πχ. πόνος). Όταν η διακριτή εκδήλωση πόνου αντικαθίσταται από την αυτοκατηγορήση πόνου, τότε επιχειρείται η εξατομίκευση της έννοιας του πόνου με τέτοιο τρόπο ώστε οι αυτοκατηγορήσεις να *συγκροτούν* τις αισθήσεις. Εκτός από κάποιες περιπτώσεις διαταραχών³⁹, η συνήθης ανθρώπινη συνθήκη υποτείνει πως το υποκείμενο δεν ανατρέχει σε τεκμήρια για να απαντήσει στην ερώτηση αν πονάει. Εκείνο που είναι δυνατό να συμβαίνει είναι να μην μπορεί να διακρίνει π.χ. ανάμεσα σε οριακές περιοχές πόνου (ξέρει ότι πονά στα δάχτυλα αλλά δεν γνωρίζει αν ο πόνος περιορίζεται μόνο στις αρθρώσεις των δακτύλων ή όχι). Συνεπώς, τα βασικά αισθήματα (όπως του πόνου ή του φόβου) μπορούν να ιδωθούν από τη συστασιακή θεώρηση εφόσον ικανοποιούν τις συνθήκες του ορθολογιστικά υπεύθυνου υποκειμένου εφοδιασμένου με τις κατάλληλες ψυχολογικές έννοιες ενώ τηρούνται οι παράμετροι της διαφάνειας, εγκυρότητας και μη αναγκαιότητας θεμελίωσης. Το ίδιο ακριβώς

³⁹ Παγωνδιώτης & Πετρονάκος (2002), όπου γίνεται λόγος για το φαινόμενο της «παρεμβολής σκέψεων».

ισχύει και για τις αντιληπτικές καταστάσεις του υποκειμένου ή τις οπτικές παραστάσεις ως συγκροτητικά στοιχεία των παραπέρα δράσεων του υποκειμένου.

Τι γίνεται τώρα με τις προτασιακές στάσεις ως προδιαθέσεις ή με την περίπτωση των σύνθετων συναισθημάτων; Εδώ ισχύει ό,τι ισχύει για την γνώση από την οπτική του τρίτου προσώπου. Πιο συγκεκριμένα, απαιτείται θεμελίωση και συναγωγικός συμπερασμός και ως εκ τούτου δεν υπολαμβάνεται ως αναγκαία συνθήκη η διαφάνεια ή η οπτική εκ της αυθεντίας. Καθώς πρόκειται για προτασιακές στάσεις οι οποίες δεν προκύπτουν ως το αποτέλεσμα συνειδητής προσεκτικής σκέψης αλλά ως ένα είδος επισάγματος, το οποίο δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο του υποκειμένου, για αυτόν τον λόγο το υποκείμενο δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ορθολογικά υπεύθυνο. Η τέτοιου είδους γνώση αποτελεί γνωσιακό εγχείρημα: οι ψυχολογικές αυτοκατηγορήσεις ερείδονται σε τεκμήρια ενώ το υποκείμενο επιχειρεί συναγωγικούς συμπερασμούς (απαγωγικούς και επαγωγικούς) ή προβλέπει καταστάσεις. Εφόσον η διαδικασία είναι συμπεριληπτική συλλογισμών, είναι ενδεχομενική η πιθανότητα του λάθους ενώ οι ικανότητες που απαιτούνται εκλεπτύνονται με εμπειρία και εξάσκηση. Εκεί όπου επιχειρείται η γνώση από την οπτική του τρίτου προσώπου σχετικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως προδιαθέσεις είναι δυνατό να εφαρμοστεί η συναγωγή στη βέλτιστη εξήγηση ή οι μέθοδοι της μαρτυρίας (testimony) και προσομοίωσης (simulation).

Πλήττεται η συστασιακή θεώρηση από την απειλή του εξτερναλισμού; Το ερώτημα αυτό μεταφράζεται ως ερώτημα για τη διατήρηση ισχύος της οπτικής εκ της αυθεντίας, της διαφάνειας και του αδιαμεσολάβητου από τεκμήρια. Για την Coliva (2016), η γνώση της σκέψης από την πλευρά του υποκειμένου συνεπάγεται γνώση όχι μόνο του περιεχομένου αλλά και της φύσης της γνωσιακής κατάστασης, αν πρόκειται δηλαδή για πεποίθηση, ελπίδα ή επιθυμία. Ακόμη κι αν ο εξτερναλισμός περιεχομένου είναι αληθής, το υποκείμενο θα είχε πρόσβαση από την οπτική του πρώτου προσώπου στο είδος της φύσης της προτασιακής στάσης, με άλλα λόγια θα μπορεί να γνωρίζει αν έχει μια σκέψη τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή ή μια επιθυμία, και μάλιστα κατά τρόπο που δεν θα απαιτεί τεκμήρια (groundless). Επομένως, δεν γίνεται καμιά διαμεσολάβηση ούτε διά του συναγωγικού συμπερασμού ούτε διά της παρατήρησης. Και ενώ μια ισχυρή τεκμηρίωση του αδιάσειστου της οπτικής εκ της αυθεντίας δεν μπορεί να επιχειρηθεί, καθώς η ισχύς του εξτερναλισμού περιεχομένου δεν μπορεί να αγνοηθεί, ωστόσο, η οπτική αυτή μπορεί να διατηρηθεί σε σχέση με το είδος της νοητικής κατάστασης και το «στενό» περιεχόμενο των προτασιακών στάσεων του υποκειμένου.

Πιο συγκεκριμένα, γνωρίσματα του χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα αφοσίωση ή ζήλεια, αλλά και η κατάσταση της θυμικής πρόβλεψης (affective forecasting) σημαίνουν

πρόσβαση στην ψυχολογική βάση του υποκειμένου και στις (προ)διαθέσεις του. Ωστόσο, αυτές περιλαμβάνουν και αντιγεγονικές καταστάσεις, οπότε το υποκείμενο είναι δυνατό να μην μπορεί να καθορίσει την ψυχολογική του προδιάθεση, κάτι που περιορίζει το πεδίο της γνώσης από την οπτική του πρώτου προσώπου. Επιπλέον, μπορεί να είναι αδύνατο για το υποκείμενο να καταδείξει τα αίτια ή τα κίνητρα των δράσεων του, μπορεί δηλαδή να παραμένουν σε υποπροσωπικό επίπεδο. Με εφελτήριο τον χιουμιανό ισχυρισμό ότι τα αίτια μπορεί να μην είναι άμεσα παρατηρήσιμα αλλά να προκύπτουν από την εκτίμηση εδραιωμένων σχέσεων ανάμεσα σε διάφορους τύπους γεγονότων, ελέγχεται ως πιθανή η μη δυνατότητα του υποκειμένου να έχει πρόσβαση στα αίτια των δράσεων του από την οπτική του πρώτου προσώπου. Ωστόσο, είναι επίσης πιθανό το υποκείμενο να μπορεί να απολαμβάνει προνομιακή πρόσβαση στις σκέψεις που θεωρούνται ως αίτια για τις δράσεις του. Συνεπώς, αν και περιορισμένη, η οπτική εκ της αυθεντίας δεν χάνεται εντελώς από το προσκήνιο. Για τη συστασιακή θεώρηση, η διάκριση των προτασιακών στάσεων σε διαθέσεις και δεσμεύσεις στοχεύει να καταδείξει ότι το υποκείμενο μπορεί να μην έχει πρόσβαση στις νοητικές του στάσεις ως προδιαθέσεις, αλλά απολαμβάνει τέτοιου είδους πρόσβαση για τις νοητικές του στάσεις ως δεσμεύσεις. Ως εκ τούτου, η γνώση από την οπτική του πρώτου προσώπου περιορίζεται σε γνώση των τρεχουσών αισθημάτων, αντιλήψεων, σκέψεων και προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα που προηγήθηκε προσπάθησε να αναλύσει την προβληματική της αυτογνωσίας, και πιο συγκεκριμένα να προσδιορίσει τους όρους υπό τους οποίους συστήνεται η έννοια αυτογνωσία σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα επιστημικά χαρακτηριστικά της. Υπογραμμίστηκε η διακριτότητα της αυτογνωσίας ως είδους γνώσης, στο πλαίσιο της ποικιλίας των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου, η γνώση των οποίων, ωστόσο, συνεισφέρει στην αυτογνωσία του. Δείχτηκε ο κομβικός ρόλος συγκεκριμένων νοητικών στάσεων, των προτασιακών στάσεων ως δεσμεύσεων, αναφορικά με τη δυνατότητα του υποκειμένου να προβαίνει στη γνώση κάποιου είδους. Η πραγμάτευση της συγκεκριμένης προσέγγισης επιχειρήθηκε χωρίς να αγνοηθεί η σκεπτικιστική πρόκληση, εκπορευόμενη από την ερμηνευτική οπτική του εξτερναλισμού αναφορικά τόσο με τη γνώση περιεχομένου των νοητικών καταστάσεων του υποκειμένου όσο και με τη γνώση της φύσης αυτών των γνωσιακών καταστάσεων.

Κατά τη ανασύνθεση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της αυτογνωσίας, η συζήτηση αρθρώθηκε σε δύο άξονες: Αφενός, μελετήθηκε ο τρόπος με τον οποίο η παραδοσιακή επιστημολογία διατυπώνει το αίτημα για τη δυνατότητα της γνώσης της εξωτερικής πραγματικότητας. Αφετέρου, εξετάστηκε η δυνατότητα του υποκειμένου να αποπειραθεί τη γνώση εαυτού με τα εργαλεία που παρέχει η παραδοσιακή επιστημολογία. Δηλαδή, επιχειρήθηκε να διερευνηθεί το ερώτημα εάν το υποκείμενο μπορεί να επιτύχει την πρόσβαση στην αυτογνωσία, έχοντας ως έρεισμα την αληθή και δικαιολογημένη (με ορισμένο τρόπο) πεποίθηση, ή εάν χρειάζεται να επαναπροσδιοριστούν *ειδικοί* όροι, ώστε η συγκρότηση κάποιου είδους ή κάποιου βαθμού αυτογνωσίας να είναι δυνατή. Μάλιστα, μια πρώτη προσέγγιση του ερωτήματος συνυφάνθηκε με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αυτογνωσίας τα οποία είναι πρώτον, η επιστημική ασφάλεια που απολαμβάνει το υποκείμενο, δεύτερον, η ιδιαίτερη μέθοδος πρόσβασης, όχι μόνο η τριτοπρόσωπη οπτική, αλλά και η κομβική πρωτοπρόσωπη οπτική εκ της αυθεντίας, τρίτον, η προνομιακή πρόσβαση του υποκειμένου στις δικές του νοητικές καταστάσεις, και, τέταρτον, η αυτενέργεια του υποκειμενικού πράττειν. Δεδομένων των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της αυτογνωσίας, η αναμενόμενη ιδέα που αναδύθηκε ήταν ότι η παραδοσιακή επιστημολογία δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή προσέγγιση για την κατανόηση της αυτογνωσίας.

Η κριτική προσέγγιση της *συστασιακής θεώρησης* αξιολόγησε θετικά την εδραίωση της δυνατότητας του υποκειμένου για τη συγκρότηση της αυτογνωσίας του, καθώς η κατηγορήση νοητικών στάσεων στον εαυτό, από την πλευρά του υποκειμένου, εγγράφεται εντός κανονιστικού πλαισίου. Συναφώς, διαπιστώθηκε ότι οι καλοί λόγοι στους οποίους ερείδεται το

υποκείμενο για να προχωρήσει στην αυτοκατηγορήση δεν συγκροτούν αιτιακό πλαίσιο ούτε συναγωγή που να οδηγεί σε συλλογισμό κάποιου είδους για την κατάσταση την οποία κατηγορεί το υποκείμενο στον εαυτό. Το υποκείμενο έχει στην κατοχή του κατάλληλες έννοιες, όπως είναι η πεποίθηση, τις οποίες εφαρμόζει όταν πρόκειται να προχωρήσει στην αυτοκατηγορήση. Οι παραδοχές των πρώτης τάξης προτασιακών στάσεων αποτελούν τους καλούς λόγους από την οπτική γωνία του υποκειμένου. Η κατοχή εννοιών δείχνει ότι το υποκείμενο γνωρίζει ότι η αλήθεια για τον κόσμο μπορεί να συλλαμβάνεται με δύο τρόπους είτε «π» είτε «πιστεύω 'ότι π'». Ωστόσο, διά του δεύτερου τρόπου συνάπτεται η δέσμευσή του προς τις προτασιακές στάσεις του κατά τρόπο επιτελεστικό. Επειδή ακριβώς η αυτοκατηγορήση οριοθετείται εντός ενός μη αιτιακού πλαισίου, εδώ υποστηρίχθηκε ότι δεν συνιστά γνωσιακό επίτευγμα, εφόσον ό,τι κατηγορεί το υποκείμενο στον εαυτό τελεί σε συσχέτιση με άλλες αυτοκατηγορήσεις και πράξεις.

Επομένως, η διαδικασία της αυτοκατηγορήσης, διά της κατάλληλης νοητικής έννοιας, με τους όρους που εννοήθηκαν παραπάνω, δεν συνιστά ενέργημα αντιστοίχισης μίας μόνο απάντησης σε ένα συγκεκριμένο ερέθισμα. Ο δημιουργικός ρόλος του υποκειμένου συνίσταται στην επιλογή, ανάμεσα σε άλλες, της «πιο ενδιαφέρουσας πιθανότητας», ώστε να είναι δυνατή η συγκρότηση του εαυτού. Σε ένα μη βουλευσιοκρατικό πλαίσιο, η παραδοχή μιας νέας πεποίθησης π αλλάζει τη νοητική στάση του υποκειμένου μόνο εάν το υποκείμενο δείχνει να πιστεύει αυτήν τη νέα παραδοχή π, η οποία, χωρίς να είναι απαραίτητα σωστή, δεσμεύει το υποκείμενο σε συγκεκριμένο τρόπο σύλληψης του εξωτερικού κόσμου. Αυτός ο τρόπος εμπλέκει το υποκείμενο σε μια διαδικασία αναγνώρισης ότι η πεποίθηση π είναι αληθής.

Η διερεύνηση της δυνατότητας αυτογνωσίας στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης δεν απέκλεισε ως μη πιθανή την ενδεχομενικότητα της πλάνης εαυτού. Χωρίς να είναι δυνατή η αναφορά στο σύνολο των νοητικών καταστάσεων εν σχέσει με την πλάνη εαυτού, η εργασία διαπίστωσε, αναφορικά με τις προτασιακές στάσεις του υποκειμένου ως δεσμεύσεις, ότι η οπτική εκ της αυθεντίας δεν υπονομεύεται αφού δεν εμπεριέχει ψευδή αυτοκατηγορήση. Το υποκείμενο φέρει ταυτόχρονα προτασιακές στάσεις διαφορετικής ποιότητας, συνειδητές και ασυνειδητές, ώστε να προκύπτει η πλάνη από τη σύγκρουση αυτών.

Επιπλέον, η συζήτηση εστίασε στην ισχύ του εξτερναλισμού αναφορικά με τον καθορισμό του περιεχομένου του νου. Πρώτα, διαπιστώθηκε η ιδιαιτερότητα της *a priori* συνθήκης και ο ρόλος της κατά τη διαδικασία της αυτοκατηγορήσης. Αναδείχτηκε ότι το υποκείμενο προχωρεί στην αυτοκατηγορήση, λαμβάνοντας υπόψη περιγραφές της εξωτερικής πραγματικότητας οι οποίες, ωστόσο, λειτουργούν απόλυτα σε αρμογή με άλλες πεποιθήσεις που κατηγορούνται στον εαυτό. Πρόκειται για μια πλαισιοκρατική θεώρηση, η οποία ιεραρχεί

ως πρώτιστους τους στόχους του υποκειμένου, ενώ ταξινομεί σε δεύτερη θέση τις παραδοχές υποβάθρου που φέρει το υποκείμενο. Με άλλα λόγια, ακόμη και μέσα στο ευρύτερο πεδίο του εξτερναλισμού, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το ενέργημα από την πλευρά του υποκειμένου στο πλαίσιο της συστασιακής θεώρησης για (εξ)ατομίκευση των σκέψεων του επί της πραγματικότητας.

Το ερμηνευτικό εγχείρημα της παρούσας εργασίας αποπειράθηκε να καταστήσει εναργές ότι η δυνατότητα αυτογνωσίας προϋποθέτει ένα ορθολογικό, επιστημικά υπεύθυνο υποκείμενο, το οποίο διά συγκεκριμένων νοητικών προτασιακών στάσεων μπορεί να αρθρώνει τη δέσμευσή του σε συγκεκριμένες αλήθειες σχετικές με την πραγματοποίηση της γνώσης (ε)αυτού. Εκ των πραγμάτων, αφενός, προτείνεται η ανασύσταση των όρων που τίθενται από την παραδοσιακή επιστημολογία και, αφετέρου, ανασυγκροτείται η προβληματική της αυτογνωσίας ως πεδίου δυναμικής (ανα)δόμησης εαυτού.

Η συμβολή του παρόντος πονήματος εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο πραγμάτευσης του ζητήματος της αυτογνωσίας, χωρίς να εξαντλεί τις αναφορές στις πολλαπλές εκδοχές των νοητικών καταστάσεων διά των οποίων συγκροτείται η αυτογνωσία. Γι' αυτό, η θεώρηση και η αξιοποίηση επιπλέον θέσεων, πέραν της συστασιακής, μπορεί να αποτελέσουν πεδίο για περαιτέρω αποσαφήνιση των όρων και των προϋποθέσεων που συγκροτούν τη δυναμική της γνώσης εαυτού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aydede, M. (2003). "Is introspection inferential?" In Brie Gertler (ed.), *Privileged Access: Philosophical Accounts of Self-Knowledge*. Aldershot: Ashgate.
- Bar-On, D. (2019). "Neo-Expressivism: (Self-)Knowledge, Meaning, and Truth". *Royal Institute of Philosophy Supplement* 86:11-34.
- Bar-On, D. (2012). "Externalism and Skepticism: Recognition, Expression, and Self-Knowledge", in A. Coliva (ed.), *The Self and Self-Knowledge*, Oxford: Oxford University Press, 189–211.
- Bar-On, D. (2011). "Neo-Expressivism: Avowals' Security and Privileged Self-Knowledge", in Anthony Hatzimoysis (ed.) *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 189-201.
- Βενιέρη, Μ. (2013). *Το πέπλο της αντίληψης: Αισθήσεις και αντικείμενα*. Αθήνα: Νήσος.
- Βενιέρη, Μ. (2002). «Το επιχείρημα κατά της ιδιωτικής γλώσσας και τα qualia», *Επιστημονική Ημερίδα Ludwig Wittgenstein, «50 χρόνια από το θάνατό του»*, Ιωάννινα, 27-34.
- Βενιέρη, Μ. (1995). «Η Δικαιολόγηση των πίστευων και το τρίλημμα του Αγρίππα». *Δευκαλίων*, 14 (1), 5-16.
- Bernecker, S. (2011). "Representationalism, First-person Authority, and Second-order Knowledge". In Anthony E. Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, 33-52.
- Bilgrami, A. (1998). "Précis of Belief and Meaning". [Review of *Belief and Meaning*]. *Philosophy and Phenomenological Research*, 58(3), 595–605.
- Bilgrami, A. (1998). "Self-Knowledge and Resentment," in *Knowing Our Own Minds*, ed. C. Wright, B. Smith and C. Macdonald, Oxford: Clarendon Press, 207-241.
- Bilgrami, A. (1992). "Can Externalism Be Reconciled with Self-Knowledge?" *Philosophical Topics*, 20(1), 233–267.
- Βιρβιδάκης, Στ. (2012). «Το πρόβλημα της θεμελίωσης της γνώσης: Μια σύγχρονη προσέγγιση». *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 7(20), 107-132.
- Brown, C. (2022). "Narrow Mental Content", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/content-narrow/>>.
- Brown, R. (2003). "The Emplotted Self: Self-Deception and Self-Knowledge", *Philosophical Papers*, 32:3, 279-300.

- Bradley, B. (2002). "Is intrinsic value conditional?". *Philosophical Studies* 107 (1):23 - 44.
- Burge, T. (2010). *Origins of Objectivity*. Oxford: Oxford University Press.
- Burge, T. (1998). "Reason and the First Person," in *Knowing Our Own Minds*, ed. C. Wright, B. Smith and C. Macdonald, Oxford: Clarendon Press, 243-270.
- Burge, T. (1988). "Individualism and self-knowledge". *Journal of Philosophy* 85 (November): 649-63.
- Burge, T. (1986). "Individualism and Psychology". *The Philosophical Review*, 95(1): 3–45
- Campbell, J. (2012). "Does Perception Do Any Work in an Understanding of the First Person?", in Annalisa Coliva (ed.), *The Self and Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, J. (1994). *Past, space, and self*. The MIT Press.
- Carter, J. A., & Pritchard, D. (2018). Extended Self-Knowledge in P. Pedrini, J. Kirsch (eds.), *Third-Person Self-Knowledge, Self-Interpretation, and Narrative*, Contributions to Phenomenology 96, Springer Verlag, 31–49.
- Carter, J. A., Gordon, E. C., & Palermos, S. O. (2015). "Extended emotion". *Philosophical Psychology*, 29(2), 198–217.
- Cassam, Q. (2017). "Diagnostic error, overconfidence and self-knowledge". *Palgrave Commun* 3, 17025.
- Cassam, Q. (2014). *Self-Knowledge for Humans*. Oxford: Oxford University Press.
- Coliva, A. (2016). *The Varieties of Self-Knowledge*. London: Palgrave.
- Coliva, A. (2012). *The self and self-knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Deweese-Boyd, I. (2023). "Self-Deception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL=<<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/self-deception/>>.
- Ebbs, G. (2011). "3. Anti-Individualism, Self-Knowledge, and Epistemic Possibility: Further Reflections on a Puzzle about Doubt", in Anthony Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Ebbs, G. (2001). "Is Skepticism about Self-Knowledge Coherent?". *Philosophical Studies* 105: 43–58.
- Evans, G. (1982). *The Varieties of Reference*, Oxford: Oxford University Press.
- Gallois, A. (2011). "7. Deflationary Self-Knowledge". In Anthony Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Gallois, A. & O'Leary-Hawthorne, J. (1996). "Externalism and Scepticism". *Philosophical Studies* 81 (1):1 – 26.

- Gertler, B. (2021). "Self-Knowledge", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/self-knowledge/>>.
- Gertler, B. (2011). "Self-Knowledge and the Transparency of Belief". In Anthony Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Green, M. S. (2017). *Know Thyself: The Value and Limits of Self-Knowledge*. New York: Routledge.
- Häggqvist, S. & Wikforss, Å. (2007). "Externalism and a Posteriori Semantics". *Erkenntnis* 67 (3) 373 - 386.
- Hatzimoysis, A. (ed.) (2011). *Self-Knowledge*. Oxford University Press.
- Hatzimoysis, A. (2010). "A sartrean critique of introspection". In Jonathan Webber (ed.), *Reading Sartre: On Phenomenology and Existentialism*. London: Routledge.
- Hatzimoysis, A. (2003). "Emotional Feelings and Intentionalism". In Hatzimoysis, Anthony (ed.), *Philosophy and the Emotions*. Cambridge University Press.
- Heal, J. (2012). "Consciousness and Self-Awareness". In Annalisa Coliva (ed.), *The Self and Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Hetherington, S. (2007). *Self-Knowledge: Beginning Philosophy Right Here and Now*. Broadview Press.
- Jackman, H. (2015). "Externalism, metasemantic contextualism, and self-knowledge". In Sanford Goldberg (ed.), *Externalism, Self-Knowledge and Skepticism*. New York: Oxford University Press, 228-247.
- Kallestrup, J. (2011). "Recent Work on McKinsey's Paradox". *Analysis*, 71(1): 157–171.
- Kim, J. (2016). *Η Φιλοσοφία του Νου*. Μτφρ. Μανωλακάκη Ελ. & Ψύλλος Στ. Αθήνα: Leader Books.
- Korsgaard, C. (2009). *Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity*. Oxford: Oxford University Press.
- Korsgaard, C. (2009). "The activity of reason". *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 83(2).
- Κουτούγκος, Ά. (2012). *Περί φιλοσοφικής μεθόδου*. Αθήνα: εκδόσεις «Πεδίο».
- Κουτούγκος, Ά. (2010). *Φιλοσοφικοί τόποι. Προσβάσιμοι από εμπειρία, λογική και...καλή θέληση*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήσης
- McConnell, T. (2022). "Moral Dilemmas", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/moral-dilemmas/>>.

- Macdonald, C. (1998). "Externalism and Authoritative Self-Knowledge". In Crispin Wright, Barry C. Smith & Cynthia Macdonald (eds.), *Knowing Our Own Minds*. Oxford University Press. pp. 123-155.
- Μαραγκός, Γ. (1995). «Η συνείδηση, φυσικά». *Δευκαλίων* 14/1. σσ. 43-53.
- McHugh, C. (2012). "Reasons and Self-Knowledge". In Annalisa Coliva (ed.), *The Self and Self-Knowledge*. United Kingdom: Oxford University Press.
- McKinsey, M. (2002). "Forms Of Externalism and Privileged Access". *Nous*, 36(s16): 199–224.
- Miščević, N. (2018). "Self-Inquisitiveness: the Structure and Role of an Epistemic Virtue". *Acta Analytica* 33 (3):331-352.
- Miščević, N. (2017). "The value of self-knowledge". In Boran Berčić (ed.) *Perspectives on the Self*. University of Rijeka.
- Moore, G.E. (1951): "The Conception of Intrinsic Value", *Philosophical Studies*, New York: The Humanities Press, Inc. (Philosophical Studies 107: 23-44, 2002, Kluwer Academic Publishers, Printed in the Netherlands).
- Moran, R. (2001). *Authority and Estrangement: An Essay on Self-Knowledge*. Princeton University Press.
- Μπλέικμορ, Σ.-Τζ. (2022). *Επινοώντας τον εαυτό μας. Η μυστική ζωή του εφηβικού εγκεφάλου*. Μετάφραση: Μ. Παπαϊωάννου. Επιστημονική εποπτεία: Φ. Στυλιανοπούλου. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Neta, R. (2008). "The nature and reach of privileged access". In Anthony E. Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Noë, A. (2002). "Is the Visual World a Grand Illusion?". *Journal of Consciousness Studies*, 9: 1-12.
- O' Brien, L. (2012). "Knowledge of actions and tryings". In Annalisa Coliva (ed.), *The self and self-knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Παγωνδιώτης, Κ. (2006). «Μια υπεράσπιση της άμεσης αντίληψης», *Τοπικά*, 1α, σσ. 123-139.
- Παγωνδιώτης, Κ. & Πετρονάκος, Σ. (2002). «Πρώτο πρόσωπο και παρεμβολή σκέψεων», *Δευκαλίων*, 20/2, σσ. 157-180.
- Παγωνδιώτης, Κ. (1999): «Υπάρχει γλώσσα της σκέψης;» στο Κατή, Δ., Κονδύλη, Μ. & Νικηφορίδου, Κ.: *Γλώσσα και Νόηση*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σσ. 61-91.
- Palermos, S.O. (2011). "Belief-Forming Processes, Extended", *Review of Philosophy and Psychology*, vol. 2, no. 4, 741-776.

- Parent, T. (2017). "Externalism and Self-Knowledge", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/self-knowledge-externalism/>.
- Plotkin, H. (1996). *Η φύση της γνώσης. Προσαρμογές, ένστικτα και η εξέλιξη της νοημοσύνης*. Μετάφραση και επιστημονική επιμέλεια: Ευάγγελος Καφετζόπουλος. Αθήνα: Κάτοπτρο.
- Pollock, J. (2008). "Irrationality and cognition". In Quentin Smith (ed.), *Epistemology: New Essays*. New York: Oxford University Press.
- Πουρνάρη, Μ. (2013). *Επιστημική δικαιολόγηση. Μια γνωσιοθεωρητική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- Πουρνάρη, Μ. (2011). «Το πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας στον Ντ. Χιουμ», στο Δ. Καρύδας, Μ. Κουζέλης, *Θεατρικότητα και Θεωρία*, Τοπικά ιβ' Ε.Μ.Ε.Α., Αθήνα: Νήσος, σσ.171-189.
- Putnam, H. (1975). "The meaning of 'meaning". *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* 7:131-193.
- Putnam, H. (1973). "Meaning and Reference". *The Journal of Philosophy*, 70, 699-711.
- Roessler J. (2013). "The silence of self-knowledge". *Philosophical Explorations: An International Journal for the Philosophy of Mind and Action*.
- Sawyer, S. (2018). "Subjective Externalism", *Theoria*, 84 (1): 4-22.
- Sawyer, S. (2015). "Contrastive self-knowledge and the McKinsey paradox". In: Goldberg, Sanford C (ed.) *Externalism, Self-Knowledge, and Skepticism New Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, 75-93.
- Searle, J. (1994). *Νους, Εγκέφαλος και Επιστήμη*. Απόδοση στα ελληνικά: Κ. Χατζηκυριάκου. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Shoemaker, S. (1968). "Self-reference and self-awareness". *Journal of Philosophy* 65 (October): 555-67.
- Solomon, R. (2003). "Emotions, Thoughts and Feelings: What is a 'Cognitive Theory' of the Emotions and Does it Neglect Affectivity?". In A. Hatzimoysis (Ed.), *Philosophy and the Emotions* (Royal Institute of Philosophy Supplements). Cambridge: Cambridge University Press, 1-18.
- Strawson, G. (1997). "The Self". *Journal of Consciousness Studies* 4 (5-6):405-428.
- Schwitzgebel, E. (2015). "The Intrinsic Value of Self-Knowledge". For presentation at the April 2, 2015, Pacific APA Author-Meets-Critics Session on Quassim Cassam's "Self-Knowledge for Humans".

- Tanney, J. (2013). *Rules, Reason, and Self-Knowledge*. Harvard University Press.
- Thorpe, J.-R. (2022). “Merely superficially contingent a priori knowledge and the McKinsey paradox”. *Synthese* 200 (1):1-15.
- Tsakiris, M. (2017). “The multisensory basis of the self: From body to identity to others”. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 70(4), 597–609.
- Wittgenstein, L. (1984). *Το μπλε και το καφέ βιβλίο. Προεισαγωγικές μελέτες για τις «Φιλοσοφικές Έρευνες»*. Μετάφραση: Κ. Κωβαίος. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Wright, C. (2015). “Self-knowledge: the Reality of Privileged Access”. In: Goldberg S (ed.) *Externalism, Self-Knowledge and Scepticism: New Essays*.
- Wright, C. (2011). “McKinsey one more time”. In Anthony E. Hatzimoysis (ed.), *Self-Knowledge*. Oxford: Oxford University Press.
- Χατζημωϋσής, Αντ. (2020). *Αιδώς, αγάπη, αγωνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Χρηστιάς, Δ. (2010). *Η δικαιολόγηση των εμπειρικών πεποιθήσεων. Περιγραφή και κριτική αποτίμηση θεμελιοκρατικών και συνεκτικιστικών θεωριών και σκιαγράφηση μιας εναλλακτικής πλαισιοκρατικής αντίληψης*. Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Zawidzki, T. (2018). “Self-Interpretation as Software: Toward a New Understanding of Why False Self-Conceptions Persist” In Cooperation with The Center for Advanced Research in Phenomenology in P. Pedrini, J. Kirsch (eds.), *Third-Person Self-Knowledge, Self-Interpretation, and Narrative*, Contributions to Phenomenology 96, Springer Verlag.